

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA
MƏRKƏZİ

“Azərbaycanda fiskal siyasətin makroiqtisadi tarazlığa təsirinin
qiymətləndirilməsi” mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

Ağayev Emil Ehtiram

BAKİ – 2020

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA
MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

_____ **imza**

“ _____ ” _____ **2020-ci il**

**“Azərbaycanda fiskal siyasətin makroiqtisadi tarazlığa təsirinin
qiymətləndirilməsi”**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060404-İqtisadiyyat

İxtisaslaşma: Makroiqtisadi siyasət

Qrup: 62

Magistrant:

Ağayev Emil Ehtiram

_____ **imza**

Elmi rəhbər :

i.e.n., dos. Hüseyn Afaq Cəmaləddin

_____ **imza**

Proqram rəhbəri:

i.ü.f.d., dos. Hübətova Suqra İnqilab

_____ **imza**

Kafedra müdiri:

i.e.d., prof. Kəlbəyev Yaşar Atakəşi oğlu

_____ **imza**

BAKİ – 2020

Elm andı

Mən, Ağayev Emil Ehtiram oğlu and içirəm ki, “Azərbaycanda fiskal siyasətin makroiqtisadi tarazlığa təsirinin qiymətləndirilməsi” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

MAKROİQTİSADI TARAZLIĞIN TƏMİN OLUNMASINDA FİSKAL SİYASƏTİN ROLU

XÜLASƏ

Mövzunun aktuallığı: fiskal siyasətə və makroiqtisadi tarazlığa birbaşa təsir edən yeni amillərin öyrənilməsinə, hazırda fiskal siyasətin səmərəliliyinin vaxtında qiymətləndirilməsinə böyük ehtiyac var. Bu səbəbdən Azərbaycan iqtisadiyyatında davam edən transformasiya prosesləri kontekstində effektiv fiskal siyasətin aparılması və təkmilləşdirilərək həyata keçirilməsi problemi xüsusilə aktualdır.

İşin məqsədi: Azərbaycanda respublikada iqtisadi tarazlıq təmini olunma məqsədi dövlət büdcəsinin sistemli təşkilinin, büdcənin formalaşması, büdcənin prosesləri eləcə də bunun tərkibi hissəsindən olmuş büdcənin planlaşdırılma məsələlərinə ətraflı öyrənilməsi, büdcə siyasətinin təkmilləşdirilmə istiqamətlərindən aşkar olunması, dövlətin vergi siyasətinə uyğunluq şəklində verginin sistemində müasir iqtisadiyyatın şəraitinə təsdiq olaraqdan təkmilləşdirilmiş, verginin islahatlarından aparılmış və qeyd edilən məsələlərin fonunda irəliləyici sosial-iqtisad tərəqqiyə əldə edilməsi tədqiqatın məqsəddir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Tədqiqatın analizləri E-views 9 proqramının üzərində aparılıb. Ən böyük kvadrat (TS) üsulu, Güclənmiş Dikeey Fueller (Augemented Dickeys Fueller, ASDF), Phillips-Perrons (PP) və Kwiatkowski-Phillips-Schmidts-Shine (KPSSS), Tək kök (Unit root) testlərindən istifadə edilib.

Tədqiqatın informasiya bazası: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyin, Maliyyə Nazirliyinin, Mərkəzi Bankın rəsmi hesabatları.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Yerli mənbələrdə konsepsiyanın əhatəli və intensiv işlənilməməsi, lazımi informasiya mənbələrinin qeyri-mövcudluğu, təməl məhdudiyyətlər olmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Azərbaycan Respublikasının makroiqtisadi siyasəti E-views 9 proqramın vasitəsilə analiz edilərək, iqtisadi inkişafın ÜDM-da təsirinin müsbət və əhəmiyyətli olduğunu nəticəinə gəlinmişdir.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti odur ki, fiskal mexanizmlərin təkmilləşdirilməsilə bağlı önə qoyulan təkliflər ilə tövsiyələr respublikamızda mövcud sahənin faktiki olan problemin həlli, iqtisadiyyatın sosial-iqtisadi inkişafı və idarə edilməsində baza material rolunu oynaya bilər.

Açar sözlər: fiskal, tarazlıq, iqtisadiyyat

THE ROLE OF FISCAL POLICY IN ENSURING MACROECONOMIC BALANCE

SUMMARY

The actuality of the subject: there is a great need to study new factors that directly affect fiscal policy and macroeconomic balance, and to assess the effectiveness of fiscal policy in a timely manner. For this reason, the problem of conducting and improving effective fiscal policy is especially relevant in the context of the ongoing transformation processes in the Azerbaijani economy.

Purpose and tasks of the research: The purpose of ensuring economic balance in the republic is to study in detail the systematic organization of the state budget, budget formation, budget processes as well as budget planning issues, to identify areas for improvement of budget policy, to approve the tax system in accordance with the state tax policy. The aim of the study is to achieve progressive socio-economic progress in the context of improved, tax reform and the above-mentioned issues.

Used research methods: The analysis of the study was conducted on the program E-views 9. The largest square (TS) method, Augmented Dickey-Fuller (ASDF), Phillips-Perrons (PP) and Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shine (KPSSS), and Unit root tests were used. **Research database:** State Statistics Committee of the Republic of Azerbaijan, official reports of the Ministry of Economy, the Ministry of Finance, the Central Bank of the Republic of Azerbaijan.

The information base of the research: Macroeconomic policy of the Republic of Azerbaijan was analyzed through E-views 9 program and it was concluded that the impact of economic development on GDP is positive and significant.

The novelty and practical results of investigation: The practical significance of the study is that the proposals and recommendations for improving the fiscal mechanisms can play a fundamental role in solving the actual problem of the existing sector in the country, socio-economic development and management of the economy.

Keywords: fiscal, balance, economy

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

ADF	Augmented Dickey Fuller - Dəqiqləşdirilmiş Dikey Fuller
ADNF	Dövlət Neft Fondu
AMB	Azərbaycan Mərkəzi Bankı
BVF	Beynəlxalq Valyuta Fondu
BVF	Beynəlxalq Valyuta Fondu
BXİ	Birbaşa Xarici İnvestisiyalar
ƏDV	Əlavə Dəyər Vergisi
GDP	Gross Domestic Product
KOB	Kiçik və Orta Biznes
KPSS	Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin
PP	Phillips-Perron
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul
Unit root	Vahid kök
VN	Vergilər Nazirliyi

MÜNDƏRİCAT

Giriş.....	8
FƏSİL I. FİSKAL SİYASƏTİN MAHİYYƏTİ VƏ MAKROİQTİSADI TARAZLIĞIN TƏMİN OLUNMASINDA ONUN ROLU.....	12
1.1. Fiskal siyasət dövlətin iqtisadi siyasətini tərkib hissəsi kimi.....	12
1.2. Dövlətin fiskal tənzimləməsinə dair elmi-nəzəri yanaşmalar.....	18
1.3. Dövlətin fiskal mexanizmlərinin qısa və uzunmüddətli dövrdə makroiqtisadi tarazlığa təsiri.....	28
FƏSİL II. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA HƏYATA KEÇİRİLƏN FİSKAL SİYASƏTİN TƏHLİLİ.....	35
2.1. Azərbaycanın makroiqtisadi vəziyyətinin təhlili.....	35
2.2. Azərbaycanda fiskal siyasətin təmin edilməsinin hüquqi əsasları.....	47
2.3. Büdcə-vergi sistemində islahatların əsas istiqamətləri və əldə edilən nailiyyətlər.....	58
FƏSİL III. MAKROİQTİSADI TARAZLIĞIN TƏMİN OLUNMASI ÜÇÜN FİSKAL SİYASƏTİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ.....	70
3.1. Azərbaycan Respublikasının makroiqtisadi tarazlığının təmini fiskal siyasətin prioriteti kimi.....	70
3.2. Milli iqtisadi gələcək inkişafının təmin edilməsi üçün büdcə-vergi siyasətinin təkmilləşdirilmə istiqamətləri.....	76
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	81
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SIYAHISI.....	83
Cədvəllərin siyahısı.....	92
Qrafiklərin siyahısı.....	93
Sxemlərin siyahısı.....	93
Diagramların siyahısı.....	92

Giriş

Mövzunun aktuallığı: Dövlətin fiskal siyasəti təkcə bütövlükdə cəmiyyətin normalca fəaliyyətin üçün zərurilə olmuş dövlət büdcəsini formalaşdırmağa deyildir həmçinin ədalətli olmağa istiqamətlənir. Özü növbəsin, dövlətə təsirli fiskal siyasəti dövlət və verginin ödəyiciləri mənafeələrinə hörmət edərək vergitutmanın maksimum gəlir effektini təmini olunan verginin yükünün icazə verilən optimallaşmış səviyyəsinin müəyyənəlməsi etməlidir. Yəni biri tərəf dövlətin gəlirlərini onların alınmasının müvafiq mənbələrindən istifadə edərək ən səmərəli optimallaşdırmanı təmin etməlidirsə, digər tərəfdən dövlət vəsaitlərinin məqbul yığılmasını və istifadəsini təmin etməlidir. Fiskal siyasətə əsaslı prinsipi - nə qədər çoxlu gəlirlər əldə etsəniz, büdcənin lap çoxlu ödəniş edəcəksiniz, yəni kəsiblər həddindən artıq vergi verməyə və eyni zamanda varlılardan az vergi tutulmayacaq prinsipi gözlənilməlidir. Bu yanaşma əksər hallarda dövlətlərin vergi sistemində mövcuddur. Lakin reallıqda belə olmur və bunun, tək qayda olaraq, çox vətəndaşın narazılığına, o cümlədən iqtisadiyyatda durğunluğa səbəbiyyət yaradır.

Dövlətin büdcə siyasətinin vasitəsilə, xüsusən dövlətin xərclərinin eləcə də vergitutmalar ilə müxtəlif manipulyasiyalar edə bilər və iqtisadiyyatda çox şey dəyişə bilər. Milli iqtisadiyyatın strukturunu dəyişdirə bilər, istehsal inkişafına çox münbit durum yarada, məşğulluğun və inflyasiyanın tənzimlənməsinin həyat keçirir. İqtisadiyyatdakı bir çox problemlərin təhlil edilməsinə eləcə də ortadan qaldırılması baxmayaraq, ölkəmizdə dövlətin fiskal siyasəti uzun müddətdir ki, dəyişikliklərə məruz qalır. Vergi sistemindəki vəziyyətin dəyişdirilərək iqtisadiyyatın inkişafına kömək etməsi, daxili tələbatın stimullaşdırılması, milli iqtisadiyyat daha sürətli inkişafının etdirilməsi hökumətin qarşısında tənzimləmə məqsədindən biridir durur. Qlobal maliyyə böhranının iqtisadiyyat üçün nəticələnin ortadan götürülməsi problemi, dövlətin əks tsiklik tənzimlənməsi mexanizmi olaraq fiskal siyasətin fəaliyyət istiqamətlərini və inkişaf meyillərini müəyyənləşdirmək zərurətini yaradır. İndiki durumda dövlət fiskal siyasətin formalaşma eləcə də reallaşma prosesi, iqtisadi tsikllərin müvafiq fazalarla əlaqəli

ayrıca inkişaf mərhələləri və əlaqə əvvəlcədən müəyyən edilmişdir. Bu baxımdan, fiskal siyasətə və makroiqtisadi tarazlığa birbaşa təsir edən yeni amillərin öyrənilməsinə, hazırda fiskal siyasətin səmərəliliyinin vaxtında qiymətləndirilməsinə böyük ehtiyac var. Bu səbəbdən Azərbaycan iqtisadiyyatında davam edən transformasiya prosesləri kontekstində effektiv fiskal siyasətin aparılması və təkmilləşdirilərək həyata keçirilməsi problemi xüsusilə aktualdır.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Dövlətin büdcəsi, vergilər, dövlətin xərclərilə bağlı tədqiqatlar T. Man, U. Petti, P. Buagilbert, A. Smit, D. Ricardo, J. Sismondi, A. Marşall, C. Viksel, E. Lindahl, A. Pigu, J. M. Keyns, L. Klein, P. Samuelson, A. Laffer, M. Fridman, J. Buçanan, J. Stiglitz kimi xarici alimlərin əsərlərində yer almışdır. Azərbaycanda respublikada makroiqtisadiyyatın tarazlılığının təmini edilməsi üçün fiskal siyasətin təsirinin tədqiqinə çoxlu iqtisad alimlərin şəxsi əsərlərində böyük önəm verilmişdir. Həmin alimlərə Məmmədova F.Ə, Musayeva A.F, Kəlbəyev Y.R, Rzayev Z.H və s. göstərə bilərik.

Qeydiyyat edilən alimlər əsərləri təhlilində göstərilir ki, bu əsərlərdə ölkə iqtisadiyyatının makroiqtisadi vəziyyəti, dövlətin büdcə siyasətinin bağlılıq problemləri, habelə bu siyasətin müasir iqtisadi şəraitə uyğunlaşdırılması əlaqəli bir çox məsələlərin özünün həlli tapılmışdır. Ancaq tədqiqatın mövzusununda aktuallığının yeni iqtisadiyyatda dövlətin effektiv fiskal siyasətinin zəruriliyini əks edir, o isə özünün sırasında mövcud problemin həllinə nəzəriyyə və metodiki yanaşmalara daha dəqiq əsaslandırılma tələbi yaradır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Azərbaycanda respublikada iqtisadi tarazlıq təmini olunma məqsədi dövlət büdcəsinin sistemli təşkilinin, büdcənin formalaşması, büdcənin prosesləri eləcədə bunun tərkibi hissəsindən olmuş büdcənin planlaşdırılma məsələlərinə ətraflı öyrənilməsi, büdcə siyasətinin təkmilləşdirilmə istiqamətlərindən aşkar olunması, dövlətin vergi siyasətinə uyğunlu şəkildə verginin sistemində müasir iqtisadiyyatın şəraitinə təsdiq olaraqdan təkmilləşdirilmiş, verginin islahatlarından aparılmış və qeyd edilən məsələlərin fonunda irəliləyici sosial-iqtisad tərəqqiyə əldə edilməsi tədqiqatda ön məqsəddir.

Tədqiqatda əsas vəzifəsi büdcə-vergi siyasətinin əsas prinsiplərilə bunun həyatda keçirilməsinə ölkənin makroiqtisadi tarazlığına təsiri məsələlərini tədqiq etməkdir. Ondan savayı aşağıda vəzifələr də qarşıya qoyulmuşdur:

- Dövlətin büdcəl siyasətinin mexanizmlərindən orta və çox müddətdə dövrlərdə makroiqtisadi tarazlığa təsirinin nəzəri əsaslarını aydınlaşdırmaq;
- Azərbaycanın makroiqtisadi vəziyyətinin təhlilini vermək fiskal sistemində islahatlardan qabaqıl istiqamətlər üzrə qazanılmış nailiyyətləri təyin etmək;
- Milli iqtisadi gələcək inkişafın təmini olunması məqsədilə fiskal sistemdə təkmilləşdirilmiş istiqamətləri müəyyən etmək.

Tədqiqatın obyekti və predmeti: Tədqiqat obyekti Azərbaycanda fiskal siyasət, predmetini isə bu siyasətdə iqtisadi tarazlığın təmini olunması prosesi yer alır.

Tədqiqat metodları: Tədqiqatın analizləri E-views 9 proqramının üzərində aparılıb. Ən böyük kvadrat (TS) üsulu, Güclənmiş Dikey Fueller (Augmented Dickeys Fueller, ASDF), Phillips-Perrons (PP) və Kwiatkowski-Phillips-Schmidts-Shine (KPSSS), Tək kök (Unit root) testlərindən istifadə edilib.

Tədqiqatın informasiya bazası: Disertasiyada yerli, türkçə, rusca və ingilis dilində müvafiq ədəbiyyatlardan, elektron resurslardan, rəsmi internet portallarından istifadə olunub, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyinin, Maliyyə Nazirliyinin, Mərkəzi Bankın eləcə də ayrıca rəsmi qurumlarının hesabatları, müxtəlif elmi konfransların məlumatları, müxtəlif beynəlxalq qurumların statistik göstəriciləri və .s metodoloji əsas hesab edilmişdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Yerli mənbələrdə konsepsiyanın əhatəli və intensiv işlənilməməsi, lazımi informasiya mənbələrinin qeyri-mövcudluğu, təməl məhdudiyyətlər olmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi:

-Ölkəmizdə makroiqtisad tarazlığının təmini olunma məqsədilə büdcə vergi siyasəti aralarında qarışılıqlı əlaqənin eləcədə asılılığın tədqiq olunaraq təsdiqlənmişdir;

-Makroiqtisadi tarazlığın təmini olunmasıyla bağlı fiskal siyasətin və vergi islahatlarının təkmilləşdirilmə istiqaməti göstərilib;

-Dövlətin büdcə gəlirlərinin və xərcləri ölkədəki iqtisadi tarazlığ təmini məqsədilə yönləndirilməsi məqsədilə bunların təkmilləşdirilmə istiqamətilə təklif verilib.

- Fiskal siyasətin səmərəliyi habelə iqtisadiyyatın inkişafına təsirləri E-views 9 proqramı üzərində ekonometrik analiz edilmişdir.

Nəticələrin əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Tədqiqatda işdə irəliyə yeridilən nəzəriyyə, metodoloji, təcrübi müddəalar və təkliflər Azərbaycanın Respublikanda davamiyyətli sosial və iqtisadi inkişafa həyatda keçirilməsinə kömək edə bilər. Dissertasiyada işdə makroiqtisadiyyatın tarazlığının bərpa edilməsi barədə tələblər, fiskal siyasətin, vergilər sistemində və vergilər islahatlarında aparılmış istiqamətlər qarşılı vəziyyətdə araşdırılır, alınmış cavablar, verilmiş tövsiyələr iqtisadiyyatın inkişafına stimula yarada bilər.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti odur ki, qazanılmış olunmuş nəticələr, fiskal mexanizmlərin təkmilləşdirilməsilə bağlı önə qoyulan təkliflər ilə tövsiyələr respublikamızda mövcud sahənin faktiki olan problemin həlli, iqtisadiyyatın sosial-iqtisadi inkişafı və idarə edilməsində, bənzər durumda bütöv iqtisadiyyat istiqamətli ixtisaslar əsasında tədrisin aparılmasında istifadəyə qoyula bilər.

I FƏSİL. FİSKAL SİYASƏTİN MAHİYYƏTİ VƏ ONUN MAKROİQTİSADI TARAZLIĞIN TƏMİN OLUNMASINDA ROLU

1.1. Fiskal siyasət dövlətin iqtisadi siyasətinin tərkib hissəsi kimi

İqtisadi tarazlı təmini edilməsi barədə iqtisadiyyatda tənzimlənmənin başlıca alətləri sırasında büdcə siyasətidir. Büdcə-vergi siyasəti dövlət iqtisad siyasətinə tərkib hissəsidir. Vergi siyasətin dövlətin gəlirləri, xərcləri eləcə də vergi yığma səviyyəsində müəyyən edilməsi istiqamətində dövlət tərəfdən həyata keçirilən kompleks tədbirlər toplusudur.

Fiskal siyasət vasitəsilə makroiqtisadiyyatda tarazlı durumun bərpa edilməsini yerinə yetirərəkən müxtəlif nəticələrə nail olunmağa çalışılır:

- Davamiyyətli iqtisadiyyatda inkişafın əldə olunması;
- İqtisadi tsiklin kəskin dəyişmələrini nizamlamaq;
- Yüksək məşğulluğun təmin edilməsi.

Hökumət yerinə yetirdiyi fiskal siyasət ilə ölkədəki iqtisadi proseslərin gedişatına daimi olaraq təsir göstərir. Həmin təsir iqtisadiyyatda səmərəliliyin artırılması, məşğulluğun göstəricisinin yüksəldilməsi və büdcənin gəlirliliyinin formalaşması məqsədi vergi yığma sferasında yerinə yetirdiyi tədbirlər toplusudur. Aparılan siyasətlər iqtisadiyyatda həmişə müsbət təsir göstərmir. Bəzi hallarda bu siyasəti daxili iqtisadiyyatda mənfi təsir effekti də formalaşdırır. Dövlətin fiskal siyasəti müxtəlif tələblərə cavab verməlidir. Bu məqsədlərə aşağıdakılar aiddir:

- İnflyasiyada normal sürətini təmin etmək;
- İqtisadiyyatda meydana gələn dövri tərəddüdlərin aradan qaldırılması;
- İqtisadi artıma nail olmaq;
- Əhalinin tam məşğulluğunu təmin etmək;

Fiskal aşağıdakı əsas alətləri mövcuddur:

- Müxtəlif vergi dərəcələri və vergilər ilə manipulyasiya etmək;
- Transfert ödənişlər;
- Digər dövlət xərcləri

Yürüdülmən siyasət alətlər ilə iqtisadiyyatda müxtəlif şəkildə vəziyyət yaradır. Dövlətin satınalmaları dövlət xərcini əsaslandırır eləcədə büdcənin xərc hissəsinin artmasına gətirib çıxarır. Transfert ödənişlər dövlət xərclərində daha bir növüdür. Əhaliyə pensiya, müavinət və s. şəkildə əvəzsiz qaydada ödənilən ödənişlər transfert ödənişlər adlanır. Dövlət bu ödənişlər vasitəsilə əhali gəlirinin yüksəlməsinə eləcədə onların istehlak qabiliyyətinin yüksəldilməsinə dolayı yolla təsirini göstərir. Transfert ödənişlər ÜMM tərkibinə daxil deyildir. Şəxsi istehlakın səviyyəsi milli gəlirin səviyyəsin deyil, əldə olan gəlirin səviyyəsindən asılıdır.

Vergilərdə də özlüyündə cəmi xərclərə mənfi təsiri ilə seçilir. İstənilən növ vergi əldə edilmiş gəlir məbləğini azaldır. Qazanılmış edilmiş gəlirlərin azalması həm istehlak xərclərinin, həm də yığımın azalmasına gətirib çıxarır.

Büdcə-vergi siyasətinin aşağıda göstərilən tipləri fərqləndirilir:

- Diskresion;
- Qeyri-diskresion;

1. Diskresion siyasət zaman dövlət ölkədəki iqtisadi durumu yaxşılaşdırmaq məqsədilə vergiləri və büdcə xərclərini tənzimlənməsini həyata keçirir. Diskresion fiskal siyasəti dövlətin xərclərini xüsusilə vergilərin vasitəsilə məqsədyönlü şəkildə milli gəlirə, məşğulluq və inflyasiyanın səviyyəsini təsiri göstərmək məqsədi ilə yerinə yetirilir. Qeyd olunan siyasətin başlıca təsir alətləri kimi vergi dərəcələrinin dəyişdirilməsi, ictimai-sosial layihələr və əhali təbəqəsinin işsizliyinin aradan qaldırılması dayanır. Bunlar dövlətin aktiv fiskal siyasəti olmaqla hökumətin öncədən təyin edilmiş tədbirlərə əsaslanaraq yerinə yetirilir. Tsiklik dövrün müxtəlif fazalarında bu tənzimlənmənin də səviyyəsi müxtəlif cür olur. Belə ki, iqtisadiyyatda böhran zamanı dövlət birmənalı olaraq dövlət xərclərini artırır, vergilərin dərəcəsini isə əksinə aşağı salır. Bütün bunlara da özünün növbəsində alıcılıq tələbatının genişlənməsinə gətirib çıxarır. İstehsaldakı artım inflyasiya ilə müşayiət olunduqda isə dövlət öz xərclərini azaldır, vergiləri isə artırır. Bu isə işgüzar fəallığın qarşısını almaqla nəticələnir. Dövlət diskresion fiskal siyasət vasitəsilə iqtisadiyyatın böhran dövrünün cəmi tələbinin stimullaşdırılması dövlətin xərclərinin artırılması və vergilərin səviyyəsini aşağı

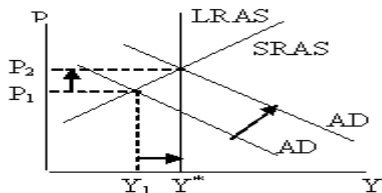
salmaq yolu ilə məqsədli şəkildə büdcə kəsiri yaradır. Dövlət xərclərinin stimullaşdırıcı təsiri məqsədilə, onların vergidən daxilolmalar hesabına maliyələşdirilməsi düzgün addım deyildir. Əksinə vergi dərəcələrində edilən artım əks effekt olaraq həm işgüzar fəallığın, həm də istehsal səviyyəsinin aşağı enməsi ilə nəticələnir. Bu səbəblərdə dövlət xərclərinin artımı büdcə kəsirinin yaranmasına səbəb olur. Beləliklə iqtisadiyyatın tənəzzül dövründə öz xərclərini artırmaq, inflyasiya ilə müşahidə olunan artım dövründə öz xərclərini azaltmaqla dövlət böhranların nəticələrini yüngülləşdirməyə habelə milli istehsalın səviyyəsinin artımına müvəffəq olur (Abbasov AN, Sadigov MM (2002) .s.132).

İqtisadi tsikllərdə meydana gələn dəyişmələri (qalxma və enmələri) minimallaşdırmaq üçün aparılan diskresion fiskal siyasət iki növdə həyata keçirilir:

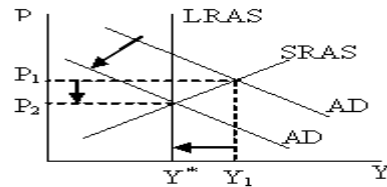
1. Ekspansionist (stimullaşdıran) fiskal siyasətin dövlətin xərcləri artırılmasına, verginin azalması ya da dövlət xərclərinin multiplikativ effekti, yəni bu iki tədbirin əlaqələndirilərək birgə yerinə yetirilməsilə bağlıdır.

2. Restriksion və ya restriksionist (qarşısını alan, konstruktiv, məhdudlaşdırıcı, ləngidici) fiskal siyasət əksinə vergilərin artırılması və dövlət xərclərinin azaldılması hesabına və ya ikisinin əlaqəli həyata keçirilməsinə əsaslanır ki , bu da iqtisadiyyatın inflyasiya artımının məhdudlaşdırılması üçün edilir. Qrafik şəklində bunu belə göstərmək olar.

Qrafik 1. Fiskal siyasətin növləri

a) Stimullaşdırıcı fiskal siyasət

b) Məhdudlaşdırıcı fiskal siyasət

Mənbə: Əhmədov M., Hüseyn A.C. 2012: 78

Avtomatik (qeyri-diskresion) siyasətə dövlət xüsusi tədbirlərinin aparılmasını tələb etmir, beləki quraşdırılmış sabitləşdiricilərə əsaslanır. Onlar da özünün sırasında dövlətin büdcəsinin vergidən daxilolmalarından və dövlət xərclərinin avtomatik dəyişməsinə gətirir. Yəni avtomatik fiskal siyasət gəlirlərin dövrü tərəddüdləri nəticəsində dövlət xərclərinin, vergilərin və dövlət büdcəsinin saldosunun avtomatik olaraq dəyişməsidir. Ümumiyyətlə bu siyasət passiv siyasətdir. Bu növ siyasəti iqtisadiyyatın yüksəlişi dövründə büdcəyə vergidən daxilolmaların səviyyəsinin avtomatik şəkildə yüksəlməsini, iqtisadiyyatın tənəzzül vəziyyətində dövlətin büdcəsinin vergidən gələn gəlirlərin avtomatik şəkildə azaldılmasını nəzərdən keçirir. Həmin növ dəyişikliklər quraşdırılmış özünü tənzimləyicilər yolu ərsəyə gətirilir. Bu tənzimlənmə metodunun digər adı da avtomatik stabilizator da adlanır. Quraşdırılmış sabitləşdiricilər iqtisadi konyukturanın dəyişməsinə avtomatik reaksiya verən iqtisadi mexanizmlərdir ki, bunlara da progressiv gəlir vergisi, işsizliyə görə müavinət, yoxsulluğa görə müavinət, fermerlərə subsidiyalar, mənfəətdə iştirak sistemləri daxildir. Bunların dəstəyi ilə iqtisadi konyukturanın dəyişməsi əsasında vergilər eləcədə dövlətin xərclərinin dəyişir, o isə iqtisadiyyatın tsikllərinin qalxma və enmələrini azaldır, amma tamam aradan qaldırmır. Belə ki enmə zamanı bu sabitləşdiricilər sosial ödəmələrin artmasına və vergilərin azalmasına, büdcə kəsrinin artmasına, qalxma zamanı isə əks prosesə gətirib çıxarır. Vergilər ən əsas avtomatik stabilizator hesab olunur. Beləliklə, ÜDM artdığı dövrdə vergilərin məbləğidə artır nəticədə isə büdcə kəsiri azaldılır.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində xərclər çərçivəsi dövlət xərclərinin geri qaytarılmasını gözləyir. Vəzifə yanaşması köməyi ilə iqtisadiyyatın sektor və əyalət quruluşunun inkişafına zəmanət verir. Müxtəlif sosial toplanışlar arasındakı balanssızlığı aradan qaldırmaq və sosial pis forma və bərabərləşməni bərpa etmək üçün istifadə olunur. Fərqli vəzifə gəlirləri və maliyyə təlimləri müşahidə olunur.

Dövlət xərcləri çatışmazlığı müşayiət olunan qaydada ödənilə bilər:

Daxili və ya xaricdən olan borclar (Sxem 1);

Nağd pul yolu ilə (süjet 2);

Büdcənin tənzimlənməsində sekvestr mexanizmi də mövcuddur. Qram-Radmen-Şollinqsin büdcə qaydalarına (1985) əsasən büdcə kəsiri yüksək olarsa, və onu azaltmaq mümkün deyilsə, onda avtomatik bir sıra xərclərin azaldılması (sekvestr) reallaşdırılır. Həmin proses hansı xərclərin azaldılması haqqında prezident və konqress arasında razılıq əldə edilmədikdə tətbiq edilir. Əsasən müdafiə və daxili proqramların reallaşmasına sərfiyyat olunan xərcləri avtomatik olaraq azaldılır və çatışmayan məbləğ bu iki xərc maddəsi arasında tam yarı bölünür. Yəni bu mexanizmin mahiyyət odur ki, dövlətin büdcəsi ilinin qalan aylarında xərclərini proporsional olaraq azaldır. Sekvestr büdcə gəlirləri əhəmiyyətli şəkildə az olduğu və büdcə kəsrinin nəzərdə tutulduğu miqdardan çox olduğu hallara əsasən tətbiq olunur.. Azərbaycanın büdcəsində kəsrinin 20 % çox olması təhlükəli halları qeydə alınır, 30 % çatdıqda sekvestr tətbiq edilə bilər. Əsas sekvestr olunmayan maddələr kimi sosial və dövlətin borcu ödənilməsi maddələri götürülür. Qalan maddələr son 3 ay üzrə sekvestr edilə bilər.

Borclar vasitəsilə defisitın maliyyələşdirilməsi zamanı stimullaşdırıcı fiskal siyasət

```

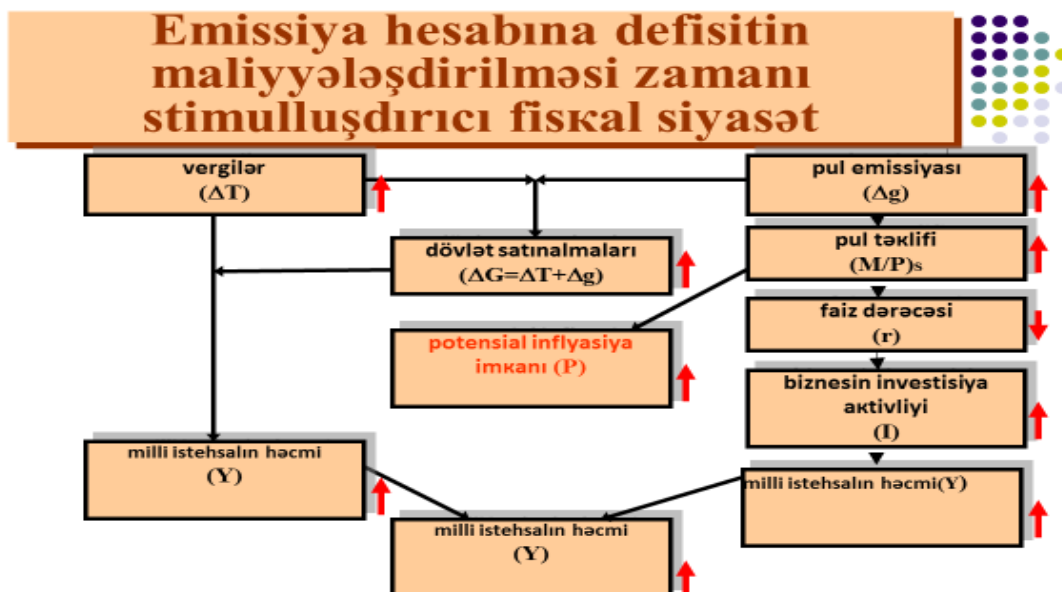
graph TD
    A["vergilər (ΔT)"] --> B["dövlət satınalmaları (ΔG=ΔT+ΔM)"]
    C["«İştirakçılardan» alınan dövlət borcu (ΔM)"] --> B
    B --> D["milli istehsalın həcmi (Y)"]
    E["milli istehsalın həcmi (Y)"] --> F["«İştirakçılardan» alınan dövlət borcu (ΔM)"]
    F --> G["dövləti pula olan tələbi (M/P)↑"]
    G --> H["faiz dərəcəsi (r)↑"]
    H --> I["biznesin investisiya aktivliyi (I)↓"]
    I --> J["investisiyaların sıxışdırılması əlavə effekti hesabına milli istehsalın həcmnin azalması (Y)↓"]
    J --> K["milli istehsalın həcmi (Y)"]
    K --> D
    
```

The diagram illustrates the mechanism of stimulative fiscal policy during financing of the deficit through borrowing. It shows the flow of funds and the resulting impact on national production (Y).

- Top Section (Title):** Borclar vasitəsilə defisitın maliyyələşdirilməsi zamanı stimullaşdırıcı fiskal siyasət
- Flow of Funds:**
 - vergilər (ΔT)** (Taxes) and **«İştirakçılardan» alınan dövlət borcu (ΔM)** (Government borrowing from participants) both contribute to **dövlət satınalmaları (ΔG=ΔT+ΔM)** (Government purchases).
 - dövlət satınalmaları (ΔG=ΔT+ΔM)** leads to an increase in **milli istehsalın həcmi (Y)** (National production).
- Impact on National Production (Y):**
 - The initial increase in **milli istehsalın həcmi (Y)** leads to an increase in **«İştirakçılardan» alınan dövlət borcu (ΔM)**.
 - This leads to an increase in **dövləti pula olan tələbi (M/P)↑** (Demand for government money).
 - The increase in demand for government money leads to an increase in the **faiz dərəcəsi (r)** (Interest rate).
 - The increase in the interest rate leads to a decrease in **biznesin investisiya aktivliyi (I)** (Business investment activity).
 - The decrease in business investment activity leads to a decrease in **investisiyaların sıxışdırılması əlavə effekti hesabına milli istehsalın həcmnin azalması (Y)↓** (National production decreases due to the crowding out effect of investments).
 - This decrease in national production (Y) is shown as a downward arrow from the initial level of Y.

16

Sxem 2: Pul emissiyası hesabına büdcə kəsirinin maliyyələşdirilməsi zamanı stimullaşdırıcı fiskal siyasət

Mənbə: Əhmədov M., Hüseyn A.C., 2012: s.101

Dediklərimizi ümumiləşdirərək yenidən onu qeydə etməliyik ki, fiskal tənzimləmə modeli vergi və dövlətin xərcinin dəyişməsinə nəzərdən keçirir. Büdcə-vergi siyasətinin başlıca məqsədlərindən istehsalın və məşğulluğun səviyyəsini yüksəltmək, habelə inflyasiya dərəcəsinin aşağı səviyyəyə endirilməsidir. Hərgah məşğulluğu və qiymət sabitliyinin əldə olunursa, o zaman büdcə toplam tələb ilə cəmi təkliflə arasındakı disblansı saxlatmalıdır (neytrallaşmış-konyunkturun siyasəti).

Dövlətin xərci dedikdə dövlətin saxlanması və dövlət satınalmalarına çəkilən xərclər anlaşılır. Dövlətin satınalmaları büdcə hesabına yolların çəkilişi, məktəb və xəstəxana tikilişi və sair sosial yönümlü layihələrə çəkilən xərclərdən tutmuş hərbi texnikaların alınması kimi xərclərini özündən əksini etdirirlər. Dövlətin öz ehtiyaclarının ödənilməsi, istehsalın və xidmətin sektorunda tələblə təklifin tarazlı olmasını təşkilinə görə bu cür satınalmalar təşkil edir. Burada dövlət istehlakçı qismi çıxış edilir. Digər ifadə yuxarıdakı qeyd etdiyim fiskal alətlərdən hər hansı birini etməzdən əvvəl dövlət qarşıda duran məqsədi və nail olmaqda bu və ya digər alətin səmərəliliyini müəyyən etməlidir.

1.2. Dövlətin fiskal tənzimləməsinə dair elmi-nəzəri yanaşmalar

Amerikalı maliyyə mütəxəssisi P.A. Samuelson, tanınmış oxu materialı İqtisadiyyatında dövlət maliyyə planının gəlirləri və istifadəsini çeşidləmə məsələlərinə aydınlıq gətirdi. Diqqətə çatdırdı ki, adi amerikalılar üçün dövlət xərcləri planı ilə bağlı mübahisə Yeni Vergilərdə deyil, Balanslaşdırılmış Büdcədə, Demokratlar üçün əks olunur. Bu ifadələr hökumətin gəlir və istifadəsinin taleyini seçmir. Müşayiət olunan bölgələrdə ittihamların və hökumətin xərclərinin ölkənin iqtisadiyyatına təsir göstərir (Savaş V. 2016: s.214-229)

1. İnvestisiya, xüsusi və ictimai istehsalçılar arasında milli məhsulun ümumi bölgüsü istiqamətində;

2. Birbaşa xərclər vasitəsilə, dolayı vergilərin stimullaşdırıcı amil kimi hökumət müəyyən məhsulun, istehsal sahəsinin inkişafına təsir istiqamətində;

3. Büdcə makroiqtisadi göstəricilərə, məhsul və xidmətlərin istehsalına, inflyasiya, məşğulluğa təsir edir.

Hökumət öz iqtisadi vəzifəsini nə cür yerinə yetirir?

2. Hər şeydən əvvəl, rəhbərlik aktivlərini xərclərə xərcləyir. Ölkə əhalisi insanlara xidmət sisteminin yaxşılaşdırılmasını qəbul edir. Bu nöqtədə, millətin içindəki həvəsdən yayınmaq üçün bütün başlıqlar iştah məsələlərinin tənzimlənməsi ilə əlaqələndirilir. Bu məqsədlərə o zaman çatmaq olar ki, hökumət öz vergi hədlərinə, xərclərinə və tənzimlənmə metodlarına yenidən nəzər salmış olsun. Vergilər və xərclər bu baxımdan ən güclü təsir mexanizmidir. Bu siyasət bütün İEO və İEOÖ-in canına hopmuşdur (Hasanof F., 2013, s. 463-480)

Dövlət xərcləmə planının hazırlanmasında, həcmnin və bərabərləşdirilməsinin təlimatında əhəmiyyətli bir iş görməyi tələb edən pul tənzimləməsi, ekvivalent maliyyə məqsədlərini həyata keçirmək üçün rəhbərliyin istədiyi bir maliyyə strategiyası olmaqla, maliyyə həyatına əhəmiyyətli dərəcədə təsir edən maliyyə yanaşmasıdır. . Onun mahiyyəti hökumət dəyişikliklərinin, maliyyə qanunlarının və xərc planı ilə birbaşa müəyyən edilmiş tədbirlərin həm sosial, həm də pul dairələrində istifadəsidir.

Pul yanaşması axtararaq makroiqtisadi məsələlərin həlli üçün dövlət xərclər planının bütün həcmi maliyyə planında açıq istifadələrin maliyyələşdirilməsi növlərinin açıq maliyyələşdirmə metodları kimi və müxtəlif seqmentlərə yükləmə tətbiq etməklə yerinə yetirə bilər. iqtisadiyyatın. Doğrudan da, maliyyə planını və maliyyə inkişafını həyata keçirmək üçün xərcləmə planını və xəzinəni hazırladıqdan bəri dövlət bu ərazilərdə müxtəlif pul yanaşma ölçülərini həyata keçirmişdir və bu cür tədbirlər hələ də mövcuddur. Dövlətlərin axtardığı pul strategiyası ümumiyyətlə maliyyə tədqiqatçıları və hökumət rəsmilərinin perspektivləri üzərində qurulmuşdur və fərqli fikirlərdən asılıdır. Y.Petti, A.S.Smitt, D.Rikardo, K.Marks, D.D.Saps, P.A.Samuelson, S.L.Brew, K.R.Macconelli, CMKeynes, M.Friedman tərəfindən maliyyə strategiyasının fərziyyələri, bütün dünya pul vahidi boyunca əhəmiyyətli bir iş görmüşdür. hadisələrin növbəsi. Onların kəşfiyyatı xərclərin yaxşılaşdırılması ilə müəyyən edilmiş pul yanaşması və ödəniş çeşidi ilə müəyyənləşdirilmiş qiymətləndirmə strategiyasını əhatə edir. Məşhur xalqların sərvəti kitabında, A. Smith, xalqın gündəlik həyat tərzini üçün gözləntilərin yüksəldilməsində, qiymətləndirmə dərəcələrini endirməkdə və müxtəlif növ vəzifələrin icrasında maliyyə yaxşılaşdırma yolunu gördü.

A.Smit XVIII əsrdə yazırdı: cəmiyyət gözə görünməyən əllə idarə edilmir. O, XVIII əsrdə olduğu kimi, vaxtında olduğu kimi, güzəştli şəkildə tənzimlənmənin altına qoyulduğunu və bunun da ciddi bir sahədəki yüksək maaşına əlavə olunduğunu qeyd etdi. A.Smit, əyalətlərin təbiətini və ciddi bir sahədəki yaradıcılıq xüsusiyyətlərini yaxşılaşdıraraq əhəlinin artmasına zəmanət verən ağlabatan qanunlar almasını təklif etdi (Devrim F. 2015, s.404)

A. Smithin xərcləmə planı və vergi qiymətləndirməsi ilə bağlı fərziyyəsi azaldılması xərclərinin tənzimlənməsini təklif etsə də, maliyyə yanaşmasının fərqli fərziyyələri kimi adətən oxşar bir güman idi. Doğrudan da, maliyyə strategiyasında əhəmiyyətli bir iş görəni adi pul hipotezi olmuşdur. Bu fərziyyə əlavə olaraq pul balansını və xərcləmə yanaşması hipotezi adlanır. Ümumi faiz nisbətinin və pul balansının iqtisadiyyatında cəlbədiciliyin tənzimlənməsində açıq bölmənin işinin

inanılmaz olduğunu başa düşürük. Açıq seqmentin pariteti (xərc balansı və pul bərabərləşməsi) ümumi maliyyə paritetinə müsbət təsir göstərir. Adi maliyyə fərziyyəsində göstərildiyi kimi, iqtisadiyyat ardıcıl olaraq tam işləmə dərəcəsini saxlayır və ya öz maraqlarını zərif edir. Bu fərziyyə ilə göstərildiyi kimi, hər hansı bir şərtə tələb azalarsa, bu zaman xərclər, yaradılması və kredit haqları dəyişəcək və tənzimlədiyi maraqla çevik şəkildə formalaşacaqdır.

Adi maliyyə fərziyyəsində, iqtisadiyyatın yaradılması və pulla əlaqəli sahələri arasında heç bir əlaqə yoxdur. Daha doğrusu, nağd pul dəyişiklikləri yaradıcılıq hissəsinə və milli maaşa təsir göstərmir. Buna baxmayaraq, bu təklif hazırkı maliyyə həyatda reallığa yaxın olan hər vəziyyətdə deyil. Maliyyə yazısında ümumi məhsul və milli əmək haqqının kompensasiya və iş həcmi ilə idarə olunduğu bildirilir. İş ölçüsü, iş rahatlıqla idarə olunur və çox yaxşı işləyir. Yenidən ehtiyat fondları və maliyyələşdirmə dəyəri ilə verilən müxtəlif əmək haqqı standartları ilə ifadə olunan spekulyasiyalar arasında uyğunluq mövcuddur. Bu bərabərləşmələr yaradılış bölgüsündə dəyişikliklərin paritetidir. Adi maliyyə nağd pul yayımındakı qalıq pul vəsaitinin ölçülməsini tənzimləməklə idarə olunur. Bu fərziyyəyə görə maliyyə planı açıq xərclərə uyğun olaraq xərclərlə düzəldilməlidir. İqtisadiyyatdakı bərabərləşmənin özü maliyyə planındakı yöndəmsizliklə təşvişə düşməlidir. Xərcləmə və maliyyə inkişafı əsl bərabərləşməyə təsir göstərə bilməz. Adi xərclər çatışmazlığı və ya xərc planları xərc yanaşmalarının maliyyələşdirilməsi yolu ilə verilir. Nağd pul vermək və əldə etməklə xərcləmə çatışmazlığını geri qaytarmaq mümkündür. Dövlət maliyyə planının nağd pul verilməsi yolu ilə düzəldilməsinin mümkünsüzlüyünə görə, bu zaman nağd pul zərif və nağd pul xərclərini artırmaq üçün artacaqdır. Nağdda genişlənmə eyni şəkildə xərclərin ümumi dərəcəsini artırır. Bu vəziyyət üçün ümumi faiz və cəmi çevik olaraq daha əhəmiyyətli xərc səviyyəsində düzəldiləcəkdir. Bu vəziyyət, artan ümumi maraq və artan xərclər sürətli genişlənməyə səbəb olur. Xərclər çatışmazlığının əldə edilməsi və əldə edilməsi ilə fərziyyə olaraq istifadə edildiyi barədə təsadüf edildiyi təqdirdə iqtisadiyyatda müəssisə və investisiya fondlarının tempi dəyişəcəkdir. Hər halda, əldə edilən

məqsəd müxtəlif məqsədlər üçün ictimaiyyətin gözü qarşısında istifadə edilərsə, iqtisadiyyatdakı həqiqi yaradılış tempinə təsir göstərmir. Sadəcə maliyyələşdirmə dəyərini dəyişdirərək başqa bir balans yaradır. Adi maliyyə tənzimləməsində xərclərin azlığını davam etdirmək vacibdir.

Sonradan, təklif iqtisadiyyatın fərziyyəsini müdafiə edənlər (A. Laffer, M. Feldstein, J. Gilder, M. Evans; 1970-1980) xərclərin dərəcələrini cəmini çevik inkişaf etdirmə amili hesab edirlər. Rüsumların azaldılmasının gəlir əldə edəcəyi qəbul edilir:

1) əhalinin gəlirlərinin və buna görə əmanətlərin artmasına;

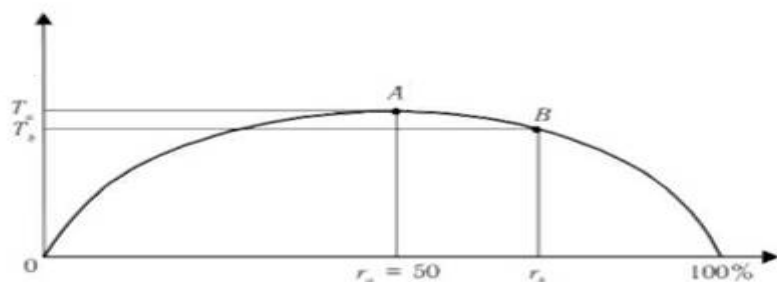
2) biznesin gəlirlərinin və buna görə investisiya qoyuluşlarının gəlirliliyini artır. Beləliklə, vergi azaldılması milli istehsalın və gəlirin çoxalmasına gətirib çıxarır. İstehsalın artması, büdcəyə vergi daxilolmalarını azaltmaqla yanaşı, vergi dərəcələrinin azalması da vergi bazasının genişlənməsi hesabına büdcəyə vergi daxilolmalarının artmasını təmin edir.

Laffer büdcə gəlirlərinin vergi dərəcələri səviyyəsindən riyazi asılılığını (Laffer effekti) qurdu.

$$MP_H = \frac{MPC}{1 - MPC} \times \frac{MPC}{MPC}.$$

Qrafik olaraq, Laffer adlanan effekt, büdcədə alınan vergilərin gəlir vergisi nisbətlərindən asılılığını göstərən bir əyri ilə göstərilir.

Qrafik 2: Laffer effekt

Büdcə daxilolmaları

Vergi, r

Mənbə: Əhmədov M., Hüseyn A.C., 2012: s.9

Laffer əyrisində aşağıdakı kritik məqamlar qeyd olunur:

- vergi dərəcəsi sıfırdır - büdcə gəlirləri yoxdur;
- vergi dərəcəsi 100% - büdcə gəlirləri yoxdur (heç kim leqal iqtisadiyyatda işləmir, hamı kölgə iqtisadiyyatındadır). r-in bütün digər göstəricilərində vergi ödəyiciləri vergi ödəyəcək və dövlət onları alacaq;

- A nöqtəsi – r-in müəyyən bir göstəricisində büdcəyə vergi daxilolmalarının maksimumu əldə edilir və “r” vergi dərəcələrinin optimal səviyyəsi hesab olunur, Ta - büdcəyə vergi daxilolmalarının maksimum miqdarıdır. Əgər vergi dərəcəsi r ilə müqayisədə artacaqsa, bu zaman artım yox, büdcəyə vergi daxilolmalarının azalması olacaq, yəni. $r_b > r_a$, $T_b < T_a$ olacaq, çünki yüksək vergi dərəcələrində əmək və işgüzar fəaliyyət üçün stimullar azalır.

Beləliklə, Laffer effektinin mahiyyəti belədir: əgər iqtisadiyyat A nöqtəsinin sağındadırsa (məsələn, B nöqtəsində), onda qısa müddətdə vergi səviyyəsinin optimal (r) səviyyəsinə endirilməsi büdcə gəlirlərinin müvəqqəti azalmasına, uzunmüddətli perspektivdə isə azalmasına səbəb olacaqdır. Onların artması, əmək və sahibkarlıq fəaliyyətinə müsbət təsir edəcək və kölgə iqtisadiyyatından leqal müstəviyə keçid olacaqdır. Yəni, vergi dərəcələri həddindən artıq yüksəkdirsə, inkişaf üçün motivatorlar sarsılır, pul hərəkətləri azalır və bir neçə işgüzar xəyal kölgə iqtisadiyyatına girir. Bu şəkildə vergilərin azalması milli yaradılışın və gəlirlərin genişlənməsinə səbəb olur və bu da qiymətləndirmə bazasının artması ilə xərclənən gəlirlərin genişlənməsinə səbəb olur.

Hökumət xərcləri, müəssisəyə bənzər şəkildə ümumi marağa təsir edir və çarpan təsir göstərir. Dövlət xərclərinin multiplikatoru dövlət xərclərində dəyişikliklər nəticəsində ÜMM-in necə dəyişdiyini göstərir:

$$MP_g = \Delta BHP / \Delta G, \Delta BHP = MP_g \times \Delta G$$

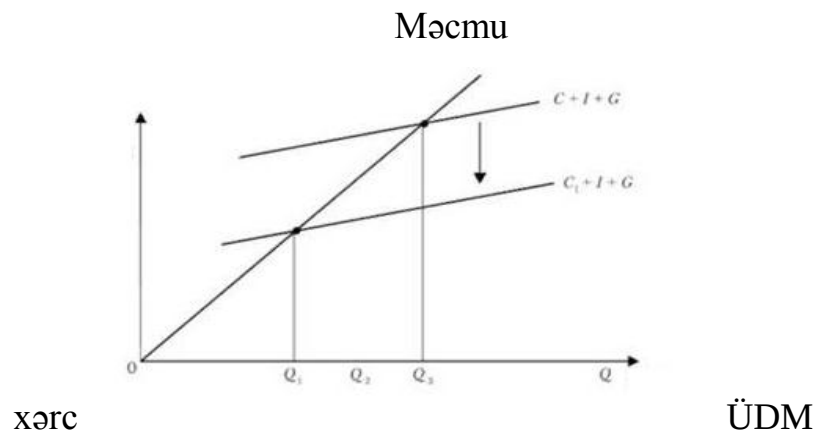
Burada ΔG — Dövlət xərcləri; MP_g — Dövlət xərclərinin multiplikatorudur.

Kəmiyyət nöqtəyi-nəzərindən, dövlət xərclərinin multiplikatoru qənaət üçün marjinal meyl (MPS) və istehlak üçün marjinal meyl (MPC) kimi iqtisadi kateqoriyalar vasitəsilə ifadə edilə bilər:

$$MP_g = 1 / (1 - MPC) = 1 / MPS$$

Qrafikdə göstəriləyi kimi makroiqtisadi tarazlığın nöqtəsi aşağıya doğru gedəcəkdir.

Qrafik 3: Vergilərin milli istehsalə təsiri

Mənbə: Əhmədov M., Hüseyn A.C., 2012: s.101

Əks vəziyyətdə vergi azaldılması ilə inkişaf edəcək. Eyni zamanda, ÜMM-yə vergilərin təsiri, investisiyaların və dövlət xərclərinin təsiri ilə müqayisədə spesifikdir. Fakt budur ki, birdəfəlik gəlir yalnız istehlak üçün deyil, eyni zamanda da qənaət üçün istifadə olunur. Birdəfəlik gəlirin azalması təkcə istehlakı deyil, həm də əmanətləri azaldır. Verginin tətbiqi nəticəsində istehlakın azalmasını təyin etmək üçün artım miqdarını (ΔT) MPC-yə vurmaq lazımdır və ya $\Delta C = \Delta T \times MRC$. Eynilə, vergi artımının miqdarını MPS vurmaq, əlavə verginin tətbiqi nəticəsində yaranan əmanətlərin azalmasını göstərəcəkdir və ya

$$\Delta S = \Delta T \times MPS\text{-ni.}$$

Dövlət xərcləri və İnvestisiya kimi vergilər də multiplikativ təsir edir. Ancaq vergi multiplikatoru dövlət xərcləri və investisiyaların multiplikatorundan daha kiçikdir, çünki, məsələn, vergi azaldıqda istehlak yalnız qismən artır (mövcud xərclərin bir hissəsi əmanətlərin artırılmasına gedir), dövlət xərclərində və ya investisiya qoyuluşundakı hər artım vahidi ÜMM-yə birbaşa təsir edir. Vergi multiplikatoru kəmiyyətcə dövlət xərclərinin multiplikatorunun MPC/MPN -yə hasilidir.

Hökumət hər zaman bir seçimlə qarşılaşır: qısa və ya uzunmüddətli olan fiskal siyasət effektlərinə üstünlük verilməlidir.

Nəzəri cəhətdən, fiskal siyasət daha çox dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsinin Keynes nəzəriyyəsi ilə əlaqədardır. Dövlətin milli məvacibini dəyişdirməsi lazım olduğu təsadüfən əvvəlcə işini zərifləşdirməli və ümumi yaradılması da daxil olmaqla dəyişəcək səviyyəyə çatdırılmalıdır. Bununla birlikdə, ədalətli pul strategiyası adi maliyyə tənzimləməsinin və adi maliyyə hipotezinin ehtiyaclarına cavab verir. Keynesin maliyyə yanaşması onun pul müayinəsindən asılıdır. Bu müayinənin məqsədəuyğunluğu, fərdlərin yalnız öz yaşayışları üçün pul qazanması və müxtəlif məqsədlər üçün nağd pul qazanmaq istədikləri zaman, pul vəsaitləri və iqtisadiyyatın yaradılması seqmentləri maliyyələşdirmə xərcləri ilə əlaqələndirilir. Pul vəsaitlərinin çevik və tələbi bərabərləşdirilməsi fərziyyə investisiya fondlarının pariteti ilə müəyyən edilir. Ən az maliyyələşdirmə xərcləri ilə fərziyyə mənbələrinin tam istifadəsinə zəmanət vermək yetərli olmadıqda, bu zaman nağd pulun genişlənməsi kiçik qısa gəlirlər üçün istifadə edilən pul vəsaitlərinin ölçüsünü artıracaq və geri dönüş tempi artacaq. Keynes tərəfindən göstərildiyi kimi, adi fərziyyədə olduğu kimi, iqtisadiyyatın yaradılması və maliyyə seqmentləri birlərinə etibar etmədiklərini söyləmək çətindir. Belə bir şəraitdə qiymətləndirmə və dövlət xərcləri hesabına müəssisə genişlənəcək və iqtisadiyyatın tam işlərə əsassız gəlişini anlaşılmaz hala gətirəcəkdir. Keynisçilər eyni zamanda sürətli maliyyə işsizliyini ümumi zərifliyi aradan qaldırmaq və çatışmazlıqları tələb etmək üçün pul strategiyası olmadan qiymətləndirmək mümkün olmadığını iddia etdi.

Keynes fərziyyəsi ilə adi fərziyyə arasındakı ziddiyyət, adətən pul alimlərinin iqtisadiyyatda tam işə zəmanət verən dərhal nəzarət edənlərin həqiqi kompensasiya elastikliyi, ehtiyat fondlar və müəssisələrdəki maliyyələşdirmə xərcləri və yalnız istifadə üçün nağd pula olan maraqları ilə aydınlaşır. Keyn, bu üç şübhənin yanlış olduğunu, əmək haqqı və maliyyələşdirmə xərclərinin qeyri-sabit olduğunu, öz gadgetlarına buraxıldıqda iqtisadiyyatın aşağı səviyyədə bir tarazlıq içində olacağını və maliyyə strategiyasının aktivlərdən tam istifadəsini təmin etmək üçün nağd pulu güzəştə idarə etdiyini iddia edir. irəli sürmək. Keynesə görə, maliyyə markerləri bir-biri ilə əlaqə quraraq (məsələn, əmək haqqı və qeyri-bərabər simvoldan istifadə etməklə) makroiqtisadi göstəricilərə qanuni olaraq təsir göstərə

bilər. Keynes fərziyyəsindən asılı olaraq xərcləmə yanaşmasının icrası genişdir. Bəzi pul yazılarında, Keynesianın maliyyə tənzimləməsi, az yaradılan xalqlarda təsəvvür edilməyən kimi qəbul edilir. Keynes metodologiyasında göstərildiyi kimi, ümumi faiz dərəcəsində genişlənmə yaradılması və birbaşa işi genişləndirəcək və aktivlərin tam istifadəsinə zəmanət verəcəkdir. Bu düşüncələrin əsasını zərif şərtlərin çevikliyi təşkil edir. Azalmanın və sonrakı işsizliyin arxasında izah az maraqdır. Maliyyə tənzimlənməsi bu çatışmazlığı xərc azlığı hesabına ümumi maraqda öldürür və iqtisadiyyatı tam işə gətirir. Buna baxmayaraq, az yaradılan ölkələrdə işsizliyin səbəbi ümumi marağın aşağı dərəcəsi deyil, iqtisadiyyatdakı mövcud fərziyyə reklamı ilə hazırlana biləcək işlərin həddən artıq olmasıdır. Yəni bu xalqlarda sahibkarlıq və ya fərziyyə imkanı azdır və işçi qüvvəsi həddindən artıqdır. Bu şəkildə, əvvəllər göstərilən pul strategiyasında, çatışmaz maliyyələşdirmə yalnız ümumi maraqlarda genişlənməyə təkan verir. Bu, inflyasiya səviyyəsini aşağı salır.

Büdcə siyasətinin makroiqtisadi göstəricilərə təsirini öyrənməyə imkan verən rəasional gözləntilər klassik iqtisadi modeli Rikardo ekvivalentliyinin xüsusiyyətinə malikdir, buna görə dövlət xərclərini maliyyələşdirmə üsulunun - istiqraz buraxmaqla və ya birdəfəlik vergilərin artırılması üsulunun seçimi heç bir fərq etmir. Maliyyələşdirmə metodunun seçimi iqtisadi agentlərin istehlakına və ya investisiya qərarlarına təsir göstərmir. Bu isə ev təsərrüfatlarının uzun müddət yaşamaları və rifahlarını maksimum dərəcədə artırmaları ilə əlaqədardır. Dövlət vergiləri azaltsa və yaranan kəsiri borcu artıran qiymətli kağızları buraxmaqla maliyyələşdirsə, ev təsərrüfatları xarici bazardakı əmanətlərini eyni miqdarda artıracaqlar, çünki bu dövlət borcunun gələcəkdə vergiləri artırmaqla ödəniləcəyini nəzərə alırlar.

Neoklassik ümumi tarazlıq modellərində borc və ya birdəfəlik vergilərin artması ilə maliyyələşdirilən dövlət xərclərinin müvəqqəti artması məhsulun çoxalmasına səbəb olur, o cümlədən, ev təsərrüfatlarının investisiya və istehlakının azalmasına səbəb olur və dövlət xərclərinin uzunmüddətli artması investisiyaların artmasına və ev təsərrüfatlarının istehlakının azalmasına səbəb olur. Bu, belə izah

edilir. Malların və xidmətlərin son istehlakına dövlət xərclərinin çoxalması, ev təsərrüfatlarının gəlirlərinin cari dəyərinin azalmasına və nəticədə ev təsərrüfatlarının sərvətlərinin və daimi gəlirlərinin azalmasına gətirib çıxarır ki, nəticədə ev təsərrüfatları mal və xidmət istehlakını azaldır. Gəlir effekti səbəbindən istehlakın azalması məhsul artımının əsas amili olan əmək təklifinin artmasına və real əməkhaqqının müvəqqəti azalmasına gətirib çıxarır. Real faizin artması səbəbindən dövlət xərclərinin müvəqqəti artması halında, investisiya sıxışdırılacaq. Hökumətin son istehlaka xərcləməsinin daimi artması ilə gəlirlərin əmtəə təminatına təsiri daha çox olacaqdır ki, bu da işlənmiş saatlarda əhəmiyyətli və uzunmüddətli artıma səbəb olacaqdır, bu da gələcək məhsulların axınına əhəmiyyətli dərəcədə artıracaq və investisiyanı stimullaşdıracaqdır. Uzunmüddətli perspektivdə real faiz ev təsərrüfatlarının yararlılığının diskontlaşdırılması norması, istehlakın marjinal yararlılığının elastikliyi və iqtisadi artım tempi ilə təyin olunur (Ramsey tənliyi).

Beləliklə, neoklassik modelin verdiyi nəticələr əsas Keynes modeli İS-LM-nin nəticələrinin əksinədir. Dövlət xərclərinin borc verməklə maliyyələşdirildiyi bir şəraitdə, onların IS-LM modelində artmasına cavab olaraq, istifadə edilə bilən gəlirin artması və faiz nisbətinin artması səbəbiylə investisiyaların azalması çoxalacaq. Bir çox empirik tədqiqatların nəticələrindən məlumdur ki, əksinə, neoklassik modeldən daha çox IS-LM modelinin nəticələri daha çox üstündür. Vektor avtoregressiv (VAR) modellərin qiymətləndirilməsinə əsaslanaraq, dövlət xərclərinin məhsulun artmasına, ev istehlakına, real əmək haqqının artımına və sərmayəyə kiçik mənfi və ya statistik cüzi təsir göstərdiyi aşkar edilmişdir. Bununla birlikdə, multiplikatorun empirik qiymətləndirmələri dövlətin məhsul istehsalına xərcinə təsiri o qədər də böyük deyildir. VAR modellərindən istifadə edərək hökumətin xərcləmə şoklarının təsirini qiymətləndirən Robert Hollun tədqiqatların nəticələrinin sistemləşdirilməsinə görə, multiplikator 0,5 ilə 1 arasında dəyişir.

Beləliklə, ədəbiyyatlarda ümumi tarazlığının standart neoklassik modelinin bir qədər genişləndirilməsi təklif olunur ki, bu da iqtisadi nəzəriyyənin inkişafına

böyük töhfə verə bilər. Lakin, bu günə qədər bu dəyişikliklər iqtisadi siyasət tədbirlərinin nəticələrinin qiymətləndirilməsi və proqnozlaşdırılması ilə bağlı tətbiq olunan iqtisadi təhlildə hələ özünü təsdiqləməmişdir. Hazırda mütləq qiymət elastikliyi olmayan neokeynsian DSGE modelləri (Dynamic Stochastic General Equilibrium models) çox populyardır. Bu qismən bir çox araşdırmalarda göstərildiyi kimi, neokeynsian modellərinin makroiqtisadi göstəricilərin məcmu statistik xüsusiyyətlərini daha yaxşı əks etdirmələri ilə əlaqədardır. Digər bir əhəmiyyətli amil DSGE modellərinin analitik aparatlarına tələbin olmasıdır. Mərkəzi bankların DSGE modellərinə tələbatının böyük olması, neoklassik modellərdə isə pul siyasəti neytral olduğundan, neokeynsian modellərinin daha intensiv inkişafı təbiidir.

Pul yanaşması ilə müəyyən edilmiş çoxsaylı fərziyyələrlə yanaşı fərqli qanunlarda mövcuddur. ABŞ-da 1946-cı il Məşğulluq Qanunu, Humphrey-Hawkmansa Qanunu və 1978-ci il Qanunu maliyyə tənzimləməsinin qanuni sisteminin əsas tərəfi sayıla bilər. Bu qanunların məqamı iqtisadiyyatda iş apararaq işsizliyin və şişkinliyin qarşısını almaqdır. ABŞ-da maliyyə yanaşmasını istiqamətləndirən qanuni qanunların tətbiqi ilə millət pul sağlamlığı və pul yığımını həyata keçirdi. ABŞ-da çoxsaylı dərs kitablarında pul yanaşmasının əsas başlıqları yaradılış və işləri genişləndirərək genişlənməni aşağı salmaq kimi qəbul edildi.

1.3. Dövlətin fiskal siyasət mexanizmlərinin qısa və uzun müddətli dövrdə makroiqtisadi tarazlığa təsiri

Fiskal siyasət əmtəə bazarları vasitəsilə milli iqtisadiyyata təsir göstərir. Dövlət xərcləri və vergilərdəki dəyişikliklər məcmu tələbə və bunun sayəsində makroiqtisadi hədəflərə təsir göstərir.

Dövlət xərclərinin azaldılması bazar şəraitində istehsalın, gəlir və məşğulluğun azalmasına səbəb olan məcmu tələbi azaldır.

Dövlət xərclərinin artması əks reaksiya doğurur: məcmu tələb artır, istehsal genişlənir, gəlirlər artır, işsizlik azalır. Eyni zamanda, istehlakçı və investisiya xərclərinə birbaşa təsir edən dövlət satınalmaları, investisiyalarla eyni dərəcədə iqtisadiyyata yönəlir. Transfer ödənişlərinə gəldikdə, onlar fərdi gəlirlərin formalaşmasında iştirak edir, istehlak xərclərində əks olunur. Vergilərə gəldikdə, onların milli istehsalın və gəlirin dəyərinə təsir istiqaməti dövlət xərclərinin təsirinə birbaşa ziddir.

Vergi azaldılması məcmu tələbin elementi olan birdəfəlik gəlir və istehlakı artırır. Vergilərin artması əks təsir göstərir: istifadə edilə bilən gəlirin, istehlakın, məcmu tələbin azalması və müvafiq olaraq ÜMM, gəlir və işsizliyin azalması baş verir.

Vergi dəyişikliklərinin iqtisadiyyata təsirini təhlil edərkən iki məsələni nəzərə almaq lazımdır:

- 1) hökumət gəlir səviyyəsindən asılı olmayan birdəfəlik vergilər yığır;
- 2) miqdarı gəlir səviyyəsindən asılı olan proporsional (mütənasib) vergilər yığılır.

Dövlət iqtisadiyyata birbaşa və dolayı təsir göstərə bilər. Birbaşa təsir dövlət satınalmalarının dəyərindəki dəyişiklik yolu ilə həyata keçirilir, çünki onlar birbaşa məcmu tələbi təsir edir.

Hökumət xərclərinin dəyişməsinə səbəb olan milli gəlirlərdəki dəyişikliklər dövlət xərclərinin multiplikatoru adlanır.

Makroiqtisadi siyasətin həyata keçirilməsi ilə əlaqəli dövlətin əsas funksiyası şirkətlərin rəqabət qabiliyyətlərini inkişaf etdirməkdir. Bu funksiyaların yerinə

yetirilməsinin bir hissəsi olaraq dövlətin iqtisadiyyata təsirinin artırılması, effektiv iqtisadiyyat yaratmaq üçün dövlətin iqtisadiyyata təsir nöqtələrini müəyyən etmək mümkündür. Qeyd edək ki, makroiqtisadi tənzimləmə prinsiplərinə uyğun olan siyasət müxtəlif makroiqtisadi tənzimləmə anlayışlarının elementlərini özündə birləşdirir.

İqtisadiyyatın makroiqtisadi səviyyədə dövlət tənzimlənməsinə ehtiyacın səbəbləri aşağıdakı amillərlə müəyyənləşdirilir: ölkədə ictimai malların mövcudluğu (təhsil, səhiyyə, ətraf mühitin qorunması və s.); şəxsi və istehsalın sosial xarakteri; bazar daxilində mənfi təsirlərin meydana çıxması (cinayət, ekoloji problemlər); elmi və texnoloji tərəqqi; inhisarçılıq; beynəlxalq rəqabətin olması.

Fikrimizcə, fiskal siyasətin müsbət və mənfi təsirlərini bilmədən makroiqtisadi tənzimləmədə istifadə edilməsi düzgün olmaz.

Fiskal siyasətin üstünlüklərinə aşağıdakılar daxildir:

1. Multiplikator effekti. Bütün fiskal siyasət alətləri, tarazlıq məcmu məhsul buraxılışına multiplikativ təsir göstərir.

2. Xarici lagın olmaması (gecikmə). Xarici laq, bir siyasəti dəyişdirmə qərarı ilə onun dəyişdirilməsinin ilk nəticələrinin görünməsi arasındakı müddətdir. Hökumət fiskal siyasətinin alətlərini dəyişdirməyə qərar verdikdə və bu tədbirlər qüvvəyə minəndə, onların iqtisadiyyata təsirinin nəticəsi olduqca tez özünü göstərir.

3. Avtomatik stabilizatorların olması. Bu stabilizatorlar quraşdırıldığı üçün hökumətin iqtisadiyyatın sabitləşdirilməsi üçün xüsusi tədbirlər görməsinə ehtiyac yoxdur. Sabitləşmə (iqtisadiyyatdakı tsiklik dalğalanmaların hamarlanması) avtomatik olaraq baş verir.

Fiskal siyasətin çatışmazlıqları:

1. Sıxışdırılaraq çıxarılmanın təsiri. Bu təsirin iqtisadi mənası belədir: tənəzzül zamanı büdcə xərclərinin artması (dövlət satınalmalarının və / və ya köçürmələrinin artması) və / və ya büdcə gəlirlərinin azalması (vergilər) ümumi gəlirin multiplikativ artmasına gətirib çıxarır ki, bu da pula tələbatı artırır və pul bazarında faiz dərəcəsini (kredit qiymətini) artırır. Kreditlər ilk növbədə firmalar

tərəfindən alındığından, kreditlərin dəyərinin artması özəl investisiyaların azalmasına səbəb olur. Firmaların investisiya xərclərinin bir hissəsini tükəndirmək üçün faizin artması, nəticədə istehsalın və məhsulun azalmasına səbəb olur. Beləliklə, hökumətin stimullaşdırıcı fiskal siyasətinin nəticəsi olaraq faiz dərəcəsinin artması nəticəsində özəl investisiya xərclərinin azalması səbəbindən ümumi istehsal həcmnin bir hissəsi sıxışdırılaraq çıxarılmış olur.

2. Daxili laqın olması. Daxili laq, siyasəti dəyişdirmə ehtiyacı və onu dəyişdirmə qərarı arasındakı müddətdir. Hökumət fiskal siyasət alətlərinin dəyişdirilməsi ilə bağlı qərarlar qəbul edir, lakin qanunverici orqan (parlament, Konqres, Milli Məclis və s.) tərəfindən bu qərarların müzakirəsi və təsdiqlənmədən qüvvəyə minməsi qeyri-mümkündür. Bu müzakirələr və koordinasiya uzun müddət tələb edə bilər. Bundan əlavə, onlar yalnız sonrakı maliyyə ilindən başlayaraq qüvvədə olur və bu geriləməni daha da artırır. Bu müddət ərzində iqtisadiyyatdakı vəziyyət dəyişə bilər. Beləliklə, əvvəlcə iqtisadiyyatda tənəzzül baş vermişsə və fiskal siyasətin stimullaşdırıcı tədbirləri hazırlanmışdısa, fəaliyyətə başladıqları anda iqtisadiyyat artıq yüksəlməyə başlaya bilər. Nəticədə əlavə stimullaşdırma iqtisadiyyatın həddən artıq maliyyə ilə təmin edilməsinə və inflyasiyaya səbəb ola bilər ki, bu da iqtisadiyyata dağıdıcı təsir göstərir. Əksinə, bu zamanı qəbul edilən maliyyə məhdudlaşdırma tədbirləri, uzun müddətli daxili laqın olması səbəbiylə tənəzzülü daha da ağırlaşdırma bilər.

3. Qeyri-müəyyənlik. Bu çatışmazlıq təkcə fiskal deyil, monetar siyasət üçün də xarakterikdir. Qeyri-müəyyənliyə aiddir:

- iqtisadi vəziyyətin müəyyənləşdirilməsində problemlər. Çox vaxt, məsələn, tənəzzül dövrünün başa çatması və bərpanın başlaması və ya yüksəlişin olması anını dəqiq müəyyənləşdirmək çətindir. Dövrün müxtəlif mərhələlərində fərqli siyasət (stimullaşdırıcı və ya məhdudlaşdırıcı) tətbiq etmək lazım olduğundan, iqtisadi vəziyyətin müəyyənləşdirilməsində qiymətləndirmə əsasında iqtisadi siyasət növünün seçilməsi iqtisadiyyatın qeyri-sabit olmasına səbəb ola bilər.

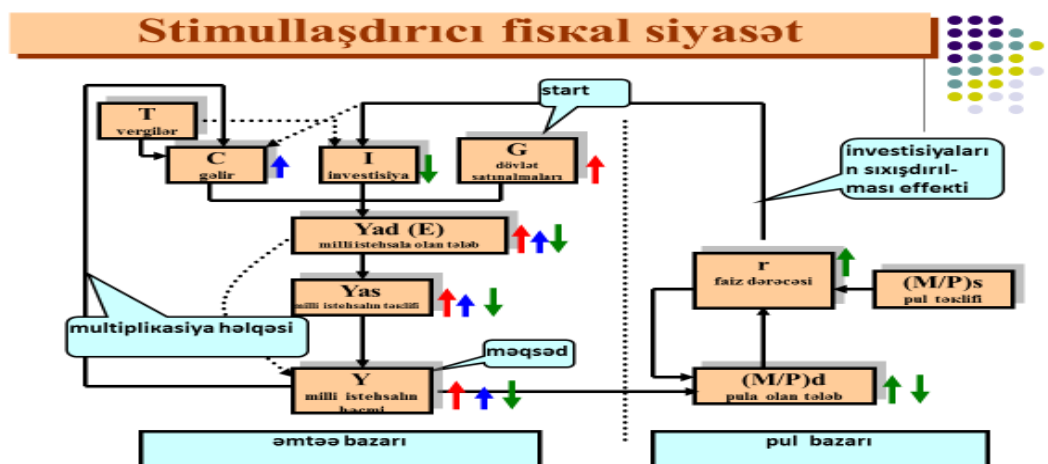
- hər bir iqtisadi vəziyyətdə dövlət siyasətinin alətləri hansı ölçüdə dəyişdirilməli olmasının müəyyən edilməsi problemdir. İqtisadi vəziyyət düzgün

müəyyənləşdirilsə belə, iqtisadi bərpa və potensial məhsul əldə etmək üçün, məsələn, dövlət satınalmalarının artırılmasının və ya vergilərin azaldılmasının dəqiq olduğunu müəyyən etmək çətindir, yəni həddindən artıq pul ayrılması və inflyasiyanın sürətlənməsinin qarşısını necə almaq olar sualı daim mövcud olur. Əksinə, maliyyə məhdudiyyətini saxlayarkən, iqtisadiyyatı depressiya vəziyyətinə gətirməmək üçün hansı aliti hansı dərəcədə istifadə etmək sualı da cavab tapmalıdır.

4. Büdcə kəsiri. İqtisadiyyatı tənzimləyən Keynes metodlarının əleyhdarları olan monetaristlər, təklif iqtisadiyyatı nəzəriyyəsinin (supply-side economics) və rasional gözləntilər nəzəriyyəsinin tərəfdarları (rational expectations theory) - iqtisadi nəzəriyyədəki neoklassik cərəyanın nümayəndələri dövlət büdcəsinin kəsirini fiskal siyasətin ən vacib nöqsanlarından biri hesab edirlər. Həqiqətən, tənəzzül dövründə yürüdülmən və məcmu tələbin artmasına yönəlmiş stimullaşdırıcı fiskal siyasətin vasitələri dövlət satınalmalarının və transferlərin artması, büdcə gəlirləri və vergilərin azaldılması, dövlət büdcəsi kəsirinin çoxalmasına gətirib çıxarır olur. Təsadüfi deyil ki, Keynesin təklif etdiyi iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinə dair göstərişlər defisit maliyyələşdirilməsi adlanır.

Stimullaşdırıcı fiskal siyasətin iqtisadiyyata təsiri aşağıdakı proseslərin baş verməsinə gətirir.

Sxem 3: Stimullaşdırıcı fiskal siyasətin makroiqtisadi prosesə təsiri

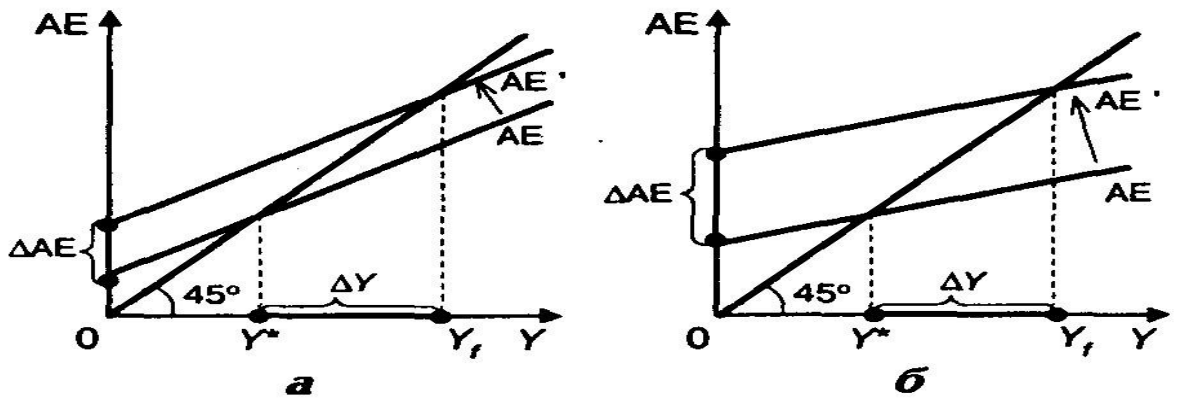

Mənbə: Əhmədov M., Hüseyn A.C., 2012: s.112

Yəni dövlət xərclərindən (G) istifadə ümumi xərcləri ($C + I$) yuxarıya doğru dəyişir və xalis milli məhsulun genişlənməsinə təkan verir.

Təkmilləşdirmə maliyyə tənzimləməsinin məqsədəuyğunluğuna qərar verən komponentlər. Təkmilləşdirmə pul strategiyasının canlılığı nə qədər yüksəkdirsə, maliyyə çarpanının ölçüsü o qədər yüksəkdir (Şəkil 4).

Qrafik 4: Fiskal multiplikatorun ölçüsünün fiskal siyasətin effektivliyinə təsiri

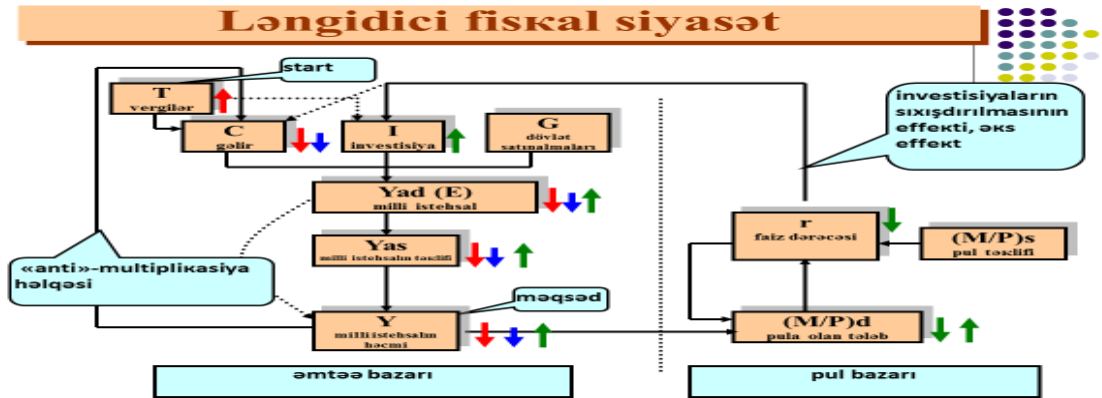

Mənbə: Əhmədov M., Hüseyn A.C., 2012: s.113

Qeyd: a - Fiskal multiplikatorun ölçüsü böyükdür;
b - Fiskal multiplikatorun ölçüsü azdır.

İndi vergilərin milli istehsalə və ÜMM-ə təsirini nəzərdən keçirək. Sadələşdirmək üçün, güman edək ki, dövlət heç bir ÜMM üçün (sabit dəyər vergisi) məbləği dəyişməyən birdəfəlik vergi tətbiq edir. Bu verginin tətbiqi vergi ödəyicilərinin mövcud gəlirlərini (vergidən sonra gəlirləri) azaldacaq, buna görə onların xərcləri azaldılacaqdır. Bu da öz növbəsində ümumi xərclərin ümumi miqdarına təsir edəcək: yəni onu azaldacaq.

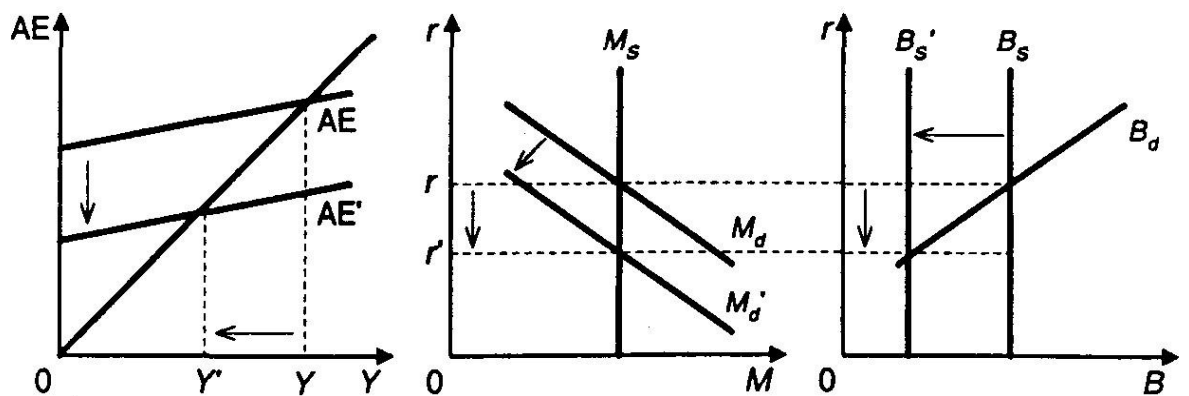
Sxem 4: Ləngidici fiskal siyasətin makroiqtisadi prosesə təsiri

Mənbə: Əhmədov M., Hüseyn A.C., 2012: s.113

Daimi I və G olarsa ümumi xərclər $(C + I + G)$ aşağı enəcək və ÜMM-in azalmasına səbəb olacaqdır.

Qrafik 5: Ləngidici (məhdudlaşdırıcı) fiskal siyasətin orta tarazlığa təsiri mexanizmi

Mənbə: Əhmədov M., Hüseyn A.C., 2012: s.116

Ləngidici (məhdudlaşdırıcı) fiskal siyasətin effektivliyi nə qədər yüksək olarsa, fiskal multiplikatorun dəyəri də bir o qədər yüksək olar.

Ləngidici (məhdudlaşdırıcı) fiskal siyasətin effektivliyi, faiz dərəcəsinin azalması nəticəsində yaranan investisiya tələbinin artması ilə zəifləyə bilər. İnvestisiya tələbinin böyüməsi planlaşdırılmış xərcləri artırır və ümumi gəlirin artımına səbəb olur - dövlətin məhdud maliyyə təsirinə qarşı çıxan təsir olur. Buna

görə investisiya tələbinin artması nə qədər güclü olsa, fiskal siyasətin məhdudlaşdırılmasının effektivliyi o qədər az olar.

Blançard və Summersin qeyd etdiyi kimi, əhalinin qocalması və iqtisadi artımın yavaşlaması səbəbiylə aşağı faiz dərəcələri geniş yayılmaqdadır və gələcəkdə fiskal siyasət pul siyasətinin məhdud effektivliyi səbəbiylə iş dünyası fəaliyyətinin sabitləşməsində qaçılmaz dərəcədə aktiv rol oynayacaqdır (Blanchard O. J., Summers L. H. Rethinking, 2016).

Nəticə olaraq, ləngidici (məhdudlaşdırıcı) fiskal siyasətin təsirli olduğu şərtlər stimullaşdırıcı fiskal siyasətin effektivliyini təmin etməklə eynidir.

II FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA HƏYATA KEÇİRİLƏN FİSKAL SİYASƏTİN TƏHLİLİ

2.1. Azərbaycanın makroiqtisadi vəziyyətinin təhlili

Fiskal siyasətin effektivliyinin təmin olunmasında ilk dövrlərin bir çox mühüm addımlar atılmışdır. Bu tədbirlər içərisində SYX-nin önəmini qeydini etməyin lazımdır. DNF-dan dövlət büdcəsinə yönəldilən transfert məbləği üçün limitin müəyyənləşdirilməsindən başlayaraq, Kiçik və Orta Biznesin (KOB) inkişafını təkanı verir mühümlük fiskal təsirlərə aid yanaşmalar əks olunmuşdur. Fiskal siyasət müstəsna alətlərindən olan vergilər özünün fiskal və tənzimləyici funksiyaları vasitəsi xırda və böyük biznesin sahələrinin fəaliyyət sferasına, həmçinin gəlirlilik və likvidlik səviyyəsinə mühüm təsirini edir. O səbəblə də, dövlət qarşısında KOB-un fəaliyyət imkanları daha dərinədən müəyyən edilməlidir, habelə biznes sahəsinin inkişafında fiskal dayanıqlılığın təmini dəqiq qiymətləndirilməlidir. Fiskal dayanıqlılığın təminində nəzəri yanaşmaya görə rəşionallıq və pragmatik yanaşma faktorları düzgün təhlil edilməlidir. Xüsusiədə borc və vergi dayanıqlılığı amillərinə mühüm nəzər yetirilməlidir. Vergi dayanıqlılığı amili ölkədəki KOB qurumları arasındakı gəlir bölgüsünə əsaslanan mühüm təsir aləti rolunu oynayır. Müəssisələrin vergi yükü, həmçinin büdcənin xərclərinin UDM-dəki mühüm paya sahibdir. Gəlirlərin ədalətli bölgüsü fiskal siyasətin ən əsas təməlidir. Bu bölgünü təmin etmək tərəfindən gəlirlər əztəminatlı əhalinin daha çox fayda olacağı sektorlara yönləndirilməlidir. Fiskal dayanıqlılığı şərtləndirən amillər təkcə ölkənin daxilində meydana çıxan makroiqtisadi parametrlərlə bağı deyil. BVF-nun ekspertlərinin fikrincə, fiskal dayanıqlılıq, makroiqtisadi siyasətin hazırkı durumunun yarana biləcək böhranlar və onların mənfi təsirlərindən müdafiə qabiliyyətidir. Bəzi alimlərin fikrinə görə, büdcə-vergi sistemindəki dayanıqlılıq ya indiki, ya da gələcəkdəki nəsillərə ehtiyaclarını ödəmək baxımından mənfi cə təsirini etmir. İrəli sürülmüş fikirlərin düzgünlüyünə əsaslanıb qeydi etmək olar ki, büdcə dayanıqlılıq dövlət gəlirinin və xərclərini ortamüddətli dövrdə balanslaşdırılmasını təmin etməlidir. Azərbaycan təbii resurs

baxımından olduqca zəngin ölkədir. Bunun üçün ölkədə büdcə dayanıqlılığının təmini edilməsinə xüsusi nəzər yetirilməlidir. Dünyanın yeraltı resurslar ilə varlı olmuş 47 ölkəsində bu resursların səmərəli istifadəsi, həmçinin uzunmüddətli fiskal sabitliyinin təmini edilməsi məqsədi ilə vacib tədbirləri görülmüşdür.

Cədvəl 1 : Makroiqtisadi göstəricilərin dinamikası (2012-2019-cu illər üzrə)

Makroiqtisadi nəticələr	2012	2013	2014	2015	2017	2018	2019
ÜDM	126	105	103	101	97	100	101
Əhalinin əldə etdikləri	122	113	105	106	109	108	109
Orta aylıq nominal əmək haqqı	124	111	105	105	107	106	103
Ölkə büdcəsinin daxilolmaları	136	110	94	95	100	94	136
Ölkə büdcəsinin xərclənmələri	143	112	98	95	100	99	129
İnsanların banklardakı qoyduqları vəsaitlər	123	130	112	132	79	102	111
İqtisadiyyata kredit daxil edilmələri	146	109	120	117	76	72	111
Əhalinin sayı (ilin axırına)	101	101	101	101	101	101	101
İstehsal dəyər indeksləri	110	106	101	104	112	113	102
Sənaye məhsulları istehlakçılarının dəyərindəki indeksləri	117	131	69	69	128	137	126

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi
<https://www.stat.gov.az/>, 01.01.2020

2020-ci ildə yanvar-mart aylarındakı ölkədəki təşkilat, müəssisə və fərdi sahibkarların tərəfdən 17,3 mlrd AZN və ya ötən il eyni dövrünə görə müqayisə etsək, 1,3 % az UDM istehsalı qeydə alınıb. Eyni dövrdə iqtisadiyyatda qeyri neft-qaz sferasında istehsal edilən əlavə dəyər 3,7 % çoxalmış, neft- qaz sferasında isə 2,3 % azalmışdır. Ümumilikdə respublikamızda 2019-cu ilin iqtisadi tərəqqisini səciyyələndirən makroiqtisadi göstəricilərinin səviyyəsi aşağıda verilmişdir .Əlavə dəyərin 40,3 %-i sənaye, 10,9 %-i ticari nəql vasitələrində təmirin edilməsi, 6,8 %-i anbar və nəqliyyat təsərrüfatı, 4,8 %-i inşaat, 3,3 %-i kənd-meşə təsərrüfatında və balıqçılığın, 2,4 %-i turist yerləşdirməsi və ictimai iaşə, 3,0 %-i informasiyada və rabitənin sektorlarında, 18,8 %-i isə başqa sektorlarda istehsal olunmuşdur. Məhsulun və idxalda net vergiləri UDM-in 10,4 %-ni təşkilini edir. Adamsayına düşmüş ÜDM 1730,2 manat qeydə alınıb (əlavə 1).

Sənaye mərkəzləri və bu bölmədə işləyən özəl iş adamları 2020-ci ilin yanvar-mart aylarında 10,5 milyard manatlıq və ya 2019-cu ilin analoji dövrü ilə müqayisədə 0.7% çox məhsul verdi. Qeyri-neft və qaz segmentində yaradılış 24.0% genişləndi. Mexaniki məhsuldarlığın 64,5% -i mədənçıxarma, 27.4% -i hazırlıq, 5.4% -i elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, yayılması və zəriflik, 0.8% -i isə çevik, israf və təmizlənmə sahəsində olmuşdur.

Emal sahəsində maşın, əlavə və birləşmiş qoşquların istehsal prosesi 7,4 dəfə, elektron, optik məhsulların, kompüterin istehsalı 3,8 dəfə, metal istehsalı sənayesindəki məhsulların istehsal prosesi 2,0 dəfə, içkilərin istehsalı prosesi 2,3 hasil, sairə nəql vasitələri istehsalına prosesi 66,7 %, ağac emalının və ağac məmulatlarının istehsalının prosesi 27,1 %, tütün məmulatları istehsalında 28,0 %, kimyəvi sənaye məhsulları istehsalında prosesi 25,8 %, tibbi məhsullar istehsalının prosesi 36,8 %, rezin və elastik kütləvi məmulatlar istehsalının prosesi 25,0 %, mətbəə məhsulları istehsalın prosesi 20,2 %, dəri və dəri məmulatlarının, ayaqqabıların istehsalı 61,7 %, aparatların yaradılması proseduru 16.0%, kağız və karton istehsalı 20.3%, elektrik ötürücülərinin yaradılması prosesi 18.4%, mebel istehsalı 14.3%, maddi sənayenin yaradılması prosesi 10.3%, geyim istehsalı 10.0%, yağ bazlı məhsulların yaradılması 9.4%, qida istehsalı 5,2%, tamamlanmış metal əşyalar 2.8%, inkişaf materialları istehsalı 14.7%, cihaz və qurğuların qurulması və qurulması 20.8% genişləndi. % azalıb.

Mədənçıxarma sahəsində neft hasilatı 3,8 % azalıb, əmtəə qazın hasilatında isə 14,4 % çoxalmışdır. Qazın eləcə də buxarın, elektrik enerjisi istehsalının, bölüşdürülməsini və təchizatının sahəsi istehsalın tutumu 17,2 %, hidro təchizat, tullantılarının atılması yaxudda emal sahəsinin isə 4,3 % çoxalmışdır. Yaradılmış emal məhsullarının böyük qismi istehlakçılara verilmiş, əvvəlki dövrlərdə meydana gələn ehtiyatlar da daxil olmaqla sənaye müəssisələrinin anbarlarında 2020-ci il 1 mart vəziyyətinə 570,4 milyon manat dəyərində hazır məhsul yığılmışdır.

Kənd təsərrüfatında tarla işləri görülür və 2020- ci ilin martın 1-nədək 114,8 min hektar sahədə yazlıq bitkilər, həmçinin 14,7 min hektar əkində dən və dənli

paxlalı bitki, 31,8 min hektarda kartof, 24,3 min hektarda tərəvəz, 4,3 min hektarda bostan bitkiləri, 1,7 min hektarda şəkər çuğunduru, 1,2 min hektarda dənlik məqsədlə günbaxan, 37,6 min hektarda çoxillik otlar, 0,2 min hektarda birillik otlar və 0,1 min hektarda sair yazlıq bitkilər yetişdirilmişdir.

2019-cu ilin analoji dövrü ilə müqayisədə, bu ilin yanvar-mart aylarında ət istehsalı 3,0% artaraq 125,8 min tona, süd istehsalı 1,8% artaraq 477,9 min tona, yumurta istehsalı isə 9,8 476,4 milyon ədədə, tərəvəz artmışdır yaradılması 17,1% artaraq 78,4 tona çatdı. 2019-cu ilin əsas rübü ilə müqayisədə CT-nin bütün yaradılması 3.8%, məhsul istehsalı 13.5% genişləndi. , heyvanların yaradılması 3,4% genişlənməmişdir. 2020-ci ilin yanvar və mart ayları arasında əsas kapitalla 2.938.5 milyon manat vəsait qoyulmuşdur ki, bu da 2019-cu ilin bütün dövrü ilə müqayisədə 6.4% çoxdur. Neft və qaz sahəsindəki maraqların məcmu dəyəri 29.4% artdı, aktivlərin məcmusu qeyri-neft və qaz bölməsinə əlaqəli olaraq 9,12% azalıb. İstifadə olunmuş aktivlərin 2,032,0 milyon manatı və ya 69,1% -i montaj seqmentinə, 619,8 milyon manatı (22,3%) idarəetmə seqmentinə, 268,9 milyon manatı (9,8%) fərdi evlərin inkişafına yönəldilmişdir. keçirildi. Əsas kapitalla yönəldilmiş aktivlərin 1703,4 milyon manatı və ya 58,3 faizi daxili aktivlərə, 1684.3 milyon manatı və ya 57.6 faizi inkişaf və quruculuq işlərinə xərclənmişdir.

50,7 milyon ton yük və 431,6 milyon yolçu 2020-ci ilin yanvar və mart ayları arasında nəqliyyat sahəsindəki təşkilatlar və insanlar tərəfindən daşındı. 2019-cu ilin hər hansı bir əlamətdar vaxtı ilə müqayisədə yük daşınması 0.3%, səyahətçi daşınması 4.5% azaldı. Yüklərin 58,7% -i küçə ilə, 31,2% -i boru kəməri ilə, 7.0% -i dəmir yolu ilə, 3,0% -i okean və 0,1% -i hava ilə göndərilib.

Səyyahların 11,5% -i tramvay, 88.1% -i nəqliyyat vasitəsi ilə, qalanları isə müxtəlif nəqliyyat vasitələri ilə daşınmışdır. Məlumat və yazışma işləri ilə verilən 557,6 milyon manat dəyərində idarələrin 71,8 faizində əhali yerləri var. Bir il əvvəlki analoji dövrlə müqayisədə, 2020-ci ilin yanvar və mart ayları arasında verilən məlumat və yazışma idarələrinin həcmi 17,8% genişləndi, bu hissədə gəlirlərin 78,9% -i özəl seqmentə sahib oldu.

2020-ci ilin əsas rübünə görə, pərakəndə satış segmentindən əhaliyə 9254,6 milyon manat dəyərində əşyalar, 2005.3 milyon manatlıq ödənişli idarələrə maddi maddələr verildi. 2019-cu ilin analoji dövrü ilə müqayisədə mübadilə dövriyyəsi 1,3% genişləndi, pullu idarələrdən əhaliyə ödəniş 5,4% azalıb, 4852,0 milyon manat dəyərində ərzaq məhsulları, içkilər və ekstrakt maddələr, 4511,4 mln. manat dəyərində əks-ərzaq məhsulları satılıb.

Ənənə mütəxəssisləri ilə birlikdə göndərilən qazlı və xam neftin ölçülə qiymətləndirilmiş qiymətləndirməsini nəzərə alsaq, gömrük yolu başa çatmamış, 2020-ci ilin yanvar və fevral ayları ərzində xarici valyuta dövriyyəsi 4874.0 AZN-ə qədər artmışdır. 3084,8 milyon dollar və ya birja dövriyyəsinin 64,5% -i göndərilən malların qiymətləndirilməsi, 1769.2 milyon ABŞ dolları (37.8%) isə 1317.8 milyon dollardan çox məhsul gətirən idxal mallarının qiymətləndirməsidir. . 2019-cu ilin yanvar və fevral ayları ilə müqayisədə xarici valyuta dövriyyəsi 6,4%, idxal 34,6% və ticarət 1.0% olduğu kimi həqiqi ifadədə 14.7% azaldı.

2020-ci il ilk 3 ayında qeyri-neft sektoru məhsulları ixracınd 2019-cu il eyni dövrlə müqayisəsi real qiymətlər ilə 5,3 % çoxalmış, faktiki ifadə etsək 4,5 % azalaraq 296,7 mln dollar olub. 2020-ci ildə birinci rüb aralığında istehlak dəyərləri indeksi 2019-cu ildəki hansısa dövrlə müqayisə edildikdə 104,0 %, həmçinin yeyinti məhsullarında içki, aksizli məmulatlarda 104,4%, əks-ərzaq məhsullarında isə 103,4%, ölkə əhalisinə təqdim edilən ödənişli xidmətlər üzrə 101,5% olub.

2020-ci ilin ilk iki ayında müddətli çalışanların ortalama ayda rəqəmli maaş 2019-un hansısa dövrünədəkinə nəzərən 27,5% çoxalaraq 714,5AZN olub. 2019-cu il müvafiqi dövrünə ilə müqayisə edildikdə 2020-ci il yanvarın-mart ayları ölkə əhalisinin gəlirləri nominal ifadədə 6,7 % çoxalaraq 13,5 mlrd AZN olmuşdur.

MN-nin operativ informasiyalarına əsasən 2020-ci il ilk üç aylarında dövlət büdcəsinə 7721,8 milyon manat vəsaitlər gəlmiş, büdcədən 5335,7 mln AZN vəsaitimiz sərfiyyat olunub, büdcənin icra olunmasında 2547,2 mln AZN-lıq profisit yaranmışdır.

AMB-ın informasiyalarına görə, 2020-ci ilin martın 1-ə dövlətin bank və başqa kredit qurumlarının kredit portfeli ölkədaxili valyuta ekvivalentində 14786,3

milyon manat təşkil edilib, bunun 12685,8 mlyn manatı uzunmüddətli kreditlər olmuşdur. Ödəmə vaxtı keçən kreditlərin dəyəri ümumi kredit portfelinin 8,4 %-ni əhatə edib. Ölkəmizin əhalisin banklardakı əmanətlərinin ölkədaxili valyuta ekvivalentində dəyəri 2020-ci ildə martın 1-nə 8685,2 mlyn manat olub .2020-ci 3 ayında aralığında ölkədaxili valyutalarının 1 Amerika dolları ilə nisbəti ortalama məzənnəsinə 1,70 AZN, 1 Avroya – 1,87 AZN, Yüz Rus RBL – 2,56 AZN təşkili edir. Birinci rübdə ölkə əhalisinin sayı 12283 nəfər yaxud 0,2 % artıb 2020-nin martın 1-i vəziyyətinə 10068400 adam təşkili edir.

Respublika üzrə ÜDM-un həcmnin ümumi tərəqqi meylini və proqnozunu verməklə daha maraqlı məlumatlar əldə etmək mümkündür. Bunun üçün dinamika sıralarının verilmiş düzxətli trend modelindən istifadə etməklə

$$\bar{y}_t = a_0 + a_1 t$$

dinamika sırasını hamarlaşdırmaq olar (Həsənov .İ.M., 2015).

Ən kiçik kvadratlar üsuluna əsaslanaraq, düzxətli trend modelinin parametrlərini aşağıda verilən düsturlarla müəyyən etmək mümkündür:

$$a_0 = \frac{\sum t^2 \cdot \sum y - \sum t \cdot \sum yt}{n \sum t^2 - \sum t \cdot \sum t}$$

$$a_1 = \frac{n \sum ty - \sum t \cdot \sum y}{n \sum t^2 - \sum t \cdot \sum t}$$

Bu düsturlarda:

y - dinamika sırasının səviyyələrini;

n - səviyyələrin sayını ;

t - vaxtı xarakterizə edir.

Dinamika sıralarında düzxətli trend modelinin parametrlərinin hesablanması texnikası sadələşdirilə bilər. Bu məqsədlə şərti sıfır üsulundan istifadə etməklə t-yə elə qiymətlər verilməlidir ki, onun cəmi sıfıra bərabər olsun, yəni $\sum t=0$. Yuxarıdakı cədvəldə səviyyələrin sayı təkdir (n=9) ona görə də ortada yerləşən dövr (2020) şərti olaraq sıfır kimi qəbul edilir.

Aşağıdakı cədvəldə ölkədə ÜDM-də 2020-ci il ilkin rübünə uyğun göstəriciləri və onun əvvəlki il eyni dövrülə müqayisəsi əks olunmuşdur.

Cədvəldən məlumdurku, 2020-ci il ilk 3 ayı ərzində ölkədə daxildə istehsalı olan ÜDM miqdarı 18422,4 milyon manat olmuş buda ötən il oxşar dövrilə müqayisəsində 2,2 % çoxalmışdır. İqtisadiyyatda qeyri-enerji sferasında qoşma dəyərlər 3,6 % çoxalmış, enerji sektorunda isə 2,3 % azalmışdır. ÜDM istehsalının 41,3 %-i sənaye, 10,6 %-i ticari işləm; nəql vasitələrindəki təmir edilməsi, 6,6 %-i nəql eləcədə depo təsərrüfatını, 3,8 %-i inşaat, 3,4 %-i KT, meşəçilik və balıq, 3,1 %-i ictimai iaşə, turistlərlə yerləşdirilməsi, 2,1 %-i İKT-nin, 18,8 %-i başqa sektorlara aid olmuş, məhsul və idxalın net vergiləri ÜDM-in 11,3 %-ni əhatə edir. Ölkənin əhalisi üçün adamsayına düşmüş ÜDM-in 1840,2 AZN olmuşdur (<https://www.stat.gov.az/>, 2020)

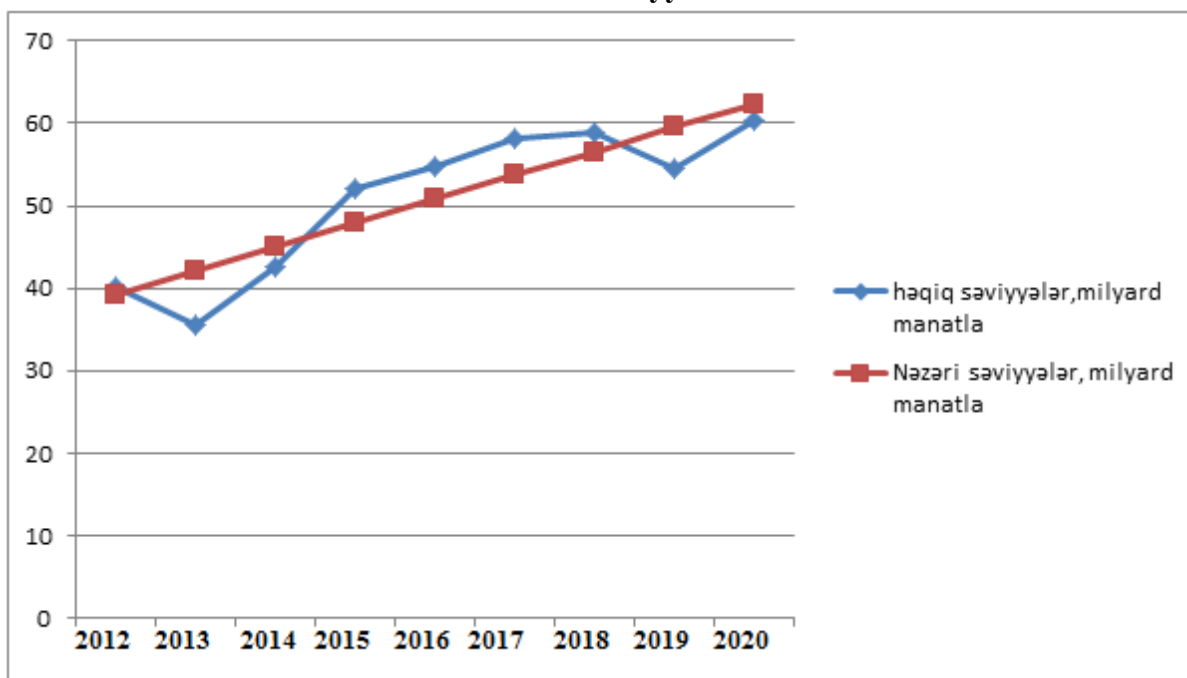
Cədvəl 2: Ümumi daxili məhsul istehsalı (milyon manat)

	Yanvar-mart		2020-ci ilin yanvar-mart ayları əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən, faizlə
	2020	2019	
Ümumi Daxili Məhsul	18321,1	18475,8	101,1
o cümlədən:	580,6	531,5	103,7
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq			
Sənaye	7358,5	8643,6	100,1
o cümlədən:	6038,6	7399,9	96,9
mədənçıxarma sənayesi			
emal sənayesi	1062,8	991,2	120,2
elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	223,8	217,7	117,1
su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı	33,3	34,8	104,2
Tikinti	898,0	1017,4	86,6
Ticarət və nəqliyyat vasitələrinin təmiri	1966,5	1864,5	102,1
Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	1264,9	1151,2	107,2
Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə	410,7	472,7	86,0
İnformasiya və rabitə	361,7	306,7	117,9
Digər sahələr	3615,6	2929,0	104,0
Məhsula və idxala xalis vergilər	1864,6	1559,2	105,0
ÜDM-in deflyatoru	98,1	x	X

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi,

<https://www.stat.gov.az/news/macroeconomy.php?page=1>, 01.04.2020

Qrafik 6: 2012-2020-ci illərdə respublikada ümumi daxili məhsulun həqiqi və nəzəri səviyyələri

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi

<https://www.stat.gov.az/> məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunub.

2020-ci ilin yanvar-mart aylarında sabit qaynaqlarla əlaqələndirilən aktivlərin 55,4% -i sənayedə, 23,2% -i inkişafda, 10,7% -i anbar və nəqliyyatda, 4,5% -i məntiqi və xüsusi və bacarıqlı hərəkətdə, 1,5% -i bağçılıqda, 1,5% -i növbətçi xidmətdə, 1,5% balıqçılıq, açıq təşkili və qorunması; hökumət əliliyi, ziyarətçilərin 1,0% məskunlaşması, 1,0% -i qida ilə təmin edilməsi, 1,0% məlumat və yazışmalar, 0,6% təlimat, 0,5% mübadiləsi; Nəqliyyat vasitələrinin 0,5% düzəldilməsi, 0,5% idarəetmə və köməkçi idarələrin təşkili, 0,4% kliniki və sosial idarələrin əhali üçün təşkili, yayınma, əyləncələr və sənətkarlıq sahələrində 0,2% hərəkət, 0,1% pul hərəkəti, 0,1% qorunmağa xərcləndi təlimlər, fərqli bölmələrdə idarələrin təşkili (Əlavə 2).

Azərbaycanda əsl spekulyasiya və biznes bölgüsünü yaratmaq üçün qurulmuş Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun (SKMF) gördüyü işlər vacibdir.

Cədvəldən bəlli olur ki, 2014-2019-cu illərdə ölkədəki əsas kapital maraqlarının yarıdan çoxu neft segmentində birləşdirildi. Bu müəssisələrin əksəriyyəti uzaq spekulyasiyalarla verilmişdir. 2010-2019-cu illərdə yaşayış təsərrüfatında 74,5% maraq uzaq müəssisələr hesabına verilmişdir. Buna görə,

yanacaq seqmentinə olan uzaq maraq heyranlığı ilə neft və qaz yaradılması sahəsindəki genişlənmə, yerli iqtisadiyyatın maliyyələşdirilməsi üçün dəyərli sayılan aktivlərin istehsalına misilsiz kömək etdi. 2009-2019-cu illərdə ev təsərrüfatında maraqların həddi 2008-2018-ci illərdə edilən bütün spekulyasiyalardan dəfələrlə çox olmuşdur. 2016-cı ildə dövlət iqtisadiyyatına 22 milyard manat vəsait qoyulmuşdur, bunun 63.3 faizi yaşayış mənbələri, 38.5 faizi isə xarici müəssisələr tərəfindən maliyyələşdirilmişdir. Bu il iqtisadiyyatın qeyri-neft seqmentlərinin yaxşılaşdırılmasına 17,2 milyard manat, neft-qaz sahəsində 5.8 milyard manat vəsait ayrılmışdır. Son illər ərzində neft proseduru səbəbindən qeyri-neft bölgüsündə maraqların payı 2004-cü illə müqayisədə 26,8% -dən 75.5% -ə qədər genişlənməmişdir. 2004-2019-cu illər ərzində iqtisadiyyata 157.4 milyard manat məcmu vəsait qoyulmuşdur. Millət iqtisadiyyatının inkişafı səbəbi ilə fərziyyə mənbələrində inkişafı danışılmadı. 2004-cü ildə müəssisələrin 23,5% -i milli mənbələrdən maliyyələşdirilmiş, 2017-ci ildə yerli maraqların payı 63.5% olmuşdur (www.stat.gov.az, 2019).

Cədvəl 3: AR-da əsas kapitala investisiya qoyuluşlarının strukturu (yekuna görə faizlə)

İllər	Neft sektoru	Qeyri-neft sektoru	Cəmi
2004	57,8	42,3	100
2005	67,99	33,3	100
2006	74,5	24,5	100
2007	78,4	25,2	100
2008	63,5	35,4	100
2009	53,8	46,5	100
2010	48,5	57,5	100
2011	28,5	71,5	100
2012	25,5	72,7	100
2013	31,3	68,5	100
2014	25,3	76,7	100
2015	26,4	75,7	100
2016	27,6	72,5	100
2017	28,6	71,3	100
2018	25,5	72,2	100
2019	26,5	75,1	100

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi,
<https://www.stat.gov.az/sources/industries/az//017.xls>, 30.10.2019

Xalq təsərrüfatında qeyri-neft bölgüsünün inkişafı bu hissələrə görə sonradan maliyyələşdirilmişdir. 2003-cü ildə dövlət xərcləri gəlirləri 776.0 milyon manata

qədər artmışdırsa, 2019-cu ildə bu rəqəm 2 milyard manatdan çox olmuşdur. Bu genişlənmə əsasən neft ehtiyatlarına görə olmuşdur (www.stat.gov.az, 2019).

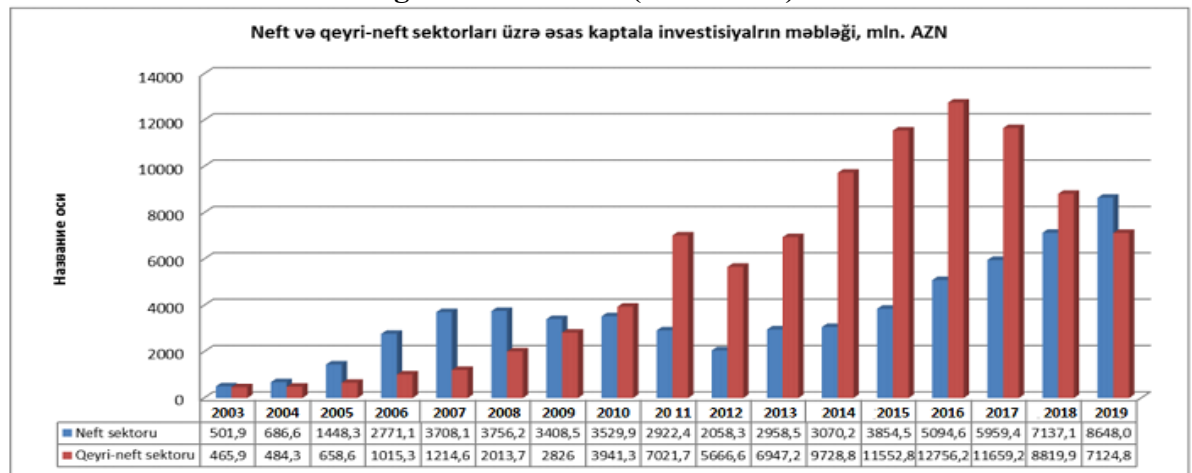
Qeyd etmək lazımdır ki, 2019-cu ildə SKMF, bütün sahələrdə olduğu 1430 fərziyyəni maliyyələşdirmək üçün 115 milyon manat həssas kredit verdi. Fermerlik seqmentinin irəliləməsində, bu günkü yeniliyin istifadəsi əlavə olaraq sürətləndirildi, 25 cari soyuducu və 14 taxıl anbarı quruldu.

Azərbaycanda maraqlar milli iqtisadiyyatın quruluşuna ciddi təsir göstərir. Fərziyyə həddi maliyyə inkişaf tempini təyin edən əhəmiyyətli dəyişənlərdən biridir. Bu bölgədə daha çox təşəbbüs göstərilmək məqsədi ilə həmin ərazidə inkişaf tempi yüksəkdir.

DSK-nın informasiyalarına əsasən edilən hesablamalardan məlum olur ki, 2003-2019-da dövlətin iqtisadiyyatına 157.8 mlrd AZN dəyərində investisiya yatırılıb ki, bu investisiyanın da 76.8 mlrd AZN-i (orta hesabla 90.6 milyard ABŞ dolları) və ya 38.3%-i xarici investisiya, 83.7 mlrd AZN (orta hesabla 103.4 milyard ABŞ dolları) və ya 61.9 %-i isə daxili investisiyadan təşkil edilib. 2003-2019-da (2009-cu il çıxmaq şərtlə) dövlətin iqtisadiyyatına yönləndirilən daxili və xarici investisiyanın qiyməti ildən ilə artıb 2017-2019-da xarici və daxili investisiyanın öncəki ilə nisbətdə müəyyən qədər azalması baş verir, ancaq daxili investisiyaların dəyərinin sürətlə azalması baş verir: 2019-da daxili investisiyaların qiyməti 2016-cı ildəkinin 50%-dək olub, yəni 2 dəfə düşüb (www.stat.gov.az/source/finance, 2019).

2005-ci ildən 2019-cu ilə qədər qeyri-neft hissəsindəki sabit ehtiyatlara olan maraqların qiymətləndirilməsi ardıcıl olaraq genişlənməmişdir: 2003-cü ildə burada əsas mənbələrə olan maraqların qiymətləndirilməsi 1,0 milyard manat, 2013-cü ildə 13.8 milyard manat ortasında gəldi və dəfələrlə çox artdı.

Diagram 1: AR-da neft-qaz və qeyri-neft sahələri üzrə əsas kapitala investisiyaların məbləğinin dinamikası (mln. AZN)

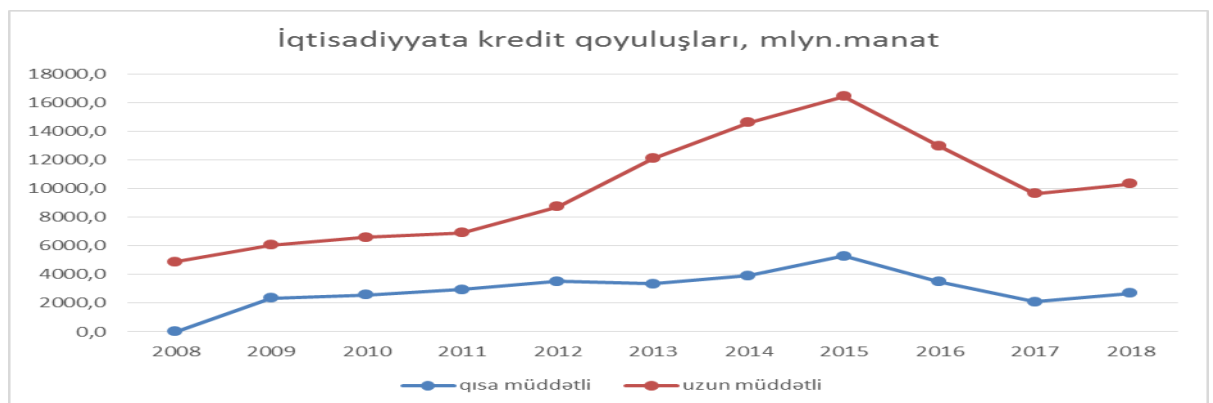

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi

<https://www.stat.gov.az/sources>, 30.10.2019

Məsələn, qeyri-neft hissəsində gözlənilən illik ÜDM bu dövrdə 6,8 dəfə artaraq 4,4 milyard manatdan 30.5 milyard manata çatmışdır. 2010-2017-ci illərdə qeyri-neft bölgüsündə maraqların həcmi neft və qaz sənayesini üstələdi, 2009-2017-ci illərdə isə 2-3 dəfə artdı. Son illər qeyri-neft sahəsindəki sabit mənbələrə maraq ölçüsünün azalmasına baxmayaraq, neft seqmentinə maraq genişlənməkdə davam edir: 2019-cu ildə sabit ehtiyatlara dövlət marağının 55.7% -i iqtisadiyyat neft seqmentində idi. Qeyri-neft hissəsinə olan maraqların qiymətləndirilməsi 2013-cü ildə qeyri-neft ÜDM-nin 37,4 faizi, 2013-cü ildə 42.3 faiz və 2015-ci ildə 25.5 faiz əlavə edildi.

Diagram 2: İqtisadiyyata kredit qoyuluşları

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi

<https://www.stat.gov.az/sources>, 30.10.2019

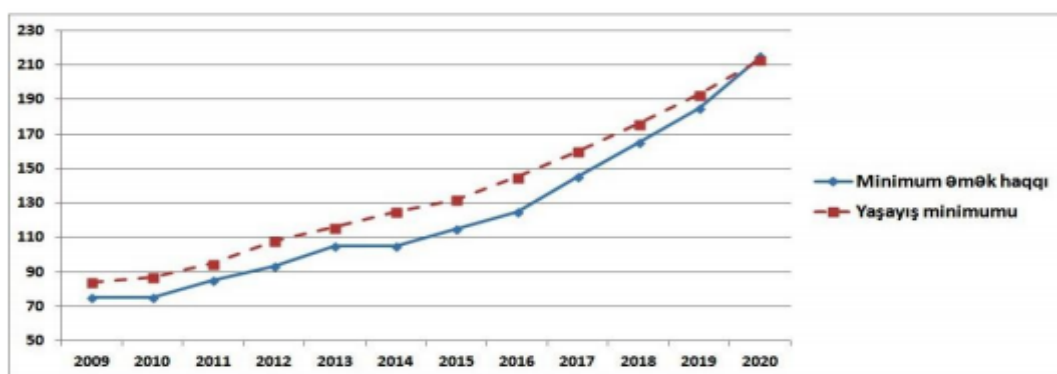
2008-2018-ci illərdə iqtisadiyyatın müxtəlif segmentlərində mövcud an və uzunmüddətli kredit maraqlarının həcmində genişlənmə baş verdi.

2008-2015-ci illərdə iqtisadiyyatda kredit faizlərinin həcmi əhəmiyyətli dərəcədə genişlənməmişdir. 2016-2017-ci illərdə ucuzlaşmanın məlum təsiri üzündən bir eniş olmasına baxmayaraq, 2018-ci ildə bir daha artmağa meyl var. Kreditlərin ən böyük həcmi uzun müddətli avanslardır.

Azərbaycandakı segment vəziyyəti əmindir. Əhali hər il inkişaf edir. Budda müsbət bir şeydir və hadisələrin yüksək pul növbəsinin görünüşüdür. 2008-ci ildən bəri əhalinin genişlənməsinin izahı, fərdlərin hökumət yardımının artması və hadisələrin davamlı maliyyə növbəsidir. Son illər ərzində xalqda populyarlıq inkişafının elementləri özünü göstərir. Hər şey nəzərə alınarsa, xalqın 52% -i şəhərlərdə, 48% -i əyalət bölgələrində yaşayır. 2019 məlumatında göstəriləndi kimi, əhali 10 milyonu ötüb.

Millətin iqtisadiyyatının inkişafı, əhalinin sosial hökumət yardımının yaxşılaşdırılması və əhali maaşının genişlənməsi əhali maaşının artmasına əlavə səbəb oldu. Aşağıdakı cədvəl, illər ərzində qazancdakı dəyişikliklərin və normal aydan aya qədər açıqlanacaq əmək haqqının elementlərini göstərir.

Diaqram 3: 2009-2020-ci illərdə minimum əmək haqqı və yaşayış minimumu dinamikası

Mənbə: http://sosial.gov.az/uploads/images/image_750x_5bd6bb9c99ebb.pdf, 01.01. 2020

Yuxarıdakından anlaşılır ki, 2014-də yaşama az göstəricisi dövlət üzrə 125, əmək bacarıqlı ishanlardan ötrü 136 manat, pensiya alanlar və uşaqlardan ötrü 103 manat dərəcəsində təyin olunmuşdur. Nəticələr 2013-ün göstəricisindən

müəyyənləşərək 7,75 faiz 8,8 faiz, 9,6 faiz və 10,8 faiz yüksəkdir. Baxmayaraq ki o zamanlarda an az əmək qarşılığının çoxalması 12,3 faiz baş vermişdir. Başqa sözlə, ən az maaşın ölkə üzrə yaşayış minimumuna olan nisbəti 2013-cü ildə 80,6% idisə, 2014-cü ildə bu göstərici 84%-ə qalxmışdır. 2008-2018-ci illərdə AR iqtisadiyyatının neftdən asılılığı dövlət büdcəsinin gəlir və xərclərinə mühüm təsir göstərmişdir. Aşağıdakı cədvəldə 2008-2018-ci illərdə dövlət büdcəsinin gəlir və xərclərinin dəyişmə dinamikası əks olunmuşdur.

Cədvəl 4: 2008-2018-ci illər dövlət büdcəsinin gəlir və xərcləri.

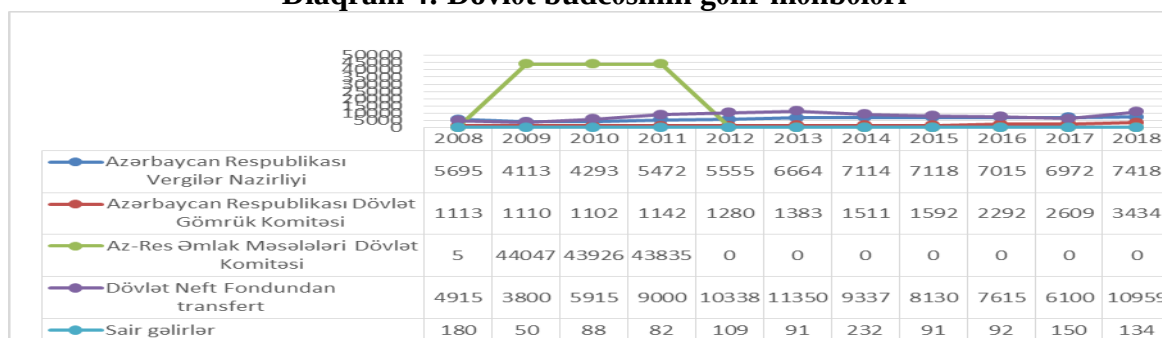
İllər	Dövlət büdcəsinin gəlirləri, faktiki, milyon	Dövlət büdcəsinin xərcləri, faktiki, milyon	Büdcə defisiti və profisiti
2008	10762.7	10774.2	-11.5
2009	10325.9	10503.9	-178
2010	11403	11765.9	-362.9
2011	15700.7	15397.5	303.2
2012	17281.5	17416.5	-135
2013	19496.3	19143.5	352.8
2014	18400.6	18709	-308.4
2015	17498	17784.5	-286.5
2016	17505.7	17751.3	-245.6
2017	16516.7	17594.5	-1077.8
2018	22508.9	22731.6	-222.7

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi

<https://www.stat.gov.az/sources> , 30.10.2019

Cədvəl 2.-yə baxsaq, məlum olur ki təkcə 2013-cü ildə dövlət büdcəsində büdcə profisiti yaranmışdır. Dövlət büdcəsinin gəlirlərinin böyük həcmi DNF transfertlər və VN-dən vergi daxilolmaları hesabına formalaşmışdır

Diagram 4: Dövlət büdcəsinin gəlir mənbələri

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi

<https://www.stat.gov.az/sources> , 30.10.2019

Son dövrlər vergitutma sahəsində nəzarətin gücləndirilməsi dövlət büdcəsinə vergidən daxilolmaların həcmi artırmışdır. DKG-nin xətti ilə dövlət büdcəsinə daxil olmuş vəsaitin həcmində artım olmuşdur. Davamlı iqtisadi inkişaf, artan büdcə gəlirləri özlüyündə dövlətin əksər iqtisadi və sosial layihələrin təşkilində vacib rol oynayır.

2.2. Azərbaycanı fiskal siyasətin təmin edilməsinin hüquqi əsasları

Xərc formaları yönəldilməsində xərcləmə qüvvəyə minir. AR-nın xərclənməsi qüvvəyə minən qanunlar və bu qanuna uyğun olaraq qəbul edilmiş digər qanuni aktlar kimi, AR-nın Konstitusiyasından, Büdcə sistemi haqqında AR-nın Qanundan ibarətdir.

AR üçün presedent olmadan Büdcə sistemi haqqında Qanun 01.12.1992-ci ildə qəbul edildi. Bu qanun 2002-ci ilə qədər qüvvədə qaldı. Bu qanunun tərəqqi iqtisadiyyatının keyfiyyətlərinə uyğun olmasına baxmayaraq, 1994-cü ildən bəri ölkənin müxtəlif əhəmiyyətli global müəssisələrə artması bu qanunların çatışmazlıqlarını göstərmişdir. Məsələn, 1995-ci ilin dövlət xərcləri planının işarətçiləri bu ilin sentyabrında qəbul edildi və ya 1996-cı ilin maliyyə planı həmin ilin martında təsdiq edildi. Bu və fərqli çatışmazlıqları aradan qaldırmaq üçün bir yol tapmaq və mövcud qanuni sistemin bugünkü pul şərtlərinin ehtiyaclarına cavab verməsini təmin etmək çox vacib idi. Nəticə etibarilə 18 may 1999-cu ildə Dövlət büdcəsi haqqında AR-nın Qanunu qəbul edildi (Zaur V., 2006: s.89). Bu prosedurun davamı olaraq, 2 iyul 2002-ci ildə bənzər bir ikinci qanun qəbul edildi. 4 hissədən və 40 maddədən ibarət olan bu qanun əvvəlki illərdə qəbul edilmiş qanunlardan köklü şəkildə dəyişir və xərcləmə çərçivəsinin çoxsaylı hissələrini izah edir. Qeyd etmək lazımdır ki, 1999-cu ildə alınan qanunda cəmi 23 maddə var.

Hamısı deyildikdə, hər il üçün dövlət maliyyə planı qanun kimi qəbul edilir. Müxtəlif hallarda büdcə sistemi haqqında qanuna düzəlişlər və əlavələr edildi. Azadlığımızdan bəri millətimiz çoxsaylı əziyyətlər yaşayıb. 2015-ci ildən sonra millətin iqtisadiyyatı üçün başqa bir dövr başladı. Dünya birjalarında neft qiymətlərinin kəskin azalması ölkə iqtisadiyyatında nəzərə çarpmadı. Milli pulun

xarici pul formalarına (dollar) qarşı devalvasiyası kimi xərcləmə gəlirlərinin azalması administrasiyanı maliyyə birləşməsi tədbirlərini həyata keçirməyə vadar etdi. 2015-ci il büdcəsi haqqında qanunun seçilməsi dünya bazarında neft qiymətlərinin əvvəlki illərlə müqayisədə daha aşağı olmasını xəyal edir. Olsa da, bu il xərclərin kəskin azalması dövlətin xərcləmə gəlirlərində və istifadəsində böyük dəyişikliklərə səbəb oldu. Bu xətlər üzrə dövlət xərcləri gəlirləri 19438.0 mln. Manatda 17498.0 milyon manat (90%) həqiqətən xərclənmiş, xərclənmədən istifadə 17787.5 milyon manat (84.3%) olmuşdur. Dövlət maliyyə planına neft gəlirlərinin həcmi 15,8% azalıb. AR DNF-dan daxilolmalar xərclənən gəlirlərin ən yüksək göstəricisidir. Bankların kapital mağazalarının azalması kimi, manatın devalvasiyasını qarşısını almaq üçün müxtəlif pul tədbirləri görüldü.

2015-ci ilin may ayında bankın kapital çatışmazlığının bərpa olunmasını yaxşılaşdırmaq üçün AR-nın Mərkəzi Bankı haqqında qanuna müxtəlif dəyişikliklər edildi (AR Hesablama Palatasının 2015-ci il dövlət maliyyə planının icrası və AR Hesablama Palatasının dövlət xərc planının icrası barəsində AR qanun layihəsi haqqında illik hesabat).

Bu hal, əsasən, yenidən qiymətləndirmənin başa çatması ilə bağlı fərqlin ardıcıl amildir, buna görə qanuna edilən dəyişikliklər dövlətin zərərinə bir illik gecikmə ilə zərər verdikdə kapital itkisinin aradan qaldırılmasını təmin edir. pul ilə əlaqəli bir il sonra. Eyni zamanda, düzəliş çatışmazlığın bərpa olunma alətini izah edir və Mərkəzi Bankın kapital çatışmazlığını rəsmi olaraq təsdiqlənmiş qorunma ilə ört-basdır edib etməyəcəyinə qərar verir.

Eyni şəkildə qanunun 12.2-ci maddəsinə əsasən, Kapital anbarlarının inkişafı və Mərkəzi Bankın illik pul hesabatını imtahan verənin mülahizəsi ilə təsdiq etdikdən sonra qəbul edilən faydaların sərbəst pariteti köçürüldü (AR-nın qanun layihəsi və dövlət maliyyə planının icrası haqqında illik hesabat, AR Hesablama İdarəsi). 2015-ci il üçün dövlət xərcləri planı ilin ilk yarım ilində üst-üstə düşmək və növbəti aylarda kəsirlə yerinə yetirildi. 21 dekabr 2015-ci il tarixində Mərkəzi Bank, manatın konversiya standartını idarə etmək üçün sahil dəyişdirmə miqyası yanaşmasına keçməyi seçdi. İlin sonuna doğru dünya bazarında neftin qiyməti

34 dollara düşmək iqtisadiyyatımıza ciddi təsir göstərüb. 7 dekabr 2015-ci il tarixində 2016-cı il dövlət büdcəsi haqqında qanuna qəbul edildi. Sürüşən konversiya miqyasının tənzimlənməsi və neft qiymətlərinin ardıcıl azalması xərcləmələrin tətbiq edilməsində müxtəlif dəyişikliklərə səbəb oldu. Yeni xərclər haqqında qanun 2 mart 2016-cı ildə artım və dəyişikliklərlə qəbul edildi. Bu xərcləmə qanunu neftin qiymətini 25 dollar səviyyəsində təyin edir.

2016-cı ildə gəlir və istehlakı xərcləməkdə bir qarışıq olduğumuz təqdirdə müsbət bir nümunə görə bilərik. Göstərilən ildə xərclənən gəlirlərin 1.6822.0 milyon manat səviyyəsində olmasına baxmayaraq, həqiqi məbləğ 1.7505.7 milyon manat (104.01%) olmuşdur. Bu, 2008-ci ildən bəri ən yüksək səviyyədir.

AR-nın dövlət başçısı İ.Əliyevin 16 mart 2016-cı il tarixli Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas seqmentləri üçün əsas bələdçi başlıqlarının təsdiqlənməsi haqqında Sərəncamına və bununla əlaqəli məsələlərə görə, zəruri institusional quruluş və maliyyə nəzarətinin təşkili gələcək üçün SYX-də dövlət xərcləmə planının ilkin parametrlərinin müəyyən edilməsi üçün vacib şərtidir. 4 tanınmış əsas məqsəddən biri Maliyyə idarəçiliyini gücləndirmək və əqlabatan maliyyə yanaşması (AR-nın Milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə SYX-Bakı 2016).

Bu məqsədlərin istifadəsi bir neçə pul bərpa qaydalarının əsasını əhatə edir. Bu şəkildə təlimatda qeyd olunan pul məqsədindən istifadə açıq aktivlərin obyektiv istifadəsi ilə mənfəət, adekvatlıq və iqtisadiyyat qaydalarından asılı olan xərc birliklərinin təlimlərinin qurulmasına təkan verəcəkdir. Bu tədbirlərə görə, ölkədə işləyən maliyyə planının tərəqqi getdikcə məhsuldar istifadəyə və xərclənən istifadəyə dəstək verəcəkdir. Maliyyə sarsıntısından imtina etmək üçün mövcud təhlükələri ayırd etmək və onları pulla parçalamaq vacibdir. Dövlətin maliyyə planının neft gəlirlərinə olan etibarını aradan qaldırmaq və qeyri-neft bölgüsünün inkişafına təkan vermək dövlət tənzimləməsinin zərurətidir. 2017-ci il üçün xərclər planının layihəsi 2016-cı ildə qəbul edilmiş əsas təlimatlardakı fəaliyyət planından asılıdır.

2017-ci il üçün dövlət maliyyə planı haqqında qanun 27 dekabr 2016-cı ildə qəbul edildi. Bu qanun, ölkədə pul ilə bağlı möhkəmliyi və pul sağlamlığını

gücləndirmək məqsədi daşıyır. Qanun neft gəlirlərindən səmərəli istifadəni təmin etmək və makroiqtisadi vəziyyəti yaxşılaşdırmaq məqsədi ilə qəbul edilmişdir. Xərclər qanununa əlavə olunan başqa bir maddəyə görə, xərclənmənin ən böyük dərəcəsi həll ediləcəkdir. Dəyişikliklər daxilində istifadə olunan birləşdirilmiş xərclərin maksimum dərəcəsini müəyyənləşdirmək metodologiyası, rəsmi mütəxəssislərin diktə etdiyi qurum və ya fond tərəfindən fərdi qaydada idarə ediləcəkdir. Bundan əlavə, xərcləmə qaydaları haqqında qanuna başqa 11-1 maddənin əlavə edilməsi təklif olunur. Bu maddəyə görə, gələn il və gələn il üçün vahid xərclərin istifadəsinin gözlənilən maksimum məhdudiyyəti bu maddəyə uyğun olaraq müəyyən edilmiş qatı xərcləmələrin istifadəsinin ən yüksək həddindən artıq ola bilməz. Bundan əlavə, birləşdirilmiş xərc istehlakının ən yüksək həddi müşayiət olunan qeyri-neft gəlirlərinin cəmi və müxtəlif gəlirlərin neft gəlirləri ilə hesablanmasından asılı olaraq həll edilir (AR-nın 2017-ci il dövlət büdcəsinin icrası barəsində AR-nın Qanun layihəsinə və dövlət büdcəsinin icrasına dair illik hesabatı AR Hesablama Palatası).

AR-nın 2018-ci il dövlət büdcəsi barəsində AR-nın Qanununda dəyişikliklər olunması haqda AR-nın Qanun proyektinə əsasən dövlət büdcəsinin gəlirlərinin 22223,1 mln. AZN -dək artırılması, düşünülməkdədir (Maddə 1). Qanunvericiliyə əlavə və dəyişikliklərə gəlincə, qiymətləndirmə mütəxəssisləri tərəfindən dövlət maliyyə planına verilmiş dövlət öhdəliyi üzrə rəqəmin 30,0 milyon manata yaradılması təklif edilmişdir. Dövlət maliyyə planına düzəliş edilmiş vaxt ərzində xərclənən gəlirlərin genişlənməsi təkcə DNF-nun hərəkətləri ilə deyil, əlavə olaraq AR Dövlət Gömrük Komitəsi və ödənişli idarələri tərəfindən verilmiş gəlirləri artırmaqla da verilir. xərc dərnəkləri. Utility qaydasında dövlət xərcləri planının araşdırılması (maddə 4) əvvəlcə təsdiqlənmiş dövlət maliyyə planı ilə əlaqəli şəkildə düzəliş edilmiş maliyyə planı layihəsində 10 sahənin genişlənməsini vizuallaşdırır, 4 seqmentdə irəliləyiş olmur və ən böyük artımdır Pul hərəkəti seqmentində 1144600,0 min manat və ya 5,7 hal gözlənilirdi (AR-nın 2018-ci il dövlət büdcəsinin icrası haqqında AR-nın Qanun proyektinə və dövlət büdcəsinin icrasına aid illik hesabatı AR Hesablama Palatası).

Fiskal siyasətin yürüdülməsi möhkəm hüquqi bazanın mövcudluğu şəraitində daha müsbət təsir bağışlayır. Fiskal sahə bir vahid kompleks olaraq sistemli şəkildə fəaliyyət göstərir. Həm büdcə gəlirlərinin həm də büdcə xərclərinin rəşional olaraq istifadəsi və tənziqlənməsi bu vahid kompleksi genişləndirəcəkdir. Bu istiqamətdə yeridilən islahatlar büdcə gəlirlərini artıracaq və makroiqtisadi sabitliyin formalaşmasına təkan verəcəkdir.

Ölkəmizin vergi sisteminin tərəqqisi proseduruna təsir eləyən səbəbləri analiz eləyərək ümumiyyətlə götürdükdə, AR Vergi Məcəlləsinə 2000-2020-də minə yaxın əlavə və yenilik aparılmışdır. Bu dəyişiklik əsasən vergi ödəyicisinin hüququnun ətrafının böyüdülməsi, vergi qanununun pozulması şəklində arzuolunmaz hala əks islahatların ciddiləşdirilməsi və bu şəkildə fəaliyyətlər aid olunur. Sadəliqlərimizin işlərin hamısı dövlətin vergi sferasında onun ildən-ilə inkişaf etməsi baxımından kompleks fəaliyyətlərin daimi davam olunduğunu bir daha əyani sübut edir.

Dövlətimizin vergi sisteminə təsir eləyən daxili və kənar sferanın daha uyğun səbəblərinə daxil eləmək olar: (Həsənov Ə. N., 2017)

- İstənilən vəziyyətə anında cavab vermək gücünə malik vergi siyasətinin reallaşdırılması üçün qanunverici bazanın mümkünlüyü;
- Vergi idarəçiliyi sektorunda təzə institutlarının meydana çıxması;
- Vergi sisteminin qalxmasına istənilən şəkildə dövlətin təşəbbüsü ilə yardımın aparılması

Həyata keçirdiyim tədqiqlər məndə bu cür düşüncə yaratdı ki, dövlətin elmi mühitində vergi idarəolunmasına izah gətirilməsində təkdil düşüncəyə təsadüf olunan ilk səbəbi onun qavrama metodologiyasının lazımi qədər işlənilməsidir.

Vergi nəzarəti çətinlik səviyyəsi monitorinqin sistemin çətinlik səviyyəsinə uyğun olmalıdır. Yoxlanılan sistemdə olan fərqliliyin öhdəsindən müvəffəqiyyətlə gəlməkdən ötrü nəzarəti reallaşdıran sistemin özü lazımi qədər müxtəlif olmalıdır.

Cədvəl 5: Azərbaycan Respublikası Vergi sisteminin qanunverici normativ-hüquqi aktlarının xronologiyası

AR Qanunları 2010-2020-ci ilin məlumatlarına əsasən	AR Prezidentinin Sərəncamları və Fərmanları 2020-2010 fərmanlar, 2020-2010 sərəncamlar	AR İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidmətinin normativ sənədləri və digər normativ sənədlər	AR Nazirlər Kabinetinin Qərar və Sərəncamları
172 qanunvericilik	52 sərəncam	18 normativ sənəd 2011-2020	146 qərar 2011-2020
58 dəyişiklik həyata keçirilib	187 fərman	87 başqa normativ sənədlər 2011-2020	1 sərəncam 2020
	28 fərman dəyişikliyi olub		

Mənbə: <http://www.e-qanun.az/framework/32021>

Cədvəldən məlum olduğu şəkildə ölkəmizdə vergi sisteminin tərəqqisi və idarə edilməsindən ötrü bütöv və təkmil bazası vardır. Bu hüquqi baza AR Vergi sisteminin tərəqqi etməsinin əsas hissəsini təşkil eləyir və bu tərəqqini 3 mərhələyə ayırmaqolar:

Vergi sisteminin normativ hüquqi bazasının formalaşdırılmasına dair ilk öncə aşağıdakı normativ akt və sərəncamları sadalamaq istərdim:

AR-da VN olan orqanlarına həvalə edilmişdir ki, buna da AR-nın İqtisadiyyat Nazirliyi yanında DVX tərəfindən rəhbərlik edilir. AR Prezidentinin AR-nın İqtisadiyyat Nazirliyi yanında DVX barəsində olan mart ayının 29-da 2002-ci il tarixli sərəncamına uyğun olaraq İqtisadiyyat Nazirliyi yanında DVX vergilər və rüsumlar barəsində olan qanunvericiliyə riayət olunmasına nəzarət edir və yoxlayırlar, dövlət verginin və başqa büdcə mədaxillərinin doğru hesablanmasına, onun zamanında və bütöv şəkildə dövlət büdcəsinə köçməsinə nəzarəti həyata keçirir, vergi siyasətinin işlənilib hazır olunması və reallaşması üçün məsuliyyət daşıyır (Rzayev İ.M, 2015).

Vergi idarəçiliyinin möhkəmləndirilməsi niyyətilə 2019-da Vergi Məcəlləsinə bir sıra təzə maddələr əlavə olunmuş eyni vaxtda vergi qurumlarıyla vergi ödəyicisi arasında informasiya alınmasını sadələşdirmək məqsədilə dəyişiklik olunmuşdur.

Cədvəl 6: Vergi Məcəlləsinə əlavə edilmiş yeni müddələrin müqayisəsi

Əvvəl	Dəyişikliklərdən sonra
Öncələr vergi ödəyicilərinə təqdim olunan bildiriş ya da başqa bir sənəd vergi qurumunun rəhbərliyinin təşəbbüsü ilə imzalanmalı və möhürü ilə təsdiq olunmalı idi.	Təklif olunan dəyişiklikliyə görə vergi ödəyicilərinə elektron şəkildə təqdim olunan sənədlərin möhür ilə təsdiqlənməsi tələb edilmir. Əlavə isə vergi ödəyicisinə təqdim olunan sənədin siyahısı daha konkret formada qeyd edilərək təzə redaksiyada qərar, akt, yaxud başqa sənədlər (onların surətləri) şəklində qeyd olunmuşdur
Səyyar vergi monitorinqi qazanc, gəlir və torpaq vergilərinə dair vergi ödəyicilərinin yaxın üç ildən çox olmayan məşğuliyyətini, başqa vergi üzrə bu monitorinqin aparıldığı il də aid edilməklə vergi ödəyicilərinin axır 3 ildən artıq hesab edilməyən məşğuliyyətinə əhatə eləyə bilər.	İndi yol vergiləri üzrə də başqa vergilər şəklində səyyar vergi monitorinqi bu monitorinqin aparıldığı il də aid edilməklə vergi ödəyicilərinin axır üç ildən artıq hesab edilməyən məşğuliyyətini əhatə eləyə bilər.
Səyyar vergi yoxlaması həyata keçirilən vergi ödəyicisinin rəhbəri (onu əvəz edən şəxs) və yaxud fərdi sahibkar müvəqqəti olaraq əmək qabiliyyətini itirdikdə - əmək qabiliyyəti bərpa edilənədək yoxlama dayandırılır.	Qanun projektinə görə maliyyə və vergi məsələsinə dair məsul insanın müvəqqəti şəkildə əmək fəaliyyətini itirdikdə də, o bərpa edilənədək vergi monitorinqi durdurulur

Mənbə: <https://president.az/articles/35435>

Planetdə dünya miqyasında təhlükələrin inkişaf etdiyi bir dövrdə, müəssisə müəssisələrinin keyfiyyəti və miqdarının genişlənməsi və maliyyə irəliləməsi Vergi Məcəlləsində müxtəlif dəyişikliklər tələb etmişdir. 2019-cu ildə Vergi Məcəlləsinə 162 dəyişiklik edildi. Bunlardan 73-ü tək şeylərdəki dəyişikliklər, 89-u isə ixtisaslaşdırılmış dəyişikliklər səbəbindən baş verir.

AR-nın 2019-2030-cu illər üçün Məşğulluq Strategiyası, AR-nın Dəniz Təhlükəsizliyi Strategiyası, AR-da bərk tullantıların idarə edilməsinin inkişafına dair 2018-2022-ci illər üçün Milli Strategiya qabaqcıl müddətdə alınmışdır. Açıq öhdəliklər üçün orta və uzun məsafəli texnikalar, 2012-2020-ci illərdə AR-da idarəçilərin neft və qaz gəlirlərinə dair uzun müddətli proseduru və müxtəlif fəaliyyət planları ətrafda görülən işləri göstərir.

Prezidentin 18 Yanvar 2016-cı il tarixli 745 nömrəli Fərmanı, Sahibkarlığa dair hesabatların verilməsi qaydalarını təsdiqlədi. Vergi Məcəlləsinə 2019-cu il düzəlişinə əsasən, pioner məşğələləri ilə məşğul olan insanların, istifadə etdikləri

sahil və əmlak kimi, millətin içinə gətirilən yenilikçi aparat və dişlilərdə olduğu kimi ödənilən xərclər də möhkəmləndirilir və ləğv edilir. uzun müddət. olub. Əmək haqqının tam və düz şəkildə yerləşdirilməsini və iş adamlarının Vergilər Nazirliyinə verdikləri hesabatların istifadəsini təmin etmək və ölkədəki kölgə iqtisadiyyatının ölçüsünü azaltmaq, vəzifə bazasını artırmaq, ödəniş təşkilatını yaratmaq, mövcud və yeni qiymətləndirmənin əlçatanlığı motivatorlar. Millət iqtisadiyyatının tam düzlüyünü təmin etmək üçün bu irəliləməyə baxmayaraq, 3 dekabr 2018-ci il tarixindən etibarən 2019-cu ildən etibarən dövlətin qeyri-neft hissəsinin özəl segmentində çalışan nümayəndələr uzun müddət illik xərclərdən xaric edilir. Qeyd edildiyi kimi, bu üstünlüklərin əsas səbəbi müəssisənin inkişafı üçün yaxşı şərait yaratmaq, ona mane olanları aradan qaldırmaq, qeyri-neft bölməsində işgüzar fəaliyyətin genişləndirilməsi, ittiham dodgerlərindən istifadə olunan işçiləri qanuni olaraq işə cəlb etmək və s. irəli. idi. Üstəlik, seçim bütün ölkədə təşəbbüskar məşqlərlə məşğul olan işgüzar görənlər üçün 2% -lik yenidən işləmə sürətini təyin etdi. Seçimdə göstərildiyi kimi, miniatur miqyaslı müəssisə ilə məşğul olan iş adamlarının mövcud əmək haqqı ölçüsü 25% səviyyəsində müəyyən edilir və yanğınsöndürmə məşqləri ilə məşğul olanlar qeydiyyatı alındığı gündən etibarən uzun müddət bütün ödəniş və müavinət hissələrindən xaric olunur.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin həvəsləndirilməsi üçün vergi güzəştləri və maliyyə dəstəyi ilə bərabər dövlət gömrük güzəştləri dədir. 2017-ci ilin avqustunda KT sahibkarlığının tərəqqi etdirilməsi üçün ölkəyə idxal olunan bəzi məhsullar və onların istehsal prosesində istifadə olunan texniki-texnoloji avadanlıqlar gömrük rüsumu verməkdən azad olunmuşdur. Bu qərara görə KT məhsulları ilə bərabər onların istehsalı zamanı istifadə edilən süd avadanlıqları, quruducular, su filtrləri, inkubatorlar, suvarma maşınları, səpələyicilər, yükləyici qurğular, KT maşınları, çeşidləmə maşınları, yeyinti məhsulları üçün təchizatlar da gömrük rüsumu verməkdən azad olunmuşdur.

Bununla yanaşı, İnvestisiya təşviq edilməsi ilə əlaqədar əlavə tədbirlər barəsində 2016-cı il 17 yanvarda verilən sərəncama uyğun olaraq fərdi sahibkarlar ARVM-də və Gömrük tarifi barəsində AR-nın Qanununda nəzərdə tutulan

güzəştləri almaq hüququ qazanmışdır. Bu elanda göstərildiyi kimi, tək müəssisə ilə məşğul olan işgüzar xadimlər əmək haqqının və fərdi qiymətləndirmənin yarısından xaric edilir, torpaq və əmlak xərclərindən azad edilir, xaricdən gətirilən aparat və qurğular gömrük öhdəliklərindən tamamilə azad edilir. Eyni şəkildə, Azərbaycanda biznes sahibkarlığının inkişafı üçün yönəldilən ittiham araşdırmaları 2021-ci il yanvarın 1-dək tamamilə dayandırıldı. Bir qayda olaraq, müəssisəni qəzəbləndirən yanlış müayinələrin və bürokratik əngəllərin aradan qaldırılması üçün bəyannamələr və təlimatlar bir neçə dəfə verilmişdir. Bu tələffüzlərdən birincisi, yaradılması, idarəetmə, büdcə və kredit məşğələləri və əsassız imtahanların məhdudlaşdırılması ilə bağlı dövlət komandanlığının təlimatına 17 iyun 1996-cı il tarixində elan edilmiş elan idi. Bu bəyannamələrin ən yaxşı və inandırıcısı İqtisadiyyatda Cinayətkarlıqla Mübarizə İdarəsini ləğv edən və səhv qiymətləndirmələrin aradan qaldırılmasına zəmanət verən 28 sentyabr 2002-ci il tarixli elandır. Eyni zamanda, AR Səhiyyə və Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyinə və bir neçə orqana, birliklərinin etdikləri qanunsuz elementləri və innovativ hərəkətin irəliləməsinə mane olan hər hansı elementi silmək tapşırıldı. Beləliklə, 28 avqust 2013-cü ildə Sahibkarlıq sektorunda yoxlamaların tənzimlənməsi və sahibkarların maraqlarının müdafiəsi barəsində AR-nın Qanunu qəbul edildi. Bu müqavilə bağlandığı gündən etibarən planda Azərbaycan Respublikasında işləyən iş adamları arasında tərtib olunan qiymətləndirmə hədəfləri və standartları, bu rəylərin birləşmə prinsipləri, imtahan hüquq və vəzifələri, bu diqqət mərkəzləri, təminat İş adamlarının hüquqları və maraqları ilə təyin olunan istəkləri həll edir (Azərbaycanın iqtisadi inkişafının Heydər Əliyev Strategiyası.UNEC. 2019,s.186).

Ölkə vətəndaşlarının, həmçinin ölkə ərazisində yaşayan əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslər üçün informasiyanın və elektron xidmətlərin daha da əlçatan edilməsi məqsədilə yaradılan xidmətlərdən biri də Elektron Hökumətdir. Bu sistemin yaradılmasında məqsəd vətəndaşlarla dövlət idarələri arasında olan əngəli aradan qaldırmaq, dövlət idarələri tərəfindən tətbiq edilən elektron xidmətlərin sayını artırmaq və onları vahid məkanda sadələşdirilmiş qaydada

vətədaşların istifadəsinə təqdim etməkdən ibarətdir. Azərbaycanda Elektron Hökumət sisteminin qurulması dövlət başçımızın AR-da İKT-nın tərəqqisi üzrə 2010-2012-ci illər üçün Dövlət Proqramının (E-Azərbaycan) təsdiq olunması barəsində Fərmanı, Dövlət orqanlarının e-xidmətlər təqdim edilməsinin təşkili sektorunda bir sıra tədbirlər barəsində 2011-ci il 23 may verilən sərəncamı və başqa normativ hüquqi protokollarla fəaliyyəti üçün hüquqi baza ərsəyə gətirilmişdir. Ölkəmiz müstəqilliyini əldə etdiyi dövrdən etibarən keçirdiyi illəri müqayisə etsək görürük ki, hər növbəti il ötən illə müqayisədə iqtisadi inkişafın sürəti artmış, adambaşına düşən ÜDM həcmi yüksəlmiş, ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi yeni forma almış və dünya ölkələrinin qabaqcıl praktikaları ölkə iqtisadiyyatına tətbiq edilmişdir. 2018-ci il də ölkə iqtisadiyyatımız üçün fərqli hesab ediləcək il olmuşdur. Belə ki həmin ildə Cənub Qaz Dəhlizi layihəsinə daxil olan Şahdəniz – 2 və TANAP layihələri reallaşdırılmış, Azerspace – 2 adlı peyk orbitə buraxılmış, Bakıda, Sumqayıtda və regionların bir sıra iri şəhər və rayonlarında istehsalat müəssisələri tikilərək istifadəyə verilmişdir. Eyni zamanda, maliyyə planı, nağd pul və vergi yığımı sahəsində həqiqi dəyişikliklər tamamlandı və milli pulun möhkəmliyini qoruyarkən şişkinlik aradan qaldırıldı. Qeyri-neft bölgüsü əlavə olaraq inkişafını rəqəmlərlə nümayiş etdirir, çünki qeyri-neft hissəsinin gəlirləri 2017-ci illə müqayisədə 4,5% genişlənərək bu il üçün göstəricini üstələyir. 382 milyon manat həcmində vəsait və məhdudiyyətlər məşğələləri böyütmək üçün müəssisə ilə məşğul olan tək iş adamlarına verildi. Bu il ərzində Azərbaycanın pul xaricindəki mütləq mübadilə dövriyyəsi təxminən 32 milyard dollara çatdı. Bu, əvvəlki ilə nisbətən 2 milyarddan artıq bir dövriyyəni nəzərdə tutur.

Davamlı və Əməliyyat Sosial Təminat Agentliyi və DOST Mərkəzləri qurulmuş və dövlət sosial idarələrinin düz və qanuni icrası üçün fəaliyyətə başlamışdır.

2019-cu ildə Azərbaycanda aktuallaşdırılması vacib sayılan tədbirlərin icrası üçün bütün zəruri şərtlər qoyulmuş və ÜDM-in inkişafı əvvəlki illərlə müqayisədə yerinə yetirilmişdir.

AR-nın prezidentinin rəhbərliyiylə qurulan və gerçəkləşən Azərbaycan 2020 Gələcəyə Baxış inkişaf konsepsiyalarının iqtisadi, siyasi və sosial mühümliliyi ölkəmizin çağdaş vəziyyətdə, həm də yaxın 10 illikdə ölkəmizin, xalqın inkişaf etməsində vacib müsbət effektin gerçəkləşməsinə yönəlmişdir. Cənab İlham Əliyevin 29 noyabr 2011-də imza atdığı Azərbaycan 2020 Gələcəyə Baxış inkişaf konsepsiyasının yaradılması və gerçəkləşdirilməsiylə əlaqədar sərəncamı ölkəmizin inkişaf eləmiş ölkələr sırasında çıxış etməsini göstərən çox vacib və tarixi sənəddir. Burada qeyd edilir ki, bu konsepsiyanın qəbul edilməsiylə ölkəmiz təzə inkişaf pilləsinə addım atır. Bu addımların əsas niyyəti çoxyönlü, effektiv və yenilik yönlü iqtisadiyyatın reallaşdırılması, sosial sektorda inkişafın təmin edilməsi və əhalinin ruh vəziyyətinin öncül beynəlxalq normalara uyğun, həm də mədəniyyətin, elmin inkişaf etməsində, ictimai yaşamın bütün sektorlarında yeni uğurların qazanılmasıdır (Nağıyeva V.Y. 2018, s.64).

2.3. Büdcə-vergi sistemində islahatların əsas istiqamətləri və əldə edilən nailiyyətlər

Azərbaycan iqtisadiyyatının sürətli inkişafı və iqtisadi artım habelə ölkə iqtisadiyyatının müasir iqtisadi proseslərlə uyğunlaşmasının təmin edilməsi məqsədilə mühüm islahatlar həyata keçirilir. Son illər ərzində Azərbaycanın vergi sistemində əhəmiyyətli şəkildə dəyişikliklər edilmişdir. Hələ 1991-ci ildən formalaşmağa başlamış Azərbaycanın vergi sistemi keçid dörründə ölkə iqtisadiyyatının ümumi xarakteristikalarını özündə əks etdirmişdir. Bu sistem ölkədə fiskal siyasət ilə bağlı iqtisadi islahatların aparılmasına kömək etmişdir. Lakin həll edilməli olan problemlərin sayı kifayət qədər çox idi. Dövlətin bu siyasəti aparmaqda məqsədi cəmiyyətin sosial-iqtisadi problemlərinin həll edilməsidir. Dövlətin vergi siyasətinin formalaşdırılmasına bir çox amillər təsir edir. Bunların arasında ən əsasları dövlətin və cəmiyyətin sosial-iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasıdır

Cədvəl 7: 2018-2019-cu illərdə İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidmətində başa çatdırılmış səyyar vergi yoxlamaları (mln. manatla)

	Yoxlamaların Sayı		Hesablanmış əlavə vəsait, maliyyə sanksiyası və cərimələr		o cümlədən					
					Əlavə vəsait		Maliyyə sanksiyası		İnzibati cərimələr	
	2018	2019	2018	2019	2018	2019	2018	2019	2018	2019
cəmi	12629	13329	915,6	1055,8	572,3	712,9	322,6	414,5	0,0	18,1
o cümlədən, növbəti	10565	6448	747,3	636,3	472,6	373,1	285,1	253,1	0,0	8,1
növbədən kənar	1044	5873	158,1	448,6	97,6	282,9	69,2	171,3	0,0	9,1

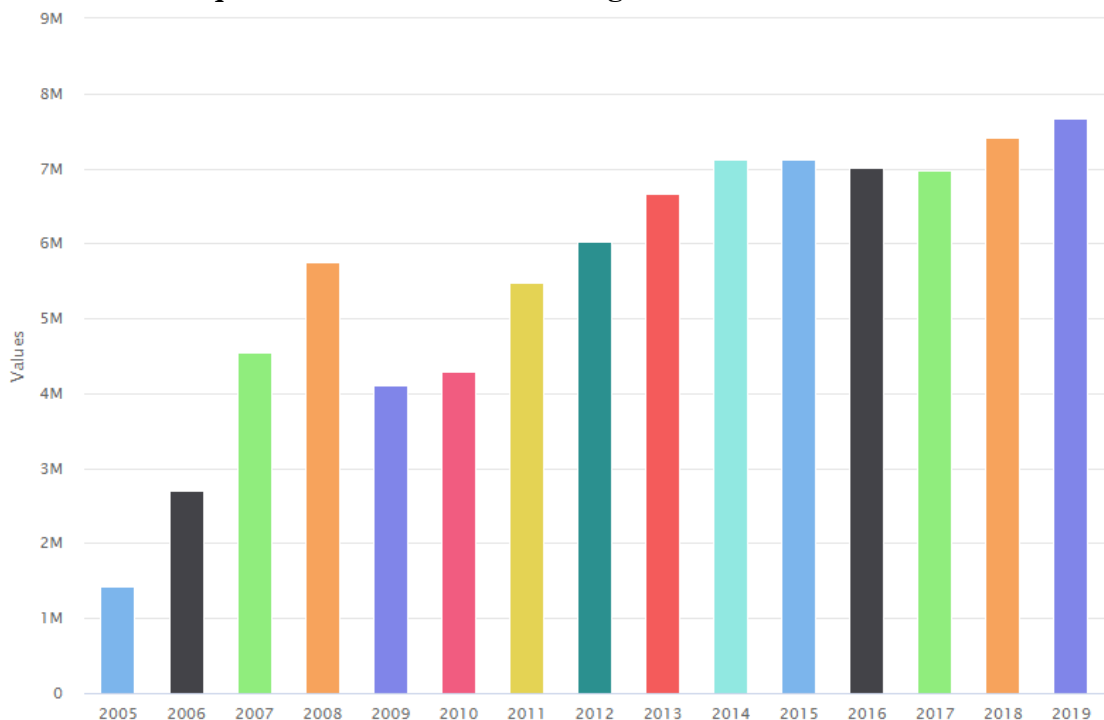
Mənbə: Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidməti
<http://old.taxes.gov.az/modul.php?name=yoxlama&cat=2>

AR İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidmətinin təlimlərinin yayılmasına sərf olunan müddət ərzində, şübhəsiz ki, 2018-ci ildə başa çatan çox yönlü qiymətləndirmə imtahanlarının nəticəsi araşdırmalarla müəyyən olundu, 2019-cu ildə isə bu göstərici 51,7% -ə düşdü. Bu araşdırmalardan təyin olunan əlavə aktivlər, büdcə təsdiqləri və cərimələr, sonrakı araşdırmalara görə toplanan cərimələr, əlavə aktivlər və pul icazələri hesablanana qədər 15.3% azaldı. Buna baxmayaraq, pulla əlaqəli cəzalar, əlavə aktivlər və cərimələrin məcmu məbləği 17,5% genişlənərək 1064,8 milyona çatdı. manat təşkil edib. Əlavə araşdırmalar üçün müəyyən edilmiş aktivlərin qiymətləndirilməsi fərdi olaraq 2.5; 2.7 və 2.3 dəfə genişlənmə izlənilirdi. 2018-ci ildə nəzarət və istintaq ölçmələrindən sonra təyin olunan əlavə aktivlərin, büdcə təsdiq və cərimələrin 81,7% -i və 2018-ci ildə 58,8% -i aşağıdakı müayinələrlə yer tutur. 2019-cu ildə rəylərin sayının 43.3% azalmasına baxmayaraq, düzəldici qiymətləndirmələr səbəbindən məcburi cəzaların qiymətləndirilməsi cəmi 15.3% azaldı. 2018-ci ildə nəzarət və yoxlama tədbirləri ilə tətbiq olunan büdcə cəzaları səbəbindən, gəlirlərin 1.8% -i əlavə toplanmış aktivlərə, 1.4% -i isə səlahiyyətli cərimələrə yönəldilmişdir. 2019-cu ildə təqib edilən araşdırmaların sayında böyük azalma olduğu üçün, əvvəlki ilə

nisbət səbəbi ilə təyin olunan əlavə dəstəklər 17.5%, pulla əlaqəli təsdiqlər 11.5% azaldı (<https://www.taxes.gov.az/az>).

Xalqımızın VN-in dəyərli qiymətləndirmə təşkili və vergi toplama təcrübəsinin araşdırmasından məlum olur ki, xərclərin çeşidinin qeyri-adekvat olması, habelə vəzifələrin icrasındakı müxtəlif qaçış müddəaları, vəzifə hissələrinin məqsədli şəkildə atılmaması, bəzi təşkilatların zəif həllolunmazlığı və s. firmalar, vergidən yayınma ziyarətləri. hissə-hissə təxirə salınması və ya böyük təxirə salınması səbəbindən, xərc hissələrini qəsdən qaçıрмаq və s. (AR İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidmətinin Tədris Mərkəzi, Vergiyə giriş. Dərslik, Şamaxı-2014).

Diagram 5: Dövlət büdcəsinə vergi və sair daxilolmalar

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyatı Yanında Dövlət Vergi Xidməti
<https://www.taxes.gov.az/az/page/dovlet-budcesine-vergi-ve-sair-daxilolmalar>, 01.01.2020

2020-ci il və növbəti 3 ilin icmal və dövlət büdcəsi təzə büdcə qaydasına görə işlənilib. Yəni, büdcə xərci bir il içərisində 2%-dən artıq qalxa bilməz. Bununla, sonrakı ildə 4,6 %-lik inflyasiya ehtimalı diqqətə alınmaqla ümumi büdcə bu il ilə nisbətdə 3 mld. 118 mln azn yaxud 7,9% qalxmaqla 28 mld 479 mln manata yaxınlaşır. Fiskal dözümlülüyün daha bir göstəricisi budur ki, Dövlət

rəhəbrinin göstərişinə əsasən icmal büdcənin qeyri-neft baza defisitinin qeyri-neft ÜDM-a müqayisəsi sıradakı ildə daha 3% düşərək 28,3 %-ə düşəcək. Bu o söyləməkdir ki, o zamanla neftdən daha aşağı formada bağlı olur. Əsasən də diqqətə almaq önəmlidir ki, növbəti il sosialistiqamətli xərc 2,8 mld azn yaxud 34,7 % artıq ehtimal edilib. Bir yandan neftin dəyərinin hər barrel üçün gələn ilin büdcəsində 5\$ yaxud 8,3 % az götürülməsi, başqa yandan isə sosial xərcin 33,6 %-lik yüksəlməsi fonunda büdcə qaydasının pozulmaması maliyyə dözümlünün möhkəmlənməsi anlamına gəlir. Növbəti il DNF-dan büdcəyə köçürməsi üzrə mənfəət vergilərinin ənənə miqdarını qeyri-neft sahəsi kompensasiya eləyəcək (vergiler.az/news/economy/6226.html).

Nəhayət, 2019-cu ildə qəbul olunan qanuna uyğun olaraq Vergi Məcəlləsinə müxtəlif əlavələr və dəyişikliklər edildi. Bu qanunda göstərildiyi kimi, qeyri-neft sektorunda çalışan insanlara tələb olunan illik vəzifə dərəcəsinə dəyişiklik edildi (qadağan edildi) dövlətə məxsus müəssisələr). Diqqətə çatdırmaq lazımdır ki, xalqımızdan tələb olunan illik xərc aşağıdakı kimidir: işlərin 15 faizi 2500 manata qədər, 26% -dən yuxarı 28% şəxsi borc. Yeni qanunda göstərildiyi kimi, bu anda neft hissəsində istifadə edilməyən şəxslərin və dövlət mülkiyyətində olan müəssisələrin maaşları 7 il müddətinə azad edilir. Qanunda göstərildiyi kimi, 8000 manata qədər maaş alan işçilər illik xərclərdən asılı olmayacaqlar. 8000 manatı üstələyən hissəyə 15% illik qiymətləndirmə tələb olunur (Vergi Məcəlləsinə suallar və cavablarda dəyişikliklər, 2020).

2 nömrəli uzantı göstərir ki, 2014-2019-cu illərdən asılı olmayaraq pulla bağlı cəzalar 2,3 dəfə azalıb. 2014-cü ildə fundamental qiymətləndirmə öhdəliyi yerinə yetirilməmiş xərclərin 51,3% -i, 2016-cı ildə bu təklif 53.0%, 2018-ci ildə 83.5%, 2019-cu ildə isə 97.8% təşkil etmişdir (Əlavə 2).

2018-2019-cu illərdə İqtisadiyyat Nazirliyi yanında DVX tərəfindən sıralanan yararlı vəzifə nəzarəti qiymətləndirmələrinin müayinəsi göstərir ki, bu illərdə aşkar edilməmiş pozuntulara görə qiymətləndirmələrin miqdarı 2019-cu ildə ən azdır (18309), ən diqqət çəkicisi - 2018-ci ildə (102896), tətbiq olunan büdcə cəzaları əsasında hesablanmış keyfiyyətlər 2012-ci ilə nisbətən 1.5 və 6.5 dəfə

daha yüksək idi və 2019-cu ildə rəylərin sayı cüzi azalmasına baxmayaraq pul ilə əlaqədar cəzalar 4.3 dəfə olmuşdur ali. 2018-ci ildə büdcə cəzalarının və cərimələrin 95,5% -i pulla əlaqəli cəzaların hissəsinə düşmüşdür, 2018-ci ildə isə bu göstərici 59,7% təşkil etmişdir.

Son vaxtlar respublikanın xərclər sistemində əsaslı dəyişikliklər olduğundan, vətəndaşlara verilən idarələrin həcmi genişləndi, məlumat və yazışma avanslarından istifadə etməklə vəzifə nəzarətinin təkmilləşdirilməsinə bənzərsiz diqqət yetirildi və uyğunlaşdırılan qiymətləndirmə yanaşması təmin edildi çərçivəli. Bundan əlavə, sənayeləşmə tənzimləməsindən istifadə, ərazilərdə iş yerlərinin formalaşdırılması və digər birmənalı avanslar vəzifə gəlirlərinin inkişafına müsbət təsir göstərmişdir. Eyni zamanda, işgüzar maddələrin daxil edilməsi sistemlərinin sadələşdirilməsi yolu, yüklənən gəlirlərdə çoxlu artımın qeydə alınmasında əhəmiyyətli idi.

Cədvəl 8: AR-da 2010-2017-ci illərdə vergilərin ÜDM-də və büdcə daxilolmalarında xüsusi çəkisi

№	Göstəricilər	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
1.	ÜDM (mlrd.manat)	42,5	52,2	55,2	58,8	58,1	55,7	58,8	71,2
2.	Vergi daxilolmaları (mlrd.manat)	4,5	5,6	6,14	6,8	8,1	7,2	8,0	7,1
3.	Vergilərin ÜDM- də xüsusi çəkisi (%)	11,4	12,3	12,2	12,5	13,0	14,0	12,5	9,8

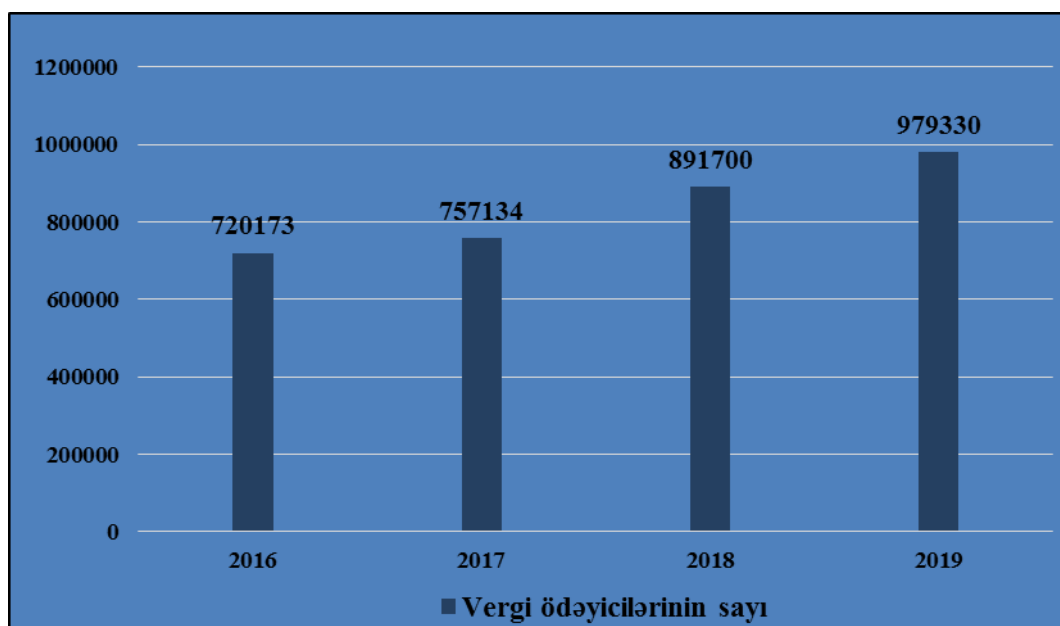
Mənbə: Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyatı Yanında Dövlət Vergi Xidməti
<https://www.taxes.gov.az/az/page/dovlet-budcesine-vergi-ve-sair-daxilolmalar>, 01.01.2020

Yəqin ki, bildiyimiz kimi, 2019-cu ildə Azərbaycanda vətəndaşların sayı 979.330-a çatmışdır (Şəkil 3). Bu, bir il əvvəllə müqayisədə 31,1% artımdır. Bir ilin əvvəlində əsas rübdə 20 343 qanuni maddə və insan siyahıya alındı. Bu ilin ilk üç ayında bu rəqəm 25 536 nəfərlə əlaqə saxladı. Bir il əvvəlkindən fərqli olaraq, bu rəqəm, qeydiyyatdan keçmiş insanların 28% genişlənməsini və qanuni maddələrin 8.1% genişlənməsini göstərir. İki insanda genişlənən bir nümunə və

millətin qanuni elementləri var. Müşayiət olunan cədvəldə uzun müddət millət daxilində olan vətəndaşların sayı (insanlar və qanuni maddələr) göstərilir.

1 yanvar 2019-cu il tarixə olan və növbətçi mütəxəssislər sırasına daxil olan vətəndaşların sayı 413540 nəfərə çatdı. 2018-ci ildə qeydiyyatata alınmış 35,737 maliyyə maddənin (obyektlərin) miqdarı 2017-ci illə müqayisədə 12,5 faiz artmışdır. İqtisadiyyat Nazirliyi yanında DVX-nin Dövlət Qeydiyyatı və Mühasibat Nəzarəti Departamentinə görə, dövlət qeydiyyatına alınanların sayı 2018-ci ildə qeydiyyatata alınan vətəndaşlar 87,614 nəfər oldu. Onlardan 12 559 nəfəri qanuni ünsürlər, 75261 nəfər isə insanlardır (<https://vergiler.az/news/taxes/447.html>).

Diagram 6: Vergi ödəyicilərinin sayı

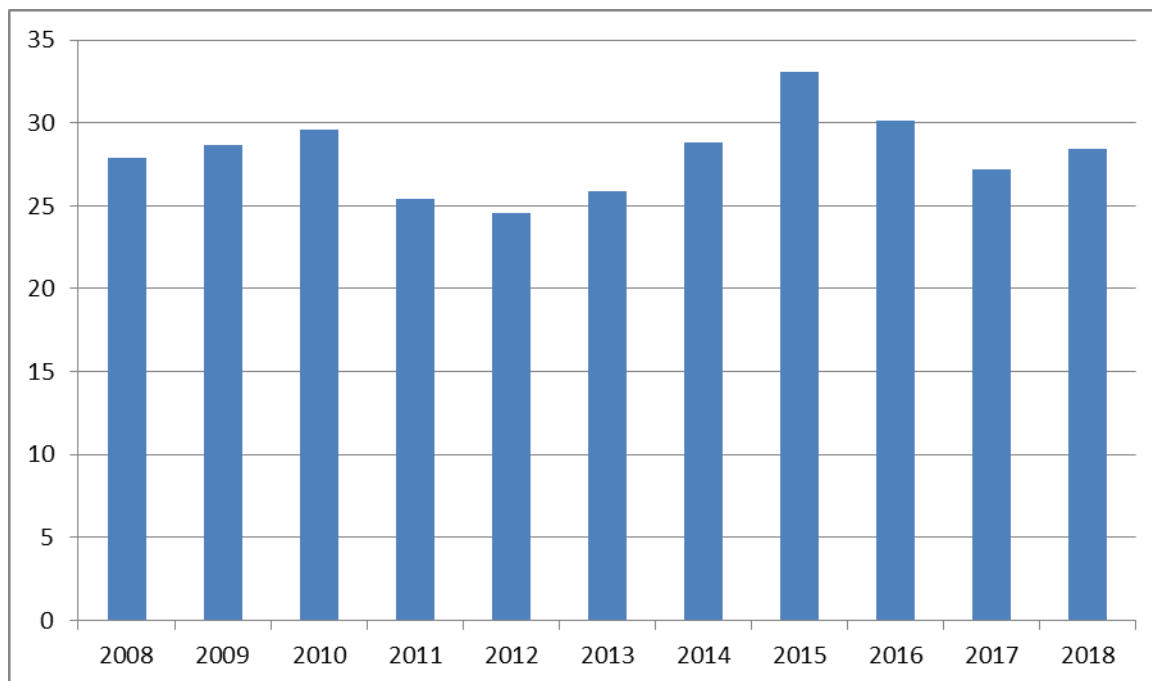
Mənbə: Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyatı Yanında Dövlət Vergi Xidməti
<https://www.taxes.gov.az/az/page/dovlet-budcesine-vergi-ve-sair-daxilolmalar>, 01.01.2020

Diagram 3-də verilən göstəricilərə əsasən görürük ki, vergi ödəyicilərinin miqdarı hər il getdikcə artan qrafiklə davam eləyir. Bu xoşədicə vəziyyətdir, amma eyni vaxtda da iş yükünün yüksəlməsi söyləməkdir. Bu dəlil kameral vergi monitorinqinin önəmini və mühümlüyünü bir daha təsdiq eləyir.

Diagram 8-dən əldə edilən nəticəyə görə vergi yoxlamasının miqdarı hər il

enməyə tərəf davam eləyir. Yoxlama miqdarının ən minimum göstəricisi 2018-ci ildə qeydə alınmışdır.

Diagram 7: Vergi daxilolmalarında ƏDV-nin çəkisi (%)

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyatı Yanında Dövlət Vergi Xidməti
<https://www.taxes.gov.az/az/page/dovlet-budcesine-vergi-ve-sair-daxilolmalar>, 01.01.2020

2019-cu il AR-nın vergi sistemində bir çox mühüm islahat və dəyişikliklərlə yadda qaldı. AR-nın VM-də dəyişikliklər edilməsi barəsində AR-nın 30 noyabr tarixli 1356-VQD nömrəli Qanunu ilə VM-də (1) sahibkarlığın dəstəklənməsi, (2) vergidən yayınmanın və kölgə iqtisadiyyatının miqyasının azaldılması, (3) vergitutma bazasının böyüdülməsi, (4) vergi inzibatçılığının inkişaf etdirilməsi və (5) vergi güzəştlərinin əlverişliliyinin artırılması istiqamətləri üzrə mühüm dəyişikliklər edilmişdir (VM-də edilmiş dəyişikliklər suallar və cavablarda 2020).

Vergitutma sferasında aparılmış islahatların başlıca istiqamətlərindən biri də sadələşdirilmiş vergi sisteminin tətbiqidir. Azərbaycanda 950 minə qədər vergi ödəyicisindən 30 min nəfəri ƏDV, qalanları isə sadələşdirilmiş vergi ödəyiciləridir. Sadələşdirilmiş vergi ödəyicilərinin ödədiyi vergilərin həcmi ümumi vergi ödəmələrinin təqribən 5,5%-ini təşkil edir. İnkişaf etmiş ölkələrin əksəriyyətində bu rəqəm bir neçə dəfə yüksəkdir. Azərbaycanda vergi sistemində son zamanlar aparılan islahatlar, qanunvericilik və inzibatçılıq sahəsində yerinə

yetirilən dəyişikliklərin sahibkarlar ilə vergi orqanları arasında münasibətlərin yeni müstəviyə keçirilməsinə istiqamətlənib. 2019-cu il bu istiqamətlər üzrə həyata keçirilmiş qanunvericilik, inzibatçılıq həmçinin struktur islahatları ilə xarakterizə olunub. İslahatların bir çoxu vergi qanunvericiliyinə edilmiş son dəyişikliklərdə də öz əksini tapıb. Qanunvericiliyə edilən dəyişiklikliyin əsas istiqamətlərindən biri də sahibkarlığın dəstəklənməsidir. Aparılmaqda olan islahatların xüsusi prioritetlərindən biri də əhalinin nağdsız ödəniş imkanlarının və stimullarının artırılması ilə bağlıdır.

Eviews analiz:

Tədqiqatın bu hissəsində vəzifə gəlirlərinin pul inkişafına təsiri ekonometrik bir model tərəfindən araşdırılmışdır. Qiymətləndirmə bazası olaraq 2000-2019 illəri üçün illik ölçü bilən məlumatlardan istifadə edən ekonometrik bir model yaradıldı və nəticələr bölündü.

Ekonometrik modellərdən istifadə edərək qiymətləndirmə apararkən vacib şərtlərdən biri də əldə edilmiş nəticələrin davamlı olmasıdır. Bunun üçün müxtəlif strategiyalardan istifadə edərək nəticələrin etibarlılığını yoxlamaq üçün bu günə qədər müxtəlif metodologiyalar təklif edilmişdir. Kağızdakı bütün qiymətləndirmələr Eviews 9 programından istifadə edilmək üçün yönəldilmişdir.

Faktiki məlumatlar AR DSK-nin və Dünya Bankının statistik məlumat bazasından götürülmüşdür. Bu araşdırmada nəticələrin qanuniliyini yoxlamaq üçün və ya günün sonunda öyrənmə obyektini olan şərtləri ölçmək üçün ən az kvadratlar (LS) strategiyasından istifadə edilmişdir.

Ən kiçiy kvadratları üsulunu reqressiyan analizində əsaslı üsullardan biridir olur, təsadüf xəta daşımış dəyişənin qiymətləndirməsində istifadədə olur. Ən kiçik kvadrat üsulu mahiyyətinə bunun adında görünən kimi ölçmənin nəticəsi ilə əldən olunmuş qiymətlərin və ya gözlənilmiş qiymətlərin arasında fərqi (xətanı) kvadrat minimallaşmış olmasını əsaslandırır. Funksiyada model eləcə seçilir ki, onun verdiyi qiymətləri arasındakı olmuş fərqlərin kvadratların cəmidə minimal olur.

Dəyişdiricilərdə çox sayda texnikanın bir hissəsindəki amillərin (1) birləşmə əlaqəsi və ya dəyişənlərin əlaqəli bir əlaqəyə sahib olması üçün birlikdə olmaları

cəlbedicidir. $I(0)$ və $I(1)$ olmadığı nöqtədə, amillərin dərəcəsi və 1 istəyin fərqliliyi ilə sabit və ya sabit olmamaq üçün dərk olunur. Dəyişənliyin səviyyədə sabit olması şansı, $I(0)$ hesablanır. Başqa bir şey, birinci dərəcə təzadları müəyyən edilir və ya sabit yoxlanılır. Bu vəziyyət üçün sabit dəyişən $I(1)$ düşünülür. Zaman əsaslı dəyişənin hər bir zamanda aralığı üç ehtimalın paylanmasıyla eynidirsə, dəyişən stasionar sayılır. Dəyişənin stasionallığını yoxlanması haqda Gücləndirilmiş Dikey Fuller (Augmented Dickey-Fuller, ADF), Phillips-Perrone (PP) və Kwiatkowski-Phillip-Schmidt-Shin (KPSS) Əsas kvadrat (Unit root) testləri tətbiq oluna bilər. ADF və PP testlərində H_0 hipotezi olaraq dəyişən qeyri-stasionardır və ya əsas kökün problemləri vardır qəbulu edilir. KPSS testində isə H_0 hipotezinə dəyişənin stasionarı olaraqdan qəbulu olur.

Ekonometrik təhlilin digər əsaslı şərtlərindəndə bir olmuş qalıqlarında normallıq paylanmasının yoxlanması ilə Jarque-Bera Histogram Normality Test vasitəsi ilə yoxlanılır. Jarque-Bera normallıq testinin H_0 hipotezinə qara küylü xəta normallaşmış paylanmanı malikdir olaraqdan qəbulu edilir. Əgər probability göstəricisində 5.00%-də böyük olarsa, bu H_0 hipotezinin qəbul olunması və qalıqlarda normal paylanmanın olduğu göstərilir.

Azərbaycanda vergi gəlirləri və iqtisadi artım arasındakı əlaqə ekonometrik metodologiya ilə qiymətləndirilib və təhlil edilmişdir. Başqa ifadə ilə desək vergi gəlirlərinin ÜDM üzərindəki təsiri qiymətləndirilmişdir.

Ekonometrik araşdırmada, detallı səhvləri məhdudlaşdırmaq üçün əvvəlcə modellərin qiymətləndirilməsində istifadə ediləcək amillərin nümunə müayinəsini istiqamətləndirmək rahatdır. Burada model amillər müntəzəm logaritmik vəziyyətdə istifadə ediləcəkdir. Günün sonunda çevik (nisbət dərəcəsi) münasibət modellərdə cəmlənəcəkdir.

Qiymətləndirməsi aparılan ekonometrik modelin tənliklə ifadəsi belədir:

$$\log(\text{ÜDM}) = \beta_0 + \beta_1 * \log(\text{Vergi gəlirləri})_t + u_t$$

Burada β_0 və β_1 əmsalları regressiya əmsallarıdır, t zaman faktorunu ifadə edir, u_t isə modelin ağ küy xətasıdır. Vergi gəlirləri əsas dəyişəndir. ÜDM isə asılı dəyişəndir. Qiymətləndirmədə xüsusi əhəmiyyət kəsb edən əmsal β_1 əmsalıdır.

Cədvəl 1-də dəyişənlərin təsviri statistikası yer alır.

Cədvəl 9: Dəyişənlərin təsviri statistikası

Dəyişənlər	Ortalama	Standart yayınma	Minimum	Maximum	Normal paylanma
ÜDM	2.86	2.61	3.25	79.80	0.2729
VG	4.54	3.31	95	10.04	0.4140

Mənbə: Müəllifin E-views proqramında etdiyi hesablamalar əsasında tərtib edilmişdir.

Cədvəl 1-dən göründüyü kimi ÜDM-nin ortalama qiyməti 2.9 milyard manat, bu məbləğdən yayınma isə 2.61-dir. 1994-2018-ci illər aralığında ÜDM-nin minimum dəyəri 3.3 milyon manat, maximum dəyəri 79.9 milyard manat olmuşdur. ÜDM ilə bağlı məlumatlar normal paylanmaya malikdir ($p=0.27 > 0.05$).

Digər tərəfdən, vergi gəlirlərinin ortalama məbləği 4.5 milyard manatdır, bu dəyərdən yayınma 3.31 olmuşdur. İllər ərzində vergi gəlirlərinin minimum dəyəri 95 milyon manat, maximum dəyər 10.04 milyard manat olmuşdur. Vergi gəlirləri də normal paylanmaya malikdir ($p=0.41 > 0.05$). Daha sonra dəyişənlərin stasionar olub olmadığını yoxlamaq üçün ADF vahid kök testi edilmişdir. Dickey və Fuller (1981) tərəfindən hazırlanmış genişlənmiş Dickey-Fuller (ADF) testi dəyişən seriyaların sabit olub olmadığını yoxlamaq istifadə edilir. ADF testinin nəticələri Cədvəl 2-də ümumiləşdirilmişdir. Cədvəldə göstərilən ADF testlərinin nəticələrinə əsasən dəyişənlərin səviyyədə stasionar olmadığı nəzərə çarpır.

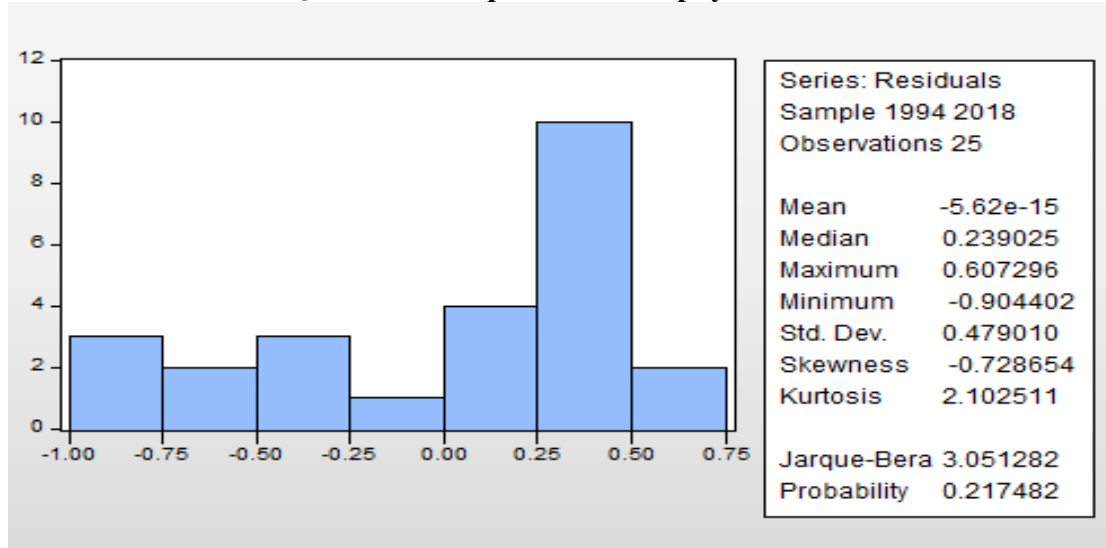
Cədvəl 10: Vahid kök testinin nəticələri

Dəyişənlər	Səviyyədə		Birinci tərtib fərq		Nəticə
	t statistik	P dəyəri	t statistik	P dəyəri	
ÜDM	1.422855	0.9985	-3.315590	0.0259	I(1)
VG	0.497526	0.9829	-3.705086	0.0111	I(1)

Mənbə: Müəllifin E-views proqramında etdiyi hesablamalar əsasında tərtib edilmişdir.

Lakin ADF test nəticələrində dəyişənlərin birinci tərtib fərqi alındıqdan sonra vahid kökləri olmadığı aşkar edilmişdir. ADF testinin nəticəsi olaraq, bütün dəyişən seriyaların I (1) və ya digər mənada, birinci tərtib fərqdən stasionar olduğu aşkar edildi.

Qrafik 7: Qalıqların normal paylanması

Mənbə: Müəllifin E-views proqramında etdiyi hesablamalar əsasında tərtib edilmişdir.

Şəkil 1-də model yataqlarının tipik yayılması haqqında məlumat göstərilir. Jarque-Bera sınağı adi ötürməni yoxlamaq üçün istifadə edildi. 5% -dən çox diqqət çəkən bir p-qiymətləndirmə, əmanətlərin adi çatdırılmasını söyləyən H_0 fərziyyəsinin tanınmasına imkan verir. Bütün bunlar birmənalı olaraq, sınaq nəticələrində göstərildiyi kimi, depozitlər ümumiyyətlə dağılmadı.

Müsbət uzanan bir test nəticəsi, model nəticələrinin deşifr edilə biləcəyini göstərir. Faktorlarla qiymətləndirmə əmsalları arasındakı əlaqə Cədvəl 3-də göstərilmişdir.

$$\text{Log}(\ddot{UDM}) = 14.37 + 0.993 * \log(\text{vergi gəlirləri})$$

Tənlikdən əldə edilən nəticə əsasında demək olar ki, vergi gəlirlərinin 1% artması, $\ddot{UDM}$ -də 0.99% artışa səbəb olacaqdır. R squared dəyəri aslı dəyişənin neçə faizinin sərbəst dəyişənlə izah olunduğunu göstərir. Modeldə aslı dəyişən $\ddot{UDM}$ -nin 89%-i əsas dəyişən vergi gəlirləri ilə izah olunur. P dəyərinin 5%-dən kiçik olması modelin əhəmiyyətli olduğunu göstərir.

Cədvəl 11: Araşdırmanın modeli

Dəyişən	Əmsal	Standart yayınma	t-statistik	P dəyəri
Log(VG)	0.993638	0.073018	13.60815	0.0000

Qeyd: $R^2=0.89$, $F=185.18$, $p=0.000$

Mənbə: Müəllifin E-views proqramında etdiyi hesablamalar əsasında tərtib edilmişdir

Qeyd olaraq bildirək ki, dəyərləndirmə zamanı yalnız vergi gəlirlərini ÜDM-yə təsiri nəzərə alınmış, digər faktorların təsiri sabit qəbul edilmişdir.

Qiymətləndirmənin nəticələri bizə vergi gəlirlərinin artması Azərbaycanın ÜDM-nin artmasına təsiri ilə bağlı əhəmiyyətli informasiya verir. Belə ki, nəticələr vergi gəlirlərinin ÜDM-yə təsirinin müsbət və əhəmiyyətli olduğunu göstərir.

III FƏSİL . MAKROİQTİSADI TARAZLIĞIN TƏMİN OLUNMASI ÜÇÜN FİSKAL SİYASƏTİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Azərbaycan Respublikasının makroiqtisadi tarazlığının təmini fiskal siyasətin prioriteti kimi

Dünyadakı proseslər Azərbaycan iqtisadiyyatına mühüm təsirlər göstərir. Bu proseslər ölkə iqtisadiyyatında müsbət və ya mənfi nəticələrin meydana gəlməsinə səbəb ola bilər. Dünya bazarında neft qiymətlərində yaranmış dəyişikliklər ölkəmizin iqtisadiyyatında yaranan proseslər ilə birbaşa əlaqədardır. Bütün bunlar isə öz növbəsində ÜDM-un həcminə təsirsiz ötüşmür. Aydındır ki, ARDNF-dan dövlət büdcəsinə transfertlər yönəldilir və neftin qiymətində baş vermiş hər hansı bir dəyişiklik bilavasitə bu köçürmələrin həcminə öz təsirini göstərir. Ölkəmizin dünya bazarlarına ixrac etdiyi məhsullar içərisində mühüm yeri neft və neft məhsulları tutur. Bu səbəblərdə ixrac edilən məhsulların bazar qiymətlərindəki hər hansı dəyişiklik büdcə gəlir və xərclərinə təsirsiz ötüşmür. İqtisadiyyatımızın təbii resurslardan asılılığının azaldılması dövlətimizin qarşısında duran prioritet məqsədlərdəndir. Dövlət büdcəsinin formalaşdırılmasında, ARDNF-dan yönləndirilən transfertlərin ümumi çəkisi hələdə yüksəkdir. Hazırkı durum ölkədəki makroiqtisadi sabitliyin qorunub saxlanılmasına ciddi təsir edir.

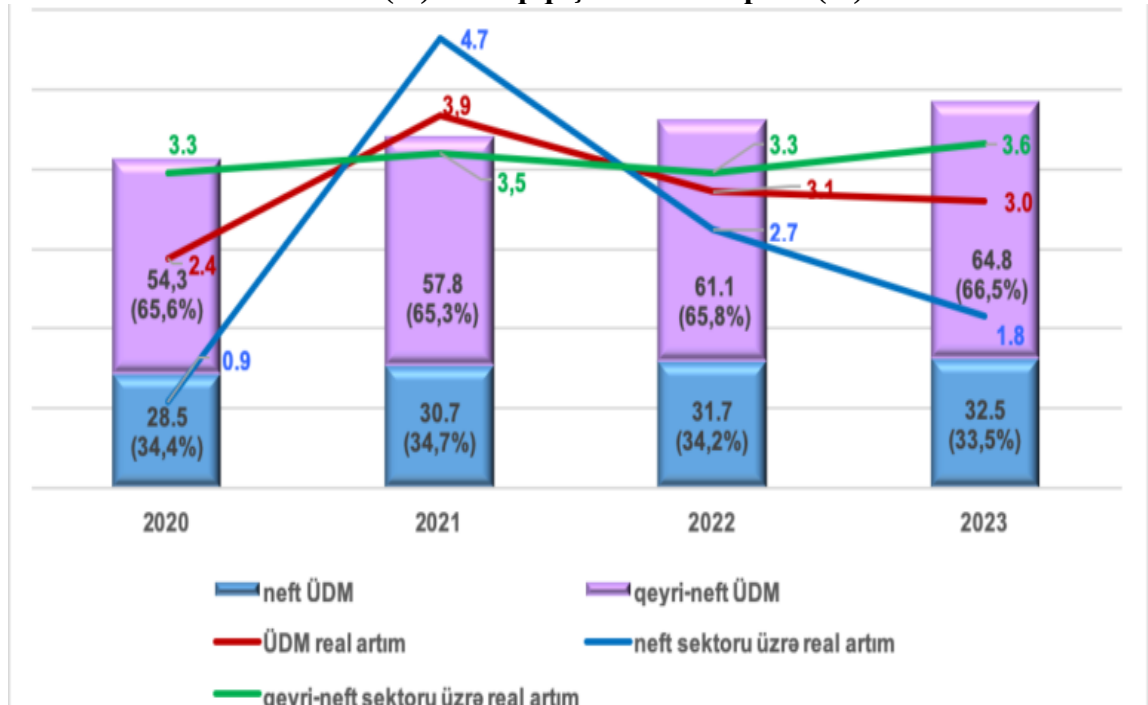
Alimlərin araşdırmalarına əsasən ölkəmizin təsdiq olunmuş neft-qaz rezervləri Qazaxıstan, İran və Səudiyyə Ərəbistanı kimi analoji göstəricilərə malik ölkələr ilə müqayisədə erkən tükənə bilər. Kiçik karbohidrogen yataqlarında aparılmış kəşfiyyat işləri bu müddəti uzada bilər. Hal-hazırkı vəziyyət isə onu tələb edir ki, neft və qaz ehdiyatlarından əldə ediləcək gəlirlərdən asılılıq, qarşıdakı 30 il müddətində azaldılsın. Bu kimi strateji hədəflərə nail olmaq üçün mühüm addımlar atılır.

2020 və sonrakı 3 il ərzində həyata keçiriləcək büdcə-vergi siyasəti 4 prinsipə əsasən formalaşdırılmışdır. Bunlar aşağıdakılardır.

1. Dövlət büdcəsinə neft gəlirlərinin köçürülməsi;
2. Xərc-investisiya intizamı modelinin yaradılması;

3. OMX-lər çərcivəsinin gücləndirilməsi;
4. Nəticəəsaslı büdcə mexanizminin yaradılması.(Qızıl qaydanın tətbiqi)

Diaqram 8: 2020-2023-cü illərdə ÜDM, onun strukturu (mln. mnt-la), pay nəticələri (%) və həqiqi çoxalma templəri (%)

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi
<https://www.economy.gov.az/index.php?locale=az&lang=az>, 03.01.2020

Ölkəmizin MN-nin hazırkı paylaşdığı büdcə proyektlərinin çıxışında ortazamanlı zaman üçün makroiqtisadi ehtimallar öz çıxışını göstərmişdir.

2020-də dövlətdə ÜDM-nin miqdarının həqiqi anlamda 3,0 % çoxalaraq 83,3 milyard manata, həmçinin neft olmayan ÜDM-in miqdarının isə gerçək formada 3,8 % çoxalaraq 54,6 milyard manata yaxınlaşacağı ehtimal olunur. Eyni zamanda, 2021-ci ildə qaz emalının anidən çoxalması nəticəsində neft sahəsinin artımında faydalı sıçrayış proqnozlandırılmaqdadır. Ümumi ehtimallara istinad, 2023-ə kimi ÜDM 98,5 mlrd AZN-a yaxınlaşacaqdır. Qeyri-neft sahəsinin tərəqqisinin təmin olunması gələcək illər ərzində də əsas iqtisadi prioritetlərdən biri olmağa davam edəcəkdir. Ortavaxtlı zamanda ÜDM-in strukturunda neft sahəsi olmayan bölmənin hissənin 66,8 % aratacağı ehtimal olunur. 2020-ci ilə uyğun hazırkı fəaliyyətlər fondunda 2,2 milyard ABŞ dolları və ya ÜDM-in 4,5% dərəcəsində mübət gəlir ehtimal olunur ki, bu da maliyyənin effektivliyi depozitindəki defisiti

bütöv bağlayacaqdır. Hazırki fəaliyyətlər hesabındakı gəlir ən çox ticarət hesabındakı gəlirin fonduna yaranacaqdır. Ölkədən satılan məhsulların miqdarının ortazamanlı vaxtda orta əməliyyatla 3,8% çoxalaraq, 21,0 milyard manata eyni nisbəti ehtimal olunur. Ehtimallara istinadən kənar ticarətdə alışın dərəcəsi isə müqayisədə çox aşağı temple (3,9 %) çoxalacaqdır.

Diagram 9: 2020-2023-cü illər üzrə əhalinin nominal gəlir və xərcləri (mlrd. manatla) və əməkhaqqı səviyyəsi (manatla)

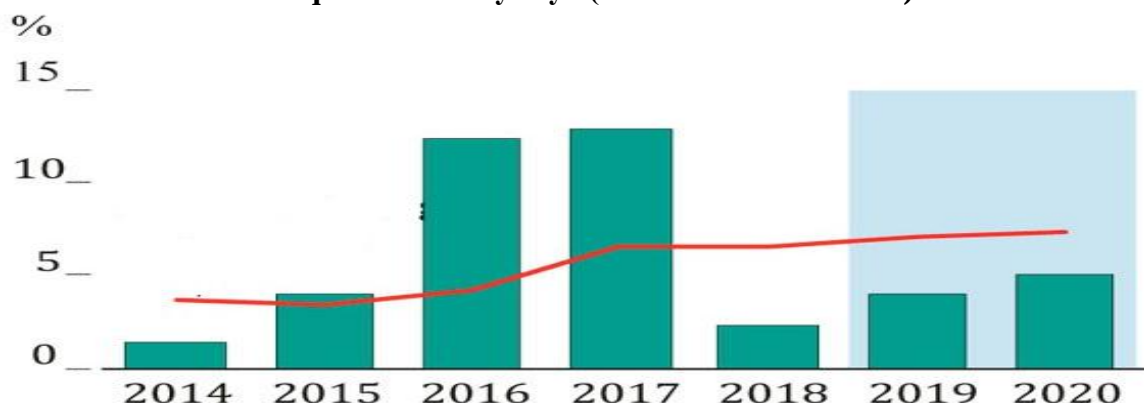
Mənbə: Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi
<https://www.economy.gov.az/index.php?locale=az&lang=az> 03.01.2020

2020-də batma pilləsinin 4,6 % yaranacağı ehtimal olunsada, irəlindəki 3 ildə çoxalma intensivliyinin azalması və ümumilikdə tək ədəd olan batma pilləsinin müdafiəsi proqnozlaşdırılır. Tamamilə tədiyə və ticarət hesablarındakı profisit hərəkət, tək və maliyyə siyasətlərin rabitələndirilmiş formada hərəkət edilməsi milli manatımızın alış-veriş məzənnəsinin hazırki ildəki qədər dəyişməz olacağının tərəfindədir. Burada, 2020-ci ilə aid manat/ABŞ dolları səviyyəsinin 1,7 göstəricidə qalması gözlənilir. İnflyasiya dərəcəsinin sabilləşdirilməsi və məzənnə sabilləşdirilməsinin müdafiə edilib qorunması ortazamanlı vaxtda insanların sosial ruh dərəcələrinə də profisit effekt nümayiş etdirəcəkdir. Gözləntilərə istinadən sonrakı il və növbəti üç ildə insanların əldəetmələrinin həqiqi izahda orta hesablamayla 8,3% çoxalaraq 2023-cü ildə 80,3 milyard manata, xərclənmələrinin isə 7,9% çoxalaraq 69,4 milyard manata kimi artımı gözlənilir. Hazırki vaxtda

insanların sosial ruhunun artımı üçün reallaşdırılmış işlərin göstəricisində iqtisadiyyatın tam bölmələri üzrə orta aylıq əmək qazancı dərəcəsinin 2020-də 15,5% çoxalması proqnozlaşdırılır.

İqtisadi sabitlik deyildi zaman iki təməl məsələ üzərində durmaq lazımdır. Bunlardan birincisi qiymət sabitliyi, digəri isə tam məşğulluğun təmin edilməsidir.

Diagram 10: İnflyasiya (2014-2020-ci illər üzrə)

Mənbə: <https://banker.az/aib-az%C9%99rbaycanda-iqtisadi-artim-2-5-d%C9%99k-gucl%C9%99n%C9%99c%C9%99k-inflyasiya-5-s%C9%99viyy%C9%99sind%C9%99-q%C9%99rarlasacaq/>

Diagramdan aydın olur ki, Azərbaycanca iqtisadi artım 2.5%-dək güclənərək, inflyasiya 5% səviyyəsində qərarlaşmışdır.

2020-2023-cü illər ərzində bir sıra istiqamətlər üzrə dövlət investisiya proqramları həyata keçiriləcəkdir. Ümumi investisiyaların illər üzrə həcmi aşağıdakı cədvəldə görə bilərik.

Cədvəl 12: 2020-2023-cü illər üzrə investisiyaların həcmi.

İllər	İnvestisiyaların həcmi (mlrd. manat)
2020	4,9
2021	3,6
2022	3,4
2023	4,9

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi
<https://www.economy.gov.az/index.php?locale=az&lang=az> 03.01.2020

Müəssisələrin əksəriyyəti sosial təməl müəssisələrin icrası ilə əlaqələndiriləcəkdir. Bu şəkildə 2020, 2021, 2022 və 2023-cü illərdə ayrı-ayrılıqda bu vəzifələrin icrası üçün 3.7 milyard, 2.56 milyard, 2.3 milyard və 3 milyard manat təyin ediləcəkdir.

2020-ci ildə institusional fəaliyyətə vəsait qoymaq niyyətində olmamasına baxmayaraq, 2023-cü ildə bu 0.4 milyard olacaqdır. manat təyin edilməsi nəzərdə tutulub. Dövlət sahibkarlıq proqramı 2020-2023-cü illərdə 17 milyard manat çəkməsini vizual olaraq göstərir, bunun 3,1 milyardı. manatı xarici avanslara zərər vurur. Ölkəmizin ixrac potensialının əsas hissəsini neft və neft məhsulları təşkil etdiyindən dünya bazarlarında enerji qiymətlərində yaranmış təlatümlü vəziyyət ölkənin gəlir siyasətinin qarşıdakı dövrdə yenidən şəkilləndirilməsini tələb edir. Bu istiqamətlər üzrə kölgə iqtisadiyyatının yarada biləcək fəsadların aradan qaldırılması, vergi qanunvericiliyi və vergitutma bazasının genişləndirilməsi ilə bağlı tədbirlər həyata keçiriləcəkdir.

Dünya üzrə COVID-19 virusunun pandemiyası büdcə gəlirlərinin kəskin azalmasına səbəb oldu. Dünya bazarında mart ayında neftin 1 barrelinin qiymətinin 20 dollara düşməsi də büdcə gəlirlərinə təsir etmişdir. Ancaq ölkəmizdə belə forsmajor hallarına hazırlıq işləri görülmüşdür və bu proses fiskal siyasətdən də yan keçməmişdir.

Belə ki, 2008-2018 ci illər ərzində Azərbaycanda həyata keçirilən fiskal və monetar siyasətin əsas istiqaməti ölkəmizdə iqtisadi artımın dəstəklənməsinə yönəldilmişdir. Qeyd edilən dövr ərzində Azərbaycan makroiqtisadi göstəricilərinə əsasən dünya miqyasında mühüm uğurlar əldə edərək, qabaqcıl mövqedə qərarlaşmışdır.

Cədvəl 13: Növbəti büdcə ili və ortamüddətli dövr və ötən 2 il üzrə büdcənin vergi və qeyri- vergi gəlirlərinin ümumi məbləği, habelə hər iki kateqoriyanın daxilolma mənbələri üzrə göstəriciləri

		2020-ci il proqnoz	2021-ci il proqnoz	2022-ci il proqnoz	2023-cü il proqnoz
Gəlirlər		24,134,500.0	24,770,000.0	25,143,000.0	25,942,000.0
I. Vergilərdən daxilolmalar		10,507,000.0	11,119,000.0	11,466,000.0	12,210,000.0
1	Fiziki şəxslərin gəlir vergisi	1,175,000.0	1,260,000.0	1,327,000.0	1,395,000.0
2	Hüquqi şəxslərin mənfəət (gəlir) vergisi	2,656,500.0	2,867,000.0	2,908,000.0	3,345,000.0
3	Hüquqi şəxslərin torpaq vergisi	45,000.0	45,000.0	45,000.0	45,000.0
4	Hüquqi şəxslərin əmlak vergisi	211,000.0	212,000.0	213,000.0	218,000.0
5	Əlavə dəyər vergisi	4,735,000.0	4,913,000.0	5,086,000.0	5,272,000.0
5.1	AR-nın ərazisinə malların idxalına görə əlavə dəyər vergisi	2,705,000.0	2,780,000.0	2,810,000.0	2,835,000.0
6	Sadələşdirilmiş vergi	380,000.0	404,000.0	447,000.0	474,000.0
7	Aksizlər	1,049,000.0	1,151,000.0	1,170,000.0	1,188,000.0
7.1	AR-nın ərazisinə malların idxalına görə aksiz	300,000.0	325,000.0	330,000.0	335,000.0
8	Yol vergisi	121,000.0	132,000.0	134,000.0	137,000.0
8.1	Xarici dövlətlərin avtonəqliyyat vasitələri sahibləri tərəfindən ödənilən yol vergisi	45,000.0	46,000.0	46,000.0	47,000.0
9	Mədən vergisi	134,500.0	135,000.0	136,000.0	136,000.0
II. Qeyri vergi daxilolmaları		13,627,500.0	13,651,000.0	13,677,000.0	13,732,000.0
1	Gömrük rüsumları	950,000.0	987,000.0	1,004,000.0	1,029,000.0

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi
<https://www.economy.gov.az/index.php?locale=az&lang=az> 03.01.2020

Yuxarıdakı cədvəldə müvafiq siniflər üzrə cari və sonrakı 3 il üzrə dövlət xərcləri gəlirlərinin rəqəm göstəriciləri göstərilir. Bir qayda olaraq, pulsuz yüklənən gəlir planlaşdırma işində böyük bir iş götürür. Hər il olduğu kimi, il ərzində məsuliyyətli gəlirlərdə kritik bir artım var. Qiymətləndirmə gəlirləri arasında xərc daxilolmaları daxilində qiymətləndirmə əhəmiyyətli olur. Sonrakı üç il ərzində ƏDV gəlirlərinin 11,34% artacağı gözlənilir. Müqayisəli model fərdi qiymətləndirmə gəlirləri kimi fərdi fərdi xərclər ölçüsündə də əksini tapacaqdır.

Ödənişsiz gəlirlərdəki ən böyük aktivlər ARDNF-dən dövlət maliyyə planına keçir. Millət iqtisadiyyatının neftdən asılılığı neft gəlirlərini xərclənən gəlir əsasını təşkil etmişdir. Bu və ya fərqli ödəmə mənbələri müayinənin 2.1-cü fəslində ətraflı şəkildə təsvir edilmişdir. (Bax Şəkil 2.7). Verginin qiymətləndirilməsi prosesində birbaşa və səlahiyyətli olmasına zəmanət verildiyi kimi, gecikdirilmiş tətbiqetmə dəyişiklikləri dövlətin maliyyə planına xərc xərclərini ölçməyə imkan verəcəkdir. Qısa və orta müddətli dövrdə milli iqtisadiyyatın inkişafının səbəbi xərc xərcləri çərçivəsinin yaxşılaşdırılması və pul dayanıqlığının möhkəmləndirilməsidir.

3.2. Milli iqtisadi gələcək inkişafının təmin olunması üçün büdcə-vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Planet iqtisadiyyatındakı ağır vəziyyət pul strategiyasının müxtəlif ərazilərini yaxşılaşdırmağı vacib edir. Dövlət tərəfindən həyata keçirilən səmərəli xərcləmə strategiyası həm ehtiyat ehtiyatlarından istifadəni, həm də vəzifə təlimlərinin təkmilləşdirilməsini təmin etməlidir. Dövlət tərəfindən axtarılan qiymətləndirmə yanaşması vətəndaşların çəkisinin icazə verilən dərəcəsini təyin etməlidir. Bu xətlər boyunca vətəndaşların maraqları təmin ediləcək, eyni zamanda ittihamlardan həddindən artıq qazanc əldə etmək. Bu nümunə vergi qiymətləndirməsini gücləndirəcək və vergidən yayınma hallarını azaldacaqdır. Planet iqtisadiyyatındakı pul ilə əlaqəli fəvqəladə hal həm özəl, həm də açıq ərazilərdə demək olar ki, bütün xalqlara mənfi təsir göstərir. Ümumiyyətlə, fəvqəladə hallar təkrarlanır və orta müddət üçün uğurlu pul alətlərinin inkişafı fəvqəladə halın təsirlərini azaltmağa təsir edəcəkdir. Bu səbəblə görülməli tədbirlər arasında xərc dərəcələrinin azalması da mövcuddur. Beləliklə, dövlət fəvqəladə vəziyyətin təsir etdiyi əraziləri bərpa etməlidir. Sistemdə ödəniş gəlirlərinin azalmasına səbəb olmasına baxmayaraq, maliyyə planının bunun üçün fərqli mənbələrdən ödəməsi tələb olunur.

Müasir dövrdə büdcə-vergi siyasətinin formalaşma və həyata keçirilməsi prosesi, iqtisadi inkişafın bir sıra mərhələləri ilə qarşılıqlı əlaqələri ilə yerinə yetirilir. Meydana çıxan dövri tərəddütlərin aradan qaldırılması məqsədilə yeni

fiskal təsir vasitələrinin işlənilib hazırlanması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bununla bağlı olaraq ölkə iqtisadiyyatında ölkə iqtisadiyyatının dayanıqlılığının gücləndirilməsi məqsədilə fiskal siyasətdə mühüm tədbirlər həyata keçirilmişdir. Eləcədə fiskal siyasətə təsir göstərən faktorların düzgen qiymətləndirilməsinə və orta dövr ərzində proqnozların verilməsini təmin edən yeni alətlərin tədqiqinə ehtiyac duyulur. Son dövrlərdə ölkəmizdə həyata keçirilən fiskal siyasətin əsas istiqaməti vergilərin azaldılmasına yönəldilmişdir. Dünya iqtisadiyyatında vergi yükünün əmsalı mühüm makroiqtisadi göstərici hesab edilir. Bir sıra fərziyyələrə əsasən bu əmsalın 0.25 həddi son hədd hesab edilir. Əgər vergidən daxilolmaların həcmnin Ümumi Daxili Məhsula nisbəti 25 %-dən yüksək olarsa, bu iqtisadiyyata mənfi təsir göstərəcəkdir. Vergi yükünün vergi dərəcələrinin dəyişdirilməsi yolu ilə tənzim edilməsi qəliz idarə olunan prosesdir. Həmçinin büdcə yetməzliyi və inflyasiya şəraitində bu cür dəyişikliklərin edilməsi istehsal subyektlərinin investisiya aktivliyinə mənfi təsir göstərəcəkdir. Bu cür vəziyyətdə müəssisənin öz maliyyə resursları hesabına istehsalının miqyasını artırmağı çətinləşdirir. İnvestisiya və innovasiya yönümlü sahələrdə vergi yükünün azaldılması mühüm vergi güzəşti hesab olunur. Digər sahələr ilə müqayisədə bu sektorda edilmiş güzəştlərdən düzgün istifadənin monitorinqini aparmaq mümkündür. Bu vasitə mövcud güzəştlər vasitəsilə müəssisələrin əldə etdiyi vəsaitlərə dövlət nəzarətini formalaşdırır. Ümumiyyətlə bu güzəştlər müəssisənin sərəncamında qalan gəlirin artmasına habelə fəaliyyətinin gücləndirilməsinə təkan verir. Son dövrlər real sektorun inkişafında təsərrüfat subyektlərinin şəxsi maliyyə resursları əsas mənbə hesab edilir. Bütövlükdə fiskal siyasət qısa və ortamüddətli dövrdə ölkə iqtisadiyyatının stabil saxlanılmasına yönəldilməli və büdcə gəlirlərini xərclərə nisbətən artım tempinin təmin olunmasına istiqamətlənməlidir. Yuxarıda qeyd edilən istiqamətlər üzrə bir sıra məsələlərin həllində aşağıdakı bir neçə mexanizmin tətbiqi məsləhət edilir:

- Mövcud qanunvericiliyə əməl edilməməsi şəraitində inzibati məsuliyyət tədbirlərinə yenidən nəzər yetirilməsi;

- Xüsusi vergi məhkəmələrinin yaradılması;

-Ərazi üzrə vergi yoxlamalarının aparılması və orta vergi yükünün tətbiq edilməsi;

- Transfert və xarici ticarət əməliyyatlarında qiymətin yaranmasına nəzarət edilməsi

-Vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi istiqamətində tədbirlərin davam etdirilməsi.

Dövlət fiskal siyasət vasitəsilə büdcə gəlirlərinin mənbələrinə və xərclərinin istiqamətlərinə təsir göstərir. Bu məqsədlə vergi dərəcələri və növlərindən, yığım, köçürmə və s. büdcə ayırmaları, dövlət xərclərinin həcm və tərkibindən istifadə olunur. Fiskal siyasət özünün müəyyən tələblərinin təmin olunmasına əsasən yerinə yetirilir. Bunlara məşğulluğun tam təmini, milli gəlirin artımı, inflyasiya səviyyəsinin qorunması və iqtisadiyyatın tərəddüdlərdən qorunmasını aid etmək olar. Dövlət tərəfindən fiskal siyasət daim qiymətləndirilir. Bu qiymətləndirilmə 2 aspektdə mümkün olur.

Bunlar aşağıdakılardır:

- a) Fiskal siyasətin istehsalın effektivliyinə təsirinin qiymətləndirilməsi;
- b) Büdcənin gəlir hissəsinin formalaşması.

Fikrimcə yuxarıda qeyd etdiyim 2 faktor bir-birinə çox ziddir, eləcədə ikinci amil daha effektivdir. Ümumiyyətlə fiskal siyasətin həyata keçirilməsində bir çox təzadlı məqamlar meydana çıxır. Bu təzadlar paradoks rolunu oynayır və bunun həlli balanslaşdırılmış siyasətdən keçir. Vergilər fiskal siyasətin mühüm tənzimləyici alət hesab edilir. Beləki vergi daxilolmalarındakı hər hansı dəyişmə dövlət büdcəsinin gəlir və xərclərində özünü əls etdirir. Dövlətin gəlir və xərclərə təsiri bu siyasətin effektivliyinin sübutudur. Beləki bu 2 göstərici nə qədər yüksək olarsa onda nəzərdə tutulmuş sosial-iqtisadi funksiyaların həyata keçirilməsinə daha çox şərait yaranar. Vergilər həm də gəlir bərabərsizliyi faktorunun minimallaşdırılmasını təmin etməlidir. Bu alət vasitəsilə də investisiya qoyuluşu eləcədə məşğulluğun səviyyəsinə böyük təsir göstərir.

AR-da vergi sahəsində aparılan islahatlar bu sistemin səmərəli fəaliyyətini təmin etməklə yanaşı mövcud qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsinə

istiqamətlənmişdir. Dövlət həyata keçirdiyi vergi siyasəti ilə həm büdcəyə vergi gəlirlərinin daxil olmasına nail olmağa həm də istehsalçıların iqtisadi durumunun ağırlaşmamasına çalışır. Bu zaman vergiqoymanın yuxarı həddi müəyyən olunur. Bu həddən yuxarısı sahə və ərazi üzrə vergi ödəyicilərinin vergi mentalitenə əsasən təyin edilir. Büdcə-vergi sahəsində ötən ildən başlayaraq mühüm islahatlar həyata keçirilmişdir. Bu islahatlar əsas etibarilə 2020 və qarşıdakı 3 il ərzində fiskal dayanıqlılığın gücləndirilməsi və makroiqtisadi sabitliyin qorunub saxlanılması məqsədi daşıyırdı. Ötən ilin dekabrında etibarən Çində meydana gələn COVID 19 epidemiyası tez bir zamanda pandemiya halına çevrilərək dünyanın bir çox ölkəsinə yayılmağa başladı. İnkişaf etməkdə olan ölkələr ilə yanaşı hətta yüksək inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadiyyatı bu epidemik bəlanın ağır təsirləri ilə üz-üzə qaldı. Bu virus Azərbaycandan da yan keçməmişdir. Virus ölkəmizdə aşkar olunduğu andan etibarən dövlət tərəfindən bir sıra təcili və təxirə salınmaz tədbirlər həyata keçirilməyə başladı.

Pandemiyanın ölkənin fiskal dayanıqlılığına, makroiqtisadi sabitliyinə, təsərrüfat subyektlərinə və əhaliyə olan iqtisadi təsirlərinin azaldılması məqsədilə 19 mart 2020-ci ildə ölkə prezidentinin sərəncamına əsasən İşçi Qrupu yaradıldı. Pandemiyadan zərər görən bir sıra fəaliyyət sahələrinə 01.01.2020 tarixindən etibarən 1 il müddətində müxtəlif cür vergi güzəştlərinin edilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Eləcədə bu sahələr əmlak və torpaq vergisindən azad edilmişdir. Habelə pandemiyanın mənfi təsirinə məruz qalmış sahibkarlıq subyektlərinə (eləcədə kiçik və orta sahibkarlıq) müvafiq güzəştlərin edilməsi haqqında vergi qanunvericiliyinə dəyişikliklər edilməsi barədə layihə işlənib hazırlanmışdır. Nəzərdə tutulmuş tədbirlər ilkin olaraq 3 mərhələdən ibarətdir.

1. İnfeksiyanın təsir etdiyi zonalarda işləyən nümayəndələrin maaşlarını dövlətin zərərinə ödəmək vizualdır. Bu səbəbdən, 300 min nümayəndəyə ödəmək üçün 215 milyon manat dövlət maliyyə planından ayrıldı.

2. Kiçik miqyaslı müəssisə müəssisə elementlərinə büdcə yardımı təklif etmək. Bu səbəbdən xərclər planından 80 milyon manat verilir. Bələdçi dəsti ilə 300.000-ə qədər fərdi işgüzar görənlər qazanc əldə edəcəklər.

3. Pandemiya və pos-pandemiya dövründə iqtisadi fəallığın qorunub saxlanması üçün vergi güzəştlərinin həyata keçirilməsi. Beləki zərər görmüş sahələr əmlak və torpaq vergisindən azad edilmişdir. Eləcədə mənfəət vergisi ödəyicisi olanlara qazandığı mənfəətin 75 % həcmində vergi güzəştinin edilməsi eləcədə vergi bəyannamələrinin təqdim edilməsinin 01.09.2020 tarixinə qədər təxirə salınması nəzərdə tutulmuşdur. Sadələşdirilmiş vergi əsasında fəaliyyət göstərən kiçik sahibkarlıq subyektlərinə də əhəmiyyətli çəkildə güzəştlər nəzərdə tutulmuşdur. Beləki həmin şəxslər 50 % güzəşt edilməsi nəzərdə tutulmuşdur yeni sadələşdirilmiş vergi dərəcəsi 2%-dən , 1%-ə endirilməsi qeyd edilir.

Aşağıdakı cədvəldən bu güzəştlərin bir hissəsi ilə tanış ola bilərik.

Cədvəl 14: Fəaliyyət sferasına əsasən tətbiq ediləcək vergi əmsalları.

Sahə üzrə vergi dərəcəsi və məbləği	Hazırda	Nəzərdə tutulur
İctimai iaşə sektoru	8 faiz	4 faiz
Sərnişindaşıma (taksi istisna) - hər oturmağa görə	1,8 AZN	0,9 AZN
Sərnişindaşıma (taksi) - hər nəqliyyat vasitəsi üçün*	9 AZN	4,5 AZ

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyatı Yanında Dövlət Vergi Xidməti
<https://www.taxes.gov.az/az/page/dovlet-budcesine-vergi-ve-sair-daxilolmalar>, 01.01.2020

Hal-hazırda hökumət vətəndaşların həyat və sağlamlığını qorunması üçün məqsədyönlü olaraq iqtisadi fəallığın azaldılmasını həyata keçirir. Bununla yanaşı iqtisadiyyatı, sahibkarlıq subyektlərini böhrandan qorunması eləcədə onun yaratdığı mənfi təsirləri minimumlaşdırmaq məqsədilə bu subyektlərin fəaliyyətinin məhdudlaşdırılmasına dəstək verir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Aparılan araşdırma zamanında aşağıda qeyd edilən nəticələrimiz hasil edilmişdir bərabərində təklif verilmişdir:

1. Dövlət yerinə yetirdiyi fiskal siyasət ilə ölkədəki yaranmış iqtisad proseslərin gedişatına daim müdaxilə edir. Fiskal tənzimləmə modeli vergilər eləcədə dövlətin xərclərini dəyişdirilməsini nəzərdən keçirir. Həmin müdaxilə milli iqtisadiyyatın səmərəliliyinin yüksəldilməsi, məşğulluğun səviyyəsini artırılmasına eləcədə büdcənin gəlirliliyinin formalaşdırılması məqsədilə vergitutma sahəsində yerinə yetirdiyi tədbirlərin məcmusudur. Fiskal siyasət iqtisadiyyata heçdə həmişə müsbət təsir göstərmir. Bəzi hallarda fiskal siyasət milli iqtisadiyyatda mənfi təsir effekti də formalaşdırır. Bu siyasətdə başlıca məqsəd istehsalın və məşğulluq səviyyəsini yüksəldilməsi, habelə infilyasiya dərəcəsinin aşağı səviyyəyə endirilməsidir. Həqiqi iş və dəyər təhlükəsizliyinin təmin edildiyi nöqtədə, bu zaman maliyyə planı ümumi faizlə çevik şəkildə tamamlanmış (tərəfsiz konyukturanın pul tənzimləməsi) arasındakı uyğunluğu davam etdirməlidir.

2. Hazırda mütləq qiymət elastikliyi olmayan neokeynsian DSGE modelləri (Dynamic Stochastic General Equilibrium models) çox populyardır. Bu qismən bir çox araşdırmalarda göstərildiyi kimi, neokeynsian modellərinin makroiqtisadi göstəricilərin məcmu statistik xüsusiyyətlərini daha yaxşı əks etdirmələri ilə əlaqədardır. Digər bir əhəmiyyətli amil DSGE modellərinin analitik aparatlarına tələbin olmasıdır. Mərkəzi bankların DSGE modellərinə tələbatının böyük olması, neoklassik modellərdə isə pul siyasəti neytral olduğundan, neokeynsian modellərinin daha intensiv inkişafı təbiidir.

3. Fikrimizcə, fiskal siyasətin müsbət və mənfi təsirlərini bilmədən makroiqtisadi tənzimləmədə istifadə edilməsi düzgün olmaz.

Fiskal siyasətin üstünlüklərinə aşağıdakılar daxildir:

- Multiplikator effekti.
- Xarici lagın olmaması (gecikmə).
- Avtomatik stabilizatorların olması.

Fiskal siyasətin çatışmazlıqları:

- Sıxışdırılaraq çıxarılmanın təsiri.
- Daxili laqın olması.
- Qeyri-müəyyənlik.
- Büdcə kəsiri.

4. Fiskal dayanıqlılıq şərtləndirən amillər tək-cə ölkənin daxilində meydana çıxan makroiqtisadi parametrlərlə bağlı deyil. BVF-nun ekspertlərinin fikrincə, fiskal dayanıqlılıq, makroiqtisadi siyasətin hazırkı durumunun yarana biləcək böhranlar və onların mənfi təsirlərindən müdafiə qabiliyyətidir. Bəzi alimlərin fikrincə isə, fiskal sistemindəki dayanıqlılıq həm indiki, həm gələcəkdəki nəsillərə ehtiyaclarını ödəmək baxımından pis təsirini göstərmir. İrəli sürülmüş fikirlərin düzgünlüyünə əsaslanıb qeydini edək bilərəm ki, fiskal dayanıqlılıq dövlət gəlirlər və xərclərini ortamüddətli dövrdə balanslaşdırılmasını təmin etməlidir.

5. 2008-2020-ci illərin ərzindəki Azərbaycanda aparılmış bu siyasət başlıca istiqaməti ölkəmizdə iqtisadi artımın dəstəklənməsinə yönəldilmişdir. Qeydi edilmiş dövrün ərzindəki Azərbaycanın makroiqtisadiyyat göstəricilərinə əsasən dünya miqyasında mühüm uğurlar əldə edərək, qabaqcıl mövqedə qərarlaşmışdır. 2008-2018-ci illərə diqqət edərək görək ki tək-cə 2013-cü il üçün dövlətin büdcəsində büdcə profisiti yaranmışdır. Dövlətin büdcəsini gəlirlərin böyük həcmi AzDNF-dan transfertlər və VN-dən vergilərdən daxilolmaları hesabına formalaşmışdır. Son dövrlər vergitutma sahəsində nəzarətin gücləndirilməsi dövlət büdcəsinə vergidən daxilolmaların həcmi artırılmışdır. DGK yoluyla dövlətin büdcəsi olmuş vəsaitin həcmində artımlar qeydiyyatla alınıb. Davamlı iqtisadi inkişaf, artan büdcə gəlirləri özlüyündə dövlətin çoxlu iqtisad və sosialoji layihələri həyatda keçirilməsindən vacib rolunu daşıyır.

6. Ümumilikdə hər ilin üçün dövlətin büdcəsinin qanuni şəklindəki qəbulu etdilir. Müxtəlif dövrlərdə ardıcıl olub Büdcə sistemi haqqında qanunu əlavələr və dəyişikliklərlə edilmiş. Dünyada global təhdidlərin artdığı anda sahibkarlığın və iqtisad inkişafda keyfiyyət və kəmiyyətinin yüksəlməsi Vergi Məcəlləsində də çoxlu dəyişiklikləri zəruriləşdirib. 2019-da VM-ə 162 dəyişiklik olub.

Onlardan 73-ü ayrı-ayrı maddələrin dəyişməsilə əlaqəli, 89 ədədi isə texniki dəyişiklikdir. Vergi qanunvericiliyində davamlı olaraq dəyişiklik edilməsi heçdə yaxşı hala gəlmir. Onuda qeydini edək lazım ki, vergilər məcəlləsindəki bu dəyişikliklər iqtisadi qanunauyğunluğun bir tələbidir. İqtisadiyyatımızın inkişaf səviyyəsi və ya artımın tempini Vergi Məcəlləsinə müxtəlif əlavələr və dəyişiklikliyin aparılmasını labüd edirlər. Dəyişkən ekonomik vəziyyətə uyğunluq olaraqdan, qanunvericilikdə yaranmış boşluq və çatışmazlığın aradan aradan qaldırılması dövlət fiskal siyasətin başlıca məqsədidir. Qanunun artırılması və dəyişiklikləri, millətin qiymətləndirmə sistemini təkmilləşdirməklə yanaşı, vətəndaşlara ən böyük üstünlüyü üçün daha geniş fəaliyyət göstərməsinə imkan verir. Pul yanaşmasından istifadə güclü bir qanuni sistem qarşısında müsbət təsir göstərir. Pul dairəsi qəsdən tək bir kompleks kimi işləyir. Həm xərcləmə gəlirlərinin, həm də xərcləmə istifadəsinin normal istifadəsi və rəhbərliyi bu kompleksi daha da genişləndirəcəkdir. Buradakı dəyişikliklər xərc gəlirlərini genişləndirəcək və makroiqtisadi möhkəmliyi inkişaf etdirəcəkdir.

7. Vergi Məcəlləsində müşayiət olunan 7 bölgədə kritik dəyişikliklər edildi:

1) Münasib rəqabət üçün şərt olan ekvivalent və düz pul vəziyyətinin təmin edilməsi;

2) Vəzifə təşkilatının təkmilləşdirilməsi;

3) İşgüzar görmə orqanlarının və inkişaf edən müəssisələrin tənzimləmə çəkisinin azaldılması;

4) Sosial üstünlüklər hesabına əhalinin pulla əlaqəli çəkisinin azaldılması;

5) Biznes elementləri üzrə vergi dərəcəsinin azaldılması;

6) Xərc bazasının genişləndirilməsi;

7) Qlobal məlumat ticarəti üzrə öhdəliklərin yerinə yetirilməsi.

Yuxarıda qeyd edilən istiqamətlərin mahiyyətinə nəzər salaraq.

Bərabər və şəffaf fiskal mühitin təmin edilməsi istiqaməti geniş islahat sferasını əhatə edir. Qeyd edilmiş istiqamət üzrə həyata keçirilmiş dəyişiklik vergiyə calbolunma prosesində meydana çıxan qanunsuz durumları, habelə vergidən yayınmaya qarşı mübarizənin daha da kəskinləşdirilməsini özündə ehtiva

edir. Vergi sistemində şəffaflığın təmin edilməsi üçün vergiödəyicilərinin həyata keçirdiyi riskli, habelə əmtəəsiz əməliyyatlarına qarşı mübarizə gücləndirilmişdir. Bu sektorda kompleks tədbirlər həyata keçirilir.

8. 2020 və sonrakı 3 il ərzində həyata keçiriləcək büdcə-vergi siyasəti 4 prinsipə əsasən formalaşdırılmışdır. Bunlar aşağıdakılardır.

- Dövlət büdcəsinə neft gəlirlərinin köçürülməsi;
- Xərc-investisiya intizamı modelinin yaradılması;
- OMX-lər çərcivəsinin gücləndirilməsi;
- Nəticəəsaslı büdcə mexanizminin yaradılması.(Qızıl qaydanın tətbiqi)

9. Müasir dövrdə büdcə-vergi siyasətinin formalaşma və həyata keçirilməsi prosesi, iqtisadi inkişafın bir sıra mərhələləri ilə qarşılıqlı əlaqələri ilə yerinə yetirilir. Meydana çıxan dövrü tərəddütlərin aradan qaldırılması məqsədilə yeni fiskal təsir vasitələrinin işləni b hazırlanması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Fiskal siyasətə təsir göstərən faktorların düzgün qiymətləndirilməsinə və orta dövr ərzində proqnozların verilməsini təmin edən yeni alətlərin tətbiqinə ehtiyac duyulur. Son illərdə AR-da yürüdü lən fiskal siyasətin əsas istiqaməti vergilərin azaldılmasına yönəldilmişdir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. “İnvestisiya təşviqi sənədinin verilməsi Qaydası Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 18 yanvar tarixli 745 nömrəli Fərmanı ilə
2. Abbasov.İ., Əliyev T. (2018) Qeyri-neft sektorunun iqtisadiyyatı (monoqrafiya) Bakı, Biznes Universiteti,- 315 səh
3. Aras O. N., Süleymanov Q.E. (2010) Azərbaycan iqtisadiyyatı, Bakı Şərq-Qərb, 412 səh
4. Bağirov D.A. (2006) Vergi nəzarəti, (*dərs vəsaiti*) Bakı, Maarif,- 380 səh
5. Bədəlov S.S., Məhərrəmov R.B., Qurbanov F.Ə. (2013) Büdcə sistemi, (*dərs vəsaiti*), Bakı, Şərq-Qərb,- 418 səh
6. Cahangirov P. H. (2018) Müasir şəraitində qeyri-neft sektorunun formalaşdırılması amilləri, (monoqrafiya) Azərb. Elmi-Tədqiqat Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı və Təşkili İn-tu. Bakı, - 198 səh
7. Fərzəliyev M. P. (2017) Qeyri-neft sahəsinin inkişaf problemləri, (monoqrafiya) Bakı, Azərb. Dövlət İqtisad Universiteti, İqtisadi Araşdırmalar Elmi-tədqiqat İn-tu, - 210 səh
8. Hacıyev, F.Ş Azərbaycan Respublikasında strateji yol xəritələrinin gerçəkləşməsində post-neft erasının təhlili və inkişaf perspektivləri, //İqtisadiyyat.- 2017.- 4-10 may.
9. Həsənov F., Əlirzayev E. (2012), Dövlət xərcləri, xarici sərmayələr və qeyri-neft: neft ixrac edən iqtisadiyyatın sektoru, Sosial-İqtisadi Tədqiqatlar Mərkəzi, Qafqaz Universiteti, 210 səh.
10. Hüseynov A.M., (2013) Bələdiyyə maliyyəsi və yerli büdcə prosesi, Bakı, Elm nəşriyyatı,- 410 səh
11. Hüseynov A.M., Zeynalov V.Z., (2016) Dövlət və bələdiyyə maliyyəsinin problemləri, Bakı, Təhsil nəşriyyatı.432 səh

12. Məmmədov F.Ə., Musayev A.F., Sadıqov M.M., Kəlbəyev Y.A., Rzayev Z.H. (2015) Vergilər və vergitutma, (*dərs vəsaiti*) Bakı, Elm nəşriyyatı,- 317 səh
13. Məmmədov İ. N. , Abbasov A. F., (2016) Qeyri-neft sahəsinin inkişaf istiqamətləri, (*monoqrafiya*) Bakı, Apastroff, - 248 səh
14. Məmmədov S.M., (2010) İnflyasiya və maliyyə bazarı, Bakı, Azərnəşr,- 204 səh
15. Mirzəyeva A.Q., (2016) Azərbaycanın inkişafı tarixində vergilərin tətbiqi texnikası və verginin hüquqi tərkib elementlərinə dair klassik və müasir vergi nəzəriyyələri: monoqrafiya, Bakı, Zərdabi LTD,112 səh
16. Musayev A.F., (2014) Vergi siyasətinin iqtisadi problemləri, Bakı, Poliqraptic Production , -792 səh
17. Musayev A.F., Kəlbəyev Y.A., Musayeva A.A., (2012) Azərbaycan Respublikasının vergi xidməti: islahatlar və nəticələr, (*dərs vəsaiti*) Bakı, Təfəkkür,-324 səh
18. Musayev A.F., Qəhrəmanov A.Q., (2014) Vergi mədəniyyəti, Bakı, Çarşıoğlu,-334 səh
19. Rzayev İ.M., (2010), Azərbaycan Respublikasında regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafı: mövcud vəziyyət və gələcək perspektivlər, Bakı, Elm,- 468 səh
20. Sadıqov M.M., (2003), Maliyyə potensialının formalaşmasında dövlətin borc siyasətinin əsas istiqamətlərinin müəyyən edilməsi problemləri, (*monoqrafiya*), Bakı, Ünsiyyət nəşriyyatı,- 80 səh
21. Trieche V. (2016), Fiskal siyasət və qeyri-neft iqtisadi böyümə mövqeyi. Neft üfüqünün kənarındakı Oman: Davamlı böyümə istiqamətində siyasət, -1 36 səh.
22. Vergi Məcəlləsində edilmiş dəyişikliklər suallar və cavablarda (2020), Bakı, Vergilər Nazirliyinin nəşriyyatı, -64 səh
23. Vəliyev Z.Q., (2016) Dövlət büdcəsi, Bakı, ZİYA nəşriyyatı,- 216 səh

İngilis dilində

3. Eichenbaum, M and Christiano, L. J. (2015) Keynesian and Monetarist Views on Monetary Policy, *Journal of Economic Theory*, 140(1):161–186.
4. Huseynov A.M., Pashayeva N.A. (2014) Problems of improving the tax system: directions for updating the legislative framework. Ministry of Economic Development of the Republic of Azerbaijan - Center for Economic Reforms. Features and problems of economic development in the Republic of Azerbaijan, Collection of scientific works, V edition. Baku, Chashyoglu, -231 pages
5. Abbasov AN, Sadigov MM (2002) Regions: forecasting financial and tax potential, (monograph) Baku, Elm Publishing House, - 132 pages
6. Aliyev I H, Mammadov YA (2012) Theoretical and methodological bases of the concept of development of Azerbaijan 2020. Baku, Europe. 134 p
7. Erceg, C. J., Levin, A. T and Henderson, D. W., (2016) Monetarist Transmission Facility *Journal of Monetary Economics*, 52(8):1279–1295
8. Estey J. A., Orthodox Economic Theory A Defense *Journal of Political Economy* Vol. 45, No. 7 (Dec., 2016), pp. 691-702
9. Hasanof F. (2013) Dutch Disease and the Azerbaijan Economy, *Communist and Post Communist studies*, pp. 463-480
10. Humbatova S.I. and N.G.Hajiyev (2016) “External financing of Azerbaijan’s agriculture” *Bulgarian Journal Of Agricultural Science*, 22 (No 6), 875–892, Agricultural Academy
11. Schuknecht L, Alfonso A, and Tanzi V (2015), *Public Sector Efficiency: an International Comparison*, Public Choice, . Cambridge: MIT Press, 311-321 pp

Türk dilində

1. Ataç B. (2016) Maliyyə Politikası, Eskişehir, ETAM A.Ş. Matbaa, I Baskı, 290 say
2. Devrim F. (2015), Kamu Maliyyəsinə Giriş. İzmir, ATM, -404 say
3. Savaş V. (2016), Heckscher-Ohlin-Samuelson (HOS) Teorisi ve teoreminin değerlendirilmesi, SBF dergisi Kasım: 214-229
4. Seyidoğlu H. (2013), Uluslararası İktisat, Geliştirilmiş 5.Baskı, İstanbul, 720 say

İnternet resursları

1. <http://unec.edu.az/application362534327/uploads/2015/02.pdf>
2. <http://alstrategy.ae/publications/details/7>
3. <https://bakurjcgkinstitute.org/az/foreign-direct-5234investment-in-azerbaijans-economy-current-svçh development-trends-and-challenges/>
4. <https://www.bbc.com/azxbfhvç548eri/azerbaijan-42202240>
5. <https://www.bussolainstitute.org/news/post-oil-economies-opportunities-and-threats/>
6. <https://www.investopedia.com/terms/k/keynesianeconomics.asp>
7. www.economy.gov.az
8. www.stat.gov.az
9. www.taxes.gov.az

ƏLAVƏLƏR

Əlavə 1: Azərbaycan Respublikasının 2020-ci ilin I rübü üzrə makroiqtisadi göstəriciləri

Göstəricinin adı	2020-ci ilin yanvar- mart ayları faktiki	2020-ci ilin yanvar-mart ayları 2019-cu ilin yanvar-mart aylarına nisbətən, faizlə	2019-cu ilin yanvar- mart ayları 2018-ci ilin yanvar- mart aylarına nisbətən, faizlə
ÜDM, mln AZN	18 451,2	102,1	104,1
Adambaşına düşən ÜDM, AZN	1 730,2	101,2	103,2
Sənaye məhsulu, mln AZN	10 534,1	101,8	104,4
Əsas kapitala yönəldilmiş vəsaitlər, mln AZN	2 839,4	105,5	92,0
Kənd təsərrüfatı məhsulu, mln AZN	985,7	104,7	104,4
Nəqliyyat sahəsində yük nəql edilməsi, milyon ton	51,7	98,7	103,2
Nəqliyyat sahəsində sərnişin daşınması, milyon sərnişin	431,6	94,6	102,9
İnformasiya və rabitə xidmətləri, mln AZN	553,6	116,9	108,5
Pərakəndə ticarət dövriyyəsi, mln AZN	9 352,3	102,4	103,8
Əhaliyə təqdim edilən ödənişli xidmətlər, mln AZN	2 015,2	95,7	101,2
Dövlət büdcəsinin gəlirləri, mln AZN	7 810,9	154,6	119,5
Dövlət büdcəsinin xərcləri, mln AZN	5 227,8	102,1	114,7
Dövlət büdcəsinin profisiti, mln AZN	2 548,1	X	X
Əhalinin nominal gəlirləri, mln AZN	13 452,3	106,8	105,4
adambaşına düşən nominal gəlirlər, AZN	1 351,9	112,7	104,5
Əhalinin banklardakı əmanətləri, 2020-ci il 01 mart vəziyyətinə, mln AZN	8 694,3	105,7	106,1
Kredit qoyuluşları, 2020-ci il 01 mart vəziyyətinə, mln AZN	15 694,5	122,0	112,3
Orta aylıq nominal əməkhaqqı, manat	712,3*	128,5**	108,5****
İstehlak qiymətlərinin indeksi	X	104,0	102,2
Əhalinin sayı, 2020-ci il 01 mart vəziyyətinə, min nəfər	10 179,5	100,7	100,7
Xarici ticarət dövriyyəsi, mlyn. ABŞ \$	4 773,0*	94,7**	114,9****
faktiki qiymətlərlə müqayisəli qiymətlərlə	X	84,2**	107,1****
İxrac			
faktiki qiymətlərlə	3 095,8*	101,4**	99,2****

müqayisəli qiymətlərlə	X	98,0**	104,4****
İdxal			
faktiki qiymətlərlə	1 787,2*	82,7**	148,6****
müqayisəli qiymətlərlə	X	65,4**	118,3****

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi

<https://www.stat.gov.az/news/macroeconomy.php?page=1>, 30.04.2020

Əlavə 2: İqtisadiyyatın sahələri üzrə əsas kapitala yönəldilmiş vəsaitlərin dəyəri.

İqtisadiyyatın sahələri	2020-ci ilin yanvar-mart aylarında, milyon manat	Əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən (müqayisəli qiymətlərlə), faizlə	Ümumi yekunda xüsusi çəkisi, faizlə
Cəmi	2929,4	106,5	100,0
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	45,3	51,6	1,5
Sənaye	1647,8	122,3	56,3
Tikinti	616,7	104,5	21,1
Ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri	14,9	134,2	0,5
Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	316,5	75,4	10,8
Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə	30,2	89,7	1,0
İKT	29,5	60,3	1,0
Maliyyə və sığorta fəaliyyəti	2,3	147,1	0,1
Daşınmaz əmlakla bağlı əməliyyatlar	0,8	-	0,0
İnzibati və yardımçı xidmətlərin təqdim edilməsi	13,6	58,9	0,5
Dövlət idarəetməsi və müdafiə; sosial təminat	42,7	63,7	1,5
Təhsil	17,7	33,6	0,6
Əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi	11,5	47,6	0,4
İstirahət, əyləncə və incəsənət sektorunda fəaliyyət	6,1	175,0	0,2
Başqa sektorlarda xidmətlərin təqdim edilməsi	3,7	25,0	0,1

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi

<https://www.stat.gov.az/news/macroeconomy.php?page=1>, 2020

Əlavə 3 : Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidmətinin 2013-2019-cu illərdə təşkil etdiyi operativ vergi nəzarəti tədbirləri (min manat)

Operativ vergi nəzarəti tədbirləri		2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Pul hesablaşmalarının aparılması qaydalarına əməl edilməsi	Nöqsan aşkar edilmiş obyektlərin sayı	62382	17748	8324	1752	204213	342134 5	3463
	Tətbiq olunmuş maliyyə sanksiyaları	548,0	8438,6	6032,2	10592,2	10799,5	67949	1785
Aksiz markalarının tətbiqi	Nöqsan tapılmış obyektlərin sayı	6843	32785 03	334	623	704	175729 8	1955
	Tətbiq olunmuş maliyyə sanksiyaları	6.4	3429	9,94	34,3	40,3	254.5	73,77
Vergi uçotunda durmayan vergi ödəyicilərinin müəyyən olunması	Nöqsan tapılmış obyektlərin sayı	48357	29872 58	2302	3346	3246	342132	2557
	Tətbiq olunmuş maliyyə sanksiyası	6567	88511 37	91,7	128,8	226,3	13331,7	1772,0
Fərqlənmə nişanı olmadan avtomobil nəqliyyatı ilə sərnəşin-daşıma	Nöqsan tapılmış obyektlərin sayı	8977	7830	369	1759	17e128	288	2033
	Tətbiq edilmiş maliyyə cəza tədbiri	31,6	26,5	30,2	53,4	55,5	117,75	116,75
Xüsusi razılıq tələb olunan fəaliyyət növləri ilə lisenziya olmadan məşğul olan şəxslərin müəyyən olunması	Nöqsan tapılmış obyektlərin sayı	5127	39897	311	45428	5098e0	7855	352
	Tətbiq olunmuş maliyyə sanksiyaları	6,8	363	4.39	97,4	286,6	9237,65	299,24
Valyutanın ödəniş vasitəsi kimi qəbul olunması faktlarının müəyyən edilməsi	Nöqsan aşkar edilmiş obyektlərin sayı	2128	1267	11281 79	1870	52772	68326	46890 28389
	Tətbiq olunmuş maliyyə sanksiyası	7984.5	25,2	43,3	50,9	52,0	288,35	288,58
Valyutanın İctimai yerdə alınıb-satılması və ya dəyişdirilməsi	Nöqsan tapılmış obyektlərin sayı	56	21563	937	759	84638	63480	96834 0
	Tətbiq olunmuş maliyyə cəza tədbirləri	17,0	14,6	29,5	44,6	84,4	444,78	6431,3
Əmək müqaviləsi bağlamadan işəgötürən tərəfindən fiziki şəxslərin	Nöqsan tapılmış obyektlərin sayı	2666	30213	1186	278289	42133	109287 e	11247
	Tətbiq olunmuş maliyyə sanksiyaları	323,7	2121,4	193,0	76330,0	7111,0	573	5223,0

hər hansı işlərə cəlb olunması								
Cəmi həyata keçirilmiş nəzarət tədbirləri	Nöqsan aşkar edilmiş obyektlərin sayı	273534	385	1309	33324	4338	123245	73064 6
	Tətbiq olunmuş maliyyə sanksiyaları	512,7	9870,4	7665,5	132568	89612,3	3242.58	12310, 8

Mənbə: <https://www.taxes.gov.az/az> AR İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidmətinin materialları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanıb.

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Makroiqtisadi göstəricilərin dinamikası.....	36
Cədvəl 2: Ümumi daxili məhsul istehsalı.....	41
Cədvəl 3:AR-da əsas kapitalla investisiya qoyuluşlarının strukturu.....	47
Cədvəl 4:2008-2018-ci illər dövlət büdcəsinin gəlir və xərcləri.....	53
Cədvəl 5:Azərbaycan Respublikası Vergi sisteminin qanunverici normativ-hüquqi aktlarının xronologiyası.....	54
Cədvəl 6:Vergi Məcəlləsinə əlavə edilmiş yeni müddəaların müqayisəsi....	59
Cədvəl 7: 2018-2019-cu illərdə İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi xidmətində başa çatdırılmış səyyar vergi yoxlamaları.....	62
Cədvəl 8:Azərbaycan Respublikasında 2010-2017-ci illərdə vergilərin ÜDM-də və büdcə daxilolmalarında xüsusi çəkisi.....	67
Cədvəl 9: Dəyişənlərin təsviri statistikasına.....	67
Cədvəl 10: Vahid kök testinin nəticələri.....	68
Cədvəl 11:Araşdırmanın modeli.....	73
Cədvəl 12: 2020-2023-cü illər üzrə investisiyaların həcmi.....	75
Cədvəl 13: Növbəti büdcə ili və ortanüddətli dövr və ötən 2 il üzrə büdcənin vergi və qeyri-vergi gəlirlərinin ümumi məbləği, habelə hər iki kateqoriyanın daxilolma mənbələri üzrə göstəriciləri.....	80
Cədvəl 14: Fəaliyyət sferasına əsasən tətbiq ediləcək vergi əmsalları.....	83

Diagramların siyahısı

Diagram 1: AR-da neft-qaz və qeyri-neft sahələri üzrə əsas kapitalla investisiyaların məbləğinin dinamikası, mln AZN.....	45
Diagram 2.:İqtisadiyyata kredit qoyuluşları.....	45
Diagram 3: 2009-2020-ci illərdə minimum əmək haqqı və yaşayış minimumu dinamikası.....	46
Diagram4: Dövlət büdcəsinin gəlir mənbələri.....	47
Diagram 5: Dövlət büdcəsinə vergi və sair daxilolmalar.....	60
Diagram 6:Vergi ödəyicilərinin sayı.....	63

Diagram 7: Vergi daxilolmalarında ƏDV-nin çəkisi (%).....	64
Diagram 8: 2020-2023-cü illərdə ÜDM, onun strukturu (mln.manatla), pay nəticələri (%) və həqiqi çoxalma templəri (%).....	71
Diagram 9: 2020-2023-cü illər üzrə əhalinin nominal gəlir və xərcləri (mlrd. manatla) və əməkhaqqı səviyyəsi (manatla).....	72
Diagram 10: İnflyasiya (2014-2020-ci illər üzrə).....	73

Sxemlərin siyahısı

Sxem 1: Borc vasitəsilə büdcə kəsirinin maliyyələşdirilməsi zamanı stimullaşdırıcı fiskal siyasət.....	16
Sxem 2: Pul emissiyası hesabına büdcə kəsirinin maliyyələşdirilməsi zamanı stimullaşdırıcı fiskal siyasət.....	17
Sxem 3: Stimullaşdırıcı fiskal siyasətin makroiqtisadi prosesə təsiri	31
Sxem 4: Ləngidici fiskal siyasətin makroiqtisadi prosesə təsiri.....	33

Qrafiklərin siyahısı

Qrafik 1: Fiskal siyasətin növləri.....	14
Qrafik 2: Laffer effekti.....	21
Qrafik 3: Vergilərin milli istehsalə təsiri.....	23
Qrafik 4: Fiskal multiplikatorun ölçüsünün fiskal siyasətin effektivliyinə təsiri.....	32
Qrafik 5: Ləngidici (məhdudlaşdırıcı) fiskal siyasətin orta tarazlığa təsiri mexanizmi.....	33
Qrafik 6: 2012-2020-ci illərdə respublikada ümumi daxili məhsulun həqiqi və nəzəri səviyyələri.....	42
Qrafik 7: Qalıqların normal paylanması.....	68